

BARA JÚLIA

GYÖNGYÖSSY ORSOLYA

*A csongrádi
Nagyboldogasszony-templom*

TÖRTÉNELEM, HITÉLET ÉS MŰVÉSZET

*A csongrádi
Nagyboldogasszony-templom*

*„Mert ő elrejt hajlékában a veszedelem idején,
elbujtat sátra rejtekében, kősziklára emel fel engem”. (Zsolt. 27, 5)*

*„A csongrádi templom ajtaja megnyílik,
Nagyboldogasszony Szűz szépen tündöklük.
Oh de nem ibolya a szép Szűz Mária?
Mennynek és földnek királyné asszonya.*

*Jertek örvendezzünk ez ékes rózsában,
csongrádi templomnak drága csillagában,
Boldogasszony anyánk, rég nagy pátrónánk,
Szelidséggel áldott szentséges Szűzanyánk!”*

Részlet Bába Szabó Rókus:

Ének Nagyboldogasszony napján című énekéből.

(Schwarcz Sándor nyomdája, Csongrád, 1888.)

X 280619

Bara Júlia – Gyöngyössy Orsolya

*A csongrádi
Nagyboldogasszony-templom*

Történelem, hitélet és művészet

Nagyboldogasszony Plébániahivatal Csongrád
MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport

Csongrád – Szeged
2019

MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport
A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 40.
Sorozatszerkesztő: Barna Gábor

Szerzők: Bara Júlia, Gyöngyössi Orsolya

Fordító: Klaniczay Anna

Fotók: Oravecz János, Takács Gábor

További felvételek: Bajkó Ferenc, Dinnyés József, Gyöngyössi Orsolya,
Kálmán István, Martini János, Ötvös Sándor, Révész Gábor

Történeti felvételek: Dudás Lajos (MNL CsML CsL; CsKK TLM);
Kalmár Margit (MNL CsML CsL; CsKK TLM); Galli Márta

Borító terv: Gyöngyössi Orsolya

Borítófotók: Első borító: Misézőkehely Szűz Mária zománcképevel, részlet [Takács Gábor];
Pluviálé, részlet [Takács Gábor]; A templom toronysisakja, részlet [Ötvös Sándor].

Hátsó borító: A templom madártávlatból [Ötvös Sándor];

Purgatóriumi oltárkép, részlet [Gyöngyössi Orsolya];

A főoltár Máriát dicsérő felirata [Gyöngyössi Orsolya].

Kiadja: A Nagyboldogasszony Plébániahivatal (Csongrád)
és az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport (Szeged).

MTA-SZTE
VALLÁSI KULTÚRAKUTATÓ CSOPORT

Támogatók: Szeged-Csanádi Egyházmegye
Váci Egyházmegye

© Bara Júlia, Gyöngyössi Orsolya 2019

ISBN 978-963-306-557-0

COLOR Reklámsúdió, Csongrád

X 280619

Tartalomjegyzék

8	Köszöntő – Dr. Kiss-Rigó László
10	Ajánlás – Dr. Varga Lajos
12	Előszó – Tópsi Bálint
14	Köszönetnyilvánítás
16	A templom építésének története
28	A templom külső és belső leírása
29	Az épület külseje és felosztása
31	A templom előtti szobrok és a templomkert
36	A templombelső leírása
52	A templom oltárai
53	Főoltár
57	Főoltárkép
58	Szent Anna-oltár
62	Nepomuki Szent János-oltár
65	Lourdes-i Mária-oltár
69	Szent Kereszt és Pietá oltárok
71	Purgatóriumi oltár
74	Szószerék és keresztelőkút
80	Orgona
84	Szobrok és festmények

98 Klenódiumok

- 99 Sekrestye és paramentumok
- 105 Papi viseletek, ministráns ruhák
- 115 Zászlók, lobogók és kereszték
- 120 Ötvöstárgyak
- 134 Baldachin, örökmécs, betlehem és egyéb szerelvények
- 139 Gyertyák, csillárok, világítás

144 Harangok

- 152 Templomi viselkedés, ülőhelyek és térhasználat
- 158 Miserend és az egyházi év ünnepei
- 168 A Nagyboldogasszony-napi búcsú
- 178 The Church of Our Lady in Csongrád (English Summary)
- 123 Illusztrációk jegyzéke
- 123 Idegen szavak és szakkifejezések magyarázata
- 123 Irodalomjegyzék

Köszöntő

Minden katolikus közösség életében fontos szerepet tölt be a templom. Itt kapcsolódnak a keresztség által a hívek az Istenhez és az egyház közösségéhez a keresztség által. Életük nagy eseményei, úgymint az első szentáldozás, bérálás a házasságkötés alkalmával kérik Isten áldását életükre és szeretteikre. Itt jönnek össze vasárnaponként az Eukarisztia megünneplésére, hálát adni Istennek a kapott ajándékokért, és kérni segítségét. Itt könyörögnek elhunyt szeretteikért is. Régi katolikus hagyomány, hogy a hívek a templom előtt elhaladva köszöntik az Eukarisztiában jelenlévő Krisztust: a férfiak kalapot emelve, a nők pedig keresztet vetve. A nyitott templom lehetőséget nyújt arra is, hogy napközben beérkezzenek rövidebb, hosszabb időre, személyes imádságra. A templom harangjai reggel, délben és este imádságra szólítják föl a közösség tagjait, valamint utolsó útjukra kísérik el az elhunytakat.

A csongrádi Nagyboldogasszony plébániatemplom a hívek, a püspök és a kegyuraság közreműködésével épült föl a Váci Egyházmegye területén 1769-ben, és Szűz Mária mennybevételének tiszteletére ajánlották fel. Sor került a templom belső berendezésének elkészítésére is. Mivel egy templomépület ugyanolyan gondozást és ápolást kíván, mint egy családi ház, a mindenkori plébánosoknak és a híveknek gondjuk volt arra, hogy anyagi lehetőségekhez mérten tatarozzák, karbantartsák. Utolsó megújítása 2010-ben volt.

A csongrádi plébániát Szent II. János Pál pápa 1993-ban csatolta a Szeged-Csanádi Egyházmegyéhez az egyházmegye határainak rendezésekor.

Nagy örömmre szolgál a csongrádi Nagyboldogasszony-templomról elkészült könyv, ez a tudományos igényű összeállított munka. Megtalálhatjuk benne a templom építéstörténetét, a templom külső-belső leírását az oltárokkal ismertetésével együtt. Kitér a szobrok bemutatására, az orgona és a harangok leírására is, nem elhanyagolva a templom hívek által való használatának leírását sem. Hisz a templom igazi szépségét az adja, amikor a hívő közösség megtölti vasárnapról-vasárnapra.

Kívánom, hogy minden csongrádi és Csongrádról elszármazott számára is tanúságot szolgáltasson ez a mű, hogy mennyire fontosak a keresztyén gyökereink, őseink hite, mely megtart bennünket keresztyének és magyaroknak ezen a földön a Tisza partján.

*Dr. Kiss-Rigó László
szeged-csanádi püspök*

Dr. Bara Júlia és Dr. Gyöngyösy Orsolya arra vállalkoztak, hogy a Nagyboldogasszony tiszteletére épített csongrádi templomot bemutassák. Egy-egy épületről beszélhetünk művészettörténeti szempontok alapján is, mely magába foglalja az építésztörténetet, szobrászatot, képzőművészetet és iparművészetet egyaránt. Mivel a templom életéhez az ének és a zene is hozzátartozik, így írhatunk a templomban található zeneszerszámokról vagy kottákról is. A harangok és a csengők miatt a bronzművesség is érintett. Ezeket is tekinthetjük hangszereknek, melyek használata igen egyszerű, ám a liturgiában mégis nagy jelentőséggel bírnak. Ezek készítéséhez és használatához – éppen azért, mert nem profán, hanem istentiszteleti célra szánt tárgyakról van szó – egyedi szokások is kötődnek. Sőt, alkalmasint a nyomdatörténet is hozzátartozhat a templom életéhez a liturgikus könyvek, kánontáblák, valamint a sekrestyében kifüggesztett imádságok kapcsán.

A jelen kötetben összefoglaltakról az is beszélhet, aki nem művészettörténeti, hanem kultusz- vagy áhítattörténeti alapon akarja leírni egy-egy templom múltját. A templomban található oltárok, képi ábrázolások sokszor kötődnek egy-egy társulathoz, de votívtárgyakként is bekerülhettek a templom felszerelésébe. A klenódiumok és paramentumok is tükrözhetik akár egy személy vagy egy közösség kötődését a templomhoz.

A szerzők jó történeti érzékkel foglalják össze a templom építéstörténetét. Gyöngyösy Orsolya néprajzkutató az ismeretetté téma szakavatott ismerője, ezért számára nagyon fontos a térhasználat, az egyházi ünnepek mikéntje, vagy éppen a Nagyboldogasszony-napi búcsú rendje. Ez utóbbihoz az 1947/48-ban országosan megrendezett Mária-év kapcsán az a jelentős történelmi esemény is kötődik, hogy közvetlenül az 1947. augusztus 14–15-én Esztergomban rendezett országos nyitóünnepség után Mindszenty József bíboros, hercegprímás, esztergomi érsek azonnal a csongrádi rendezvényekre utazott, és azokon vett részt 16-án és 17-én.

Az oltárterítők, antependiumok sokszor csak néprajzi érdekességet jelentenek, viszont ezeken keresztül is bepillantás nyerhetünk a helyi lakosság hitéletébe. Így, bár ezek a legtöbb esetben művészi értéket ugyan nem képviselnek, a népi vallásosságnak azonban kifejezetten jelentős emlékei. Ugyanez vonatkozik a templomi lobogókra is, melyek sokszor kötődnek az egyes ünnepekhez, minden olyan áhítathoz, mely mozgással, körmenettel vagy processio-val kapcsolatosak. Szintén a mindennapi áhítat kellékei a gyertyák, a húsvéti gyertya, netán ha még a triangulumban elhelyezett gyertyákról vagy egykoron a templom világítására készített gyertyákról is szó esik.

Csongrád a Váci Egyházmegye egyik ősi főesperessége volt; létrehozása valószínűleg az egyházmegye alapításával egyidejűleg történt. Hivatalosan e szerepet 1993-ig töltötte be, amikor a város a Szeged-Csanádi Egyházmegyéhez került. A város most álló templomának elkészítésében a Károlyi-uradalom is jelentős szerepet játszott; így az építés és a fenntartás története kötődik a grófi család életének reprezentációs tevékenységéhez is. A csongrádi nép mindig ragaszkodott katolikus hitéhez és a templomhoz, mely utóbbi a város egésze számára is, műemléki jellege miatt, mind a mai napig nagyon jelentős.

Gyöngyösy Orsolya már korábban – jeles szerzőgárdát mozgósítva – megörökítette a Szent Rókus templom történetét, mely jogi érdekességként mind a mai napig Csongrád város tulajdona, így tulajdonképpen annak kegyurasága alatt áll. Örömmel fogadjuk, hogy szerzőtársával, Bara Júliával ezen könyvben bemutatják számunkra azt a templomot is, mely Csongrád városának igazi büszkesége, és lelki életének középpontja.

*Dr. Varga Lajos
váci segédpüspök, általános helynök*

Örömmel nyújtjuk át a kedves híveknek, a művelt és érdeklődő olvasóközönségnek a csongrádi Nagyboldogasszony-templom múltját feldolgozó, ismeretgazdag munkát, a templom 250. jubileuma alkalmából.

E monumentális múltidézés hiánypótló jellegű, hisz nem született még ilyen alapos, a korabeli fennmaradt forrásokat bemutató mű a templom történetéről.

A teljesség igényével készült tehát a könyv, melyet a kezében tart az olvasó: megismerkedhetünk egyrészt a templom épületének, oltárainak, szakrális tárgyainak eredetével, emlékeivel. Emellett azonban a hitélet gazdagsága is elénk tárul: bemutatásra kerülnek például a „plébánia legmozgalmasabb ünnepe”, a Nagyboldogasszony-napi búcsú szokásai, hagyományai. A vonatkozó legkorábbi szokások a 19. század közepéről ismertek. Ezentúl lehetetlenül érdekes anekdotákkal találkozhatunk többek között a templomi viselkedés szabályairól, a családi padokról és a miserendről is.

Igazi csemegét jelenthetnek a kedves olvasónak a régmúltban történt események felidézései, melyek által még közelebb kerülhetünk az itt szolgáló atyák és az egyházközség életéhez, munkájához, mindennapjaihoz.

A plébánia értékeit múltja és jelene határozza meg. Szerves kapcsolatban áll ez a két időszak. Jelen kiadvány segítségével a korábbi idők erényeit megismerve, felhasználva, például állítva munkálkodhatunk akár a plébániai élet virágoztatásán, akár saját életünk alakításán. Tanulságosak lehetnek ugyanis a régebbi ismeretek az újabb nemzedékeknek, és e tudás átadásával a szerzők nagyon fontosat alkottak: megőrizték, összegezték azokat az ismereteket, melyek a múlt ködébe vesztek volna. Példát állítanak nekünk, olvasóknak, hogy a múltból táplálkozva mennyivel könnyebb építeni boldog jövőnket. Mind ezt igényes nyelvezettel teszi, mely a könyv „használhatóságát” rendkívüli értékkel ruházza fel.

Legyen ez a kötet segítségére mindazoknak, akik keresztény elköteleződésből érdeklődnek, részt kívánnak venni a plébánia életében; akik szülővárosunk múltját szeretnék felidézni, vagy csak egyszerűen művelődő, kellemes kikapcsolódásra vágnak.

Hálásan köszönöm a szerzőknek, Dr. Gyöngyössy Orsolyának és Dr. Bara Júliának, hogy fáradtságot nem ismerve, szívvel-lélekkel tevékenykedve asztalunkra tettek egy remek művet. Az ő munkájuk e tekintetben itt véget ért, a miénk, olvasóké pedig elkezdődött: kívánom, hogy olyan érdeklődéssel olvassák, amilyen szeretettel a szerzők összeállították az Önök számára!

*Topsi Bálint
csongrádi plébános*

Köszönetnyilvánítás

A *Belsőváros ékköve – Szent Rókus-templom Csongrád* című könyv utolsó fotóján két tornyot látunk a lemenő nap fényeibe merülni: a város ősi templomának kissé zömökebb tornya már sötétségbe burkolódik, míg a Nagyboldogasszony-plébániatemplom tornya – bár a fák félig eltakarják – karcsún és fényesen tör az ég felé. A kép voltaképpen egy jövőbeli cél vizuális megjelenítése volt: annak az ígérete, miszerint Csongrád első, napjainkig fennmaradt templomának feltárását és bemutatását a város plébániatemploma fogja követni.

A kutatási módszereket és forrástípusokat, az írások stílusát és a tanulmányok felépítését tekintve a *Belsőváros ékkövéhez* hasonló kötet készült. A legfontosabb különbség, hogy mivel a Nagyboldogasszony-templomban ezidáig nem történt régészeti feltárás, jelen kiadvány kizárólag történeti, művészettörténeti és vallási néprajzi bemutatásokat illetve elemzéseket tartalmaz. Hogy a néprajzkutató – művészettörténész szerzőpáros hatékonyan tud együtt dolgozni, már korábban bebizonyosodott. Talán még a kedves Olvasó is érzékelni fogja, hogy a kötet két hasonló élet- és munkaszemléletű, fiatal kutató jó hangulatú műhelymunkájának eredménye.

A kiadvány vizuális karakterét Oravecz János, Révész Gábor és Takács Gábor nagy gondossággal készült felvételei határozzák meg. Dinnyés József, Galli Márta, Kálmán István és Martini János egyházi ünnepeken készült felvételeket ajándékozott a kötethez. Bajkó Ferenc a toronyban lakó harangokról bocsátott fotókat a rendelkezésünkre. Ötvös Sándornak a kiváló légifelvételekért tartozunk köszönettel. Dudás Lajos tanár-helytörténész és Kalmár Margit felvételeit, a történeti képeslapok digitális másolatait Fodor Péter (CsKK Tari László Múzeum) Georgiades Ildikó (MNL CsML Csongrádi Levéltár) illetve Ujszászi Róbert (MFM Szeged) bocsátották rendelkezésünkre. A kristálycsillár történetéről Murányi László, a Nagyboldogasszony-napi búcsúról Galli Jánosné, a modernkori klenódiumokról Janes Zoltán atya osztotta meg velünk emlékeit.

A kötet szakmai lektori feladatait Prof. Barna Gábor egyetemi tanár (SZTE Néprajz Tanszék) vállalta fel. A latin nyelvű források fordításában Földvári Katalin volt segítségünkre (Szent Atanáz Főiskola). Bedő Tamás Polgármester Úr és Kunstár Judit közreműködésére a megjelentetés operatív előkészítésében számíthattunk.

A helyi forrásgyűjtés, illetve a liturgikus tárgyak és a templom fotózásának akadálytalan lebonyolításához Tótsi Bálint Plébános Úr és Németh Róbert jószándékú támogatása nélkülözhetetlennek bizonyult. Dr. Kiss-Rigó László Püspök Úr a Szeged-Csanádi Egyházmegye, illetve Dr. Varga Lajos Püspök Úr a Váci Egyházmegye nevében nyújtott segítséget a kiadvány megjelentetéséhez.

A kötet a csongrádi Nagyboldogasszony-Plébániahivatal gondozásában lát napvilágot, Tótsi Bálint atya fáradhatatlan szervezői munkája eredményeként. Társkiadó az MTA-SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport.

Azzal a reménnyel bocsátjuk az immáron 250 éves Nagyboldogasszony-templomról szóló kiadványt a kedves Olvasók kezébe, hogy munkánk méltó módon és valódi haszonnal fogja kiegészíteni a város egyháztörténetével foglalkozó írások impozáns sorát.

A Szerzők

A templom építésének története

Csongrád a 18. század közepén jellegzetes déalföldi, magyar ajkú, római katolikus település volt; lakossága a kedvező adózási feltételek miatt folyamatosan gyarapodott. Annak ellenére, hogy a földesúr és kegyúr, gróf Károlyi Ferenc majd fia, Károlyi Antal a korábbi kedvezményeket fokozatosan feloldotta és a jobbágyság terhei jelentősen súlyosbodtak, Csongrád lakossága a század közepére közel hatezer főre emelkedett és a település észak-nyugati irányú terjeszkedésnek indult.¹ A félsziget-szerű központ – szívében a Nagyboldogasszony tiszteletére szentelt (mai Szent Rókus) templommal – a sűrű beépítettség miatt többé nem tudta kiszolgálni a fejlődéssel együtt jelentkező igényeket, új centrumot kellett kialakítani.²

Az új templom építésének szándéka már 1760 elején felmerült. Erről értesülünk Berinkei Márton csongrádi plébános 1760. április 20-án kelt leveléből, melyben arról tudósítja a kegyurat, Károlyi Antalt (1732–1791), hogy amint kijelöli, vagy megbízottjával kijelölteti a templom építésének helyét, azonnal hozzálát a munkálatok előkészí-

téséhez, a mész beszerzéséhez és olttatásához.³ A templom helyének kiválasztását végül 1761-ben Károlyi Antal a csongrádiakra bízta, az építkezések megkezdését pedig 500 forint adománnyal támogatta. Erről egyik, Hódmezővásárhelyről küldött leveléből értesülünk, melyben kiköti azt is, hogy a templom tervrajzát ő maga fogja elkészíttetni.⁴ Károlyi Antal – a belsővárosi templomot építtető Károlyi Sándor (1669–1743) unokája – döntött tehát a tervrajzról, a kivitelezést végző építőmester és a különféle mesteremberek személyéről. Gondoskodott az építőanyagokról valamint a berendezésről; az oltárokról, szószékről, orgonáról, harangokról és a különböző szerelvényekről, liturgikus tárgyakról. Ezekről elsősorban a csongrádi plébániatemplom irattárában őrzött *Historia Domus* (háztörténet), valamint a Károlyi család levéltárában (Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest) és a Váci Püspöki és Káptalani Levéltárban fennmaradt források tanúskodnak.

Károlyi az épület struktúrájára, kialakítására vonatkozó elképzeléseit, meglátásait a tervezést megelőzően a váci püspöki hivatalnak is elküldte.⁵ A templom tervrajzához 1763 tavaszáig több javaslat, variáns is készült. Ezek elsőként a plébános kezeihez jutottak, aki továbbította Károlyi Antalnak, hogy kiválaszthassa a számára legmegfelelőbbet. A gróf 1763. március 29-i válaszából kiderül, hogy a B-vel jelzett tervvariáns mellett döntött. Engedélyezte továbbá, hogy a feladatra legalkalmasabbnak tartott Peitmiller József pesti építőmestert bízzák meg a kivitelezéssel. Levelében sürgette az építkezés megkezdését, az alapkö elhelyezését, melynél – mint jelezte – egyéb elfoglaltságai miatt nem tud megjeleníteni.⁶ A fejleményekről Fábián István plébános a váci püspököt is tájékoztatta, leveléhez csatolva Károlyi

levelének másolatát. Kérte, hogy a megyéspüspök közölje a számára alkalmas időpontot az alapkövetételére, illetve, ha ő maga nem tud megjeleni, küldjön valakit maga helyett. Az ünnepélyt a plébános legkésőbb május elsejéig szeretne volna lebonyolítani.⁷

Az új templom alapjait a felszámolásra ítélt temető helyén jelölték ki, melynek területén egy kicsiny, Szent Rókus, Rozália és Sebestyén tiszteletére állított kápolna is állt. A templom mögött, a mai Nagyboldogasszony Általános Iskola épületének jobb sarkánál látható kőköcka az egykori temetői főkereszt talapzata lehet.

Bár a templom alapkövének elhelyezésére csak 1763 tavaszán kerülhetett sor, valószínűsíthető, hogy az építkezési munkálatok előkészítése, az anyagok beszerzése és az alapok kiásása már 1762-ben elkezdődhetett. Több forrás ugyanis erre az évre teszi a munkálatok kezdetét.⁸

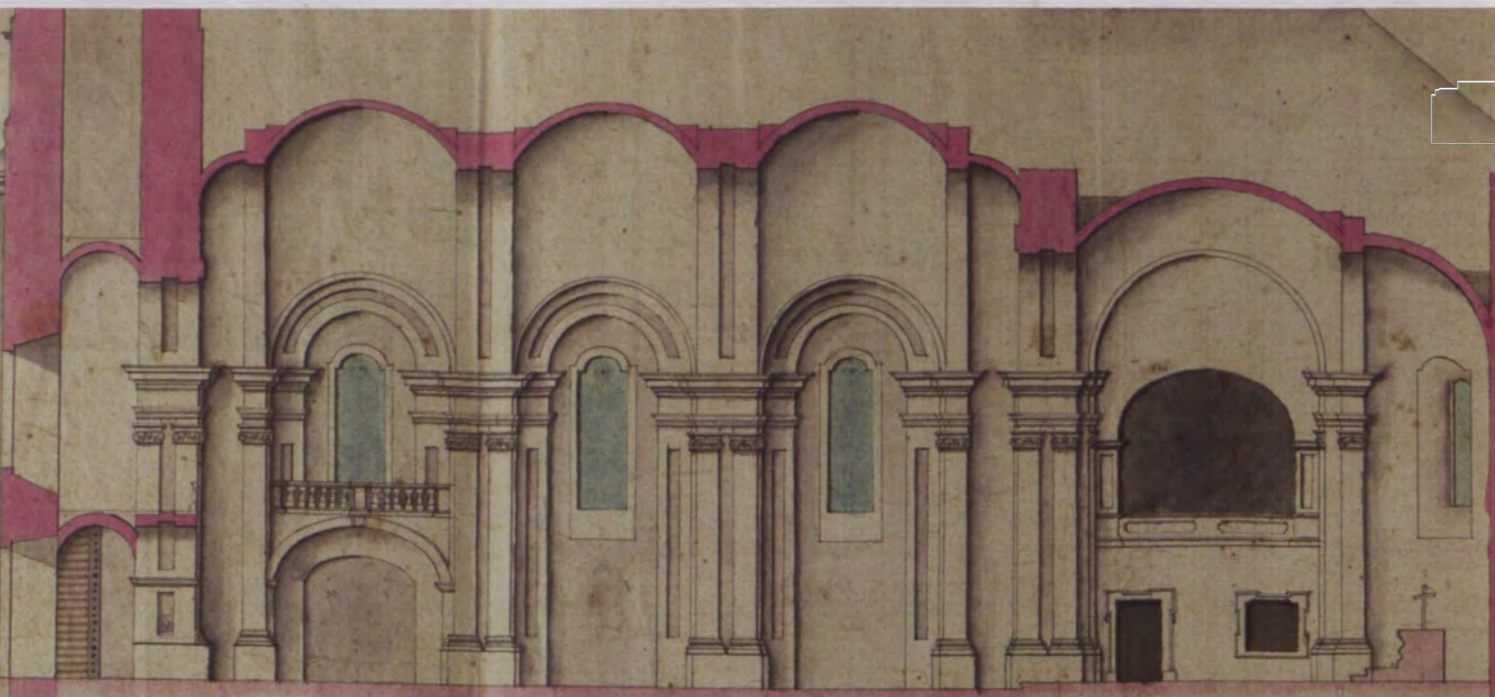
1768-ban, az építkezések utolsó szakaszában Károlyi Antal csongrádi jószágigazgatójához fordult, hogy küldje el számára a templom tervrajzát és költségvetését. Vargha István csongrádi inspektor 1768. március 29-én megküldte a kért iratokat, azonban az ezekhez mellékelte válaszleveléből kiderül, hogy a templom nem a csatolt rajz alapján valósult meg. A kivitelezés során ugyanis több, kisebb módosítást eszközöltek rajta, az ezeket feltüntető tervrajzot pedig a kőművesmester magával vitte Pestre.⁹

Nem tudjuk pontosan, hogy a grófnak milyen tervei voltak a már lassan befejezés előtt álló templom tervrajzával. Talán csak a család levéltá-

rában szeretne volna elhelyezni, esetleg más épület mintájaként szeretne volna felhasználni. Valószínűbb azonban, hogy a félbemaradt torony felső szintjének és sisakjának, vagy a főoltár megtervezéséhez volt rá szüksége. A levélhez csatolt rajz és költségvetés azonos lehet a Károlyi-levéltárban őrzött, a csongrádi templomról készített tervvel és költségtervezettel. A rajzon látható templom alaprajzi elrendezése, kialakítása – a későbbi átalakításokat leszámítva, a címeres kapuépítmény kivételével – szinte tökéletesen megegyezik a jelenlegi épülettel.¹⁰

A pesti építőmester által elvitt, módosított tervrajz talán az „alttemplom” létére vagy nemlétére is világos választ adhatna. Bár az 1842-ben felvett egyházlátogatási jegyzőkönyv világosan rögzíti, hogy a templomnak sem kriptája, sem hozzá csatolt temetője nincs (*Cryptam non habet, neque sibi adjunctum Coemeterium*),¹¹ és az eredeti építési terveken sem szerepel alépítmény, a szájhagyomány tényként kezeli meglétét. Szarka Mihály emlékirataiban meg is jelöli (egészen pontosan 1910–11-re teszi) a befalazás dátumát.¹² Dudás Lajos lejegyzí, hogy a helyi emlékezet szerint a templom (vagy inkább annak egy része) alatt húzódó temetkezési helyet sohasem használták.¹³ A feltételezésekre egy átfogó régészeti vizsgálat tudna megnyugtató feleletet adni.

A templom építési munkálatai hét évig, 1769-ig tartottak: a költségeket részben a templom patronusa, részben a csongrádiak fedezték.¹⁴ A város az építkezéshez 6000 forintot kölcsönzött a földesúrtól, emellett Károlyi évente 500 forinttal tá-

mogatta az építkezést. Dudás Lajos adatai szerint építőkö hiányában a környéken fellelhető összes építőanyagot – még a Bokros és Tiszaújfalu határán állott Nagykőhalom templomának köveit is – behordták a templom alapjába.¹⁵

A templom 1768-ban került tető alá.¹⁶ Ekkora két mellékoltár is elkészült, az egyiket Szent Anna, a másikat Corpus Salvatoris Nostri (Oltáriszentség, vagy Üdvözítőnk Szent Teste) tiszteletére állították. A főoltár építménye a kezdeti időszakban teljesen hiányzott. Hogy a templomnak legalább ideiglenesen legyen főoltárképe, 1770-ben Vincze István plébános levéllel fordult Migazzi Kristóf váci püspökhöz, melyben kérte, hogy a régi plébániatemplom privilegizált (kiváltságos) főoltárképét áthozhassák az új templomba.¹⁷ A szükséges engedély megszerzése után a képet átszállították, majd Erdélyi József (Antal) nagyprépost Nagyboldogasszony napján Mária Mennybevétele titulussal áldotta meg a templomot.¹⁸ Ezzel a korábbi Nagyboldogasszony-plébániatemplom dedikációja az új templomra szállt, a belsővárosi templom pedig a néhány évvel később lebontott Szent Rókus, Rozália és Sebestyén kápolna főoltárképét és Szent Rókus titulussát örökölte meg.¹⁹

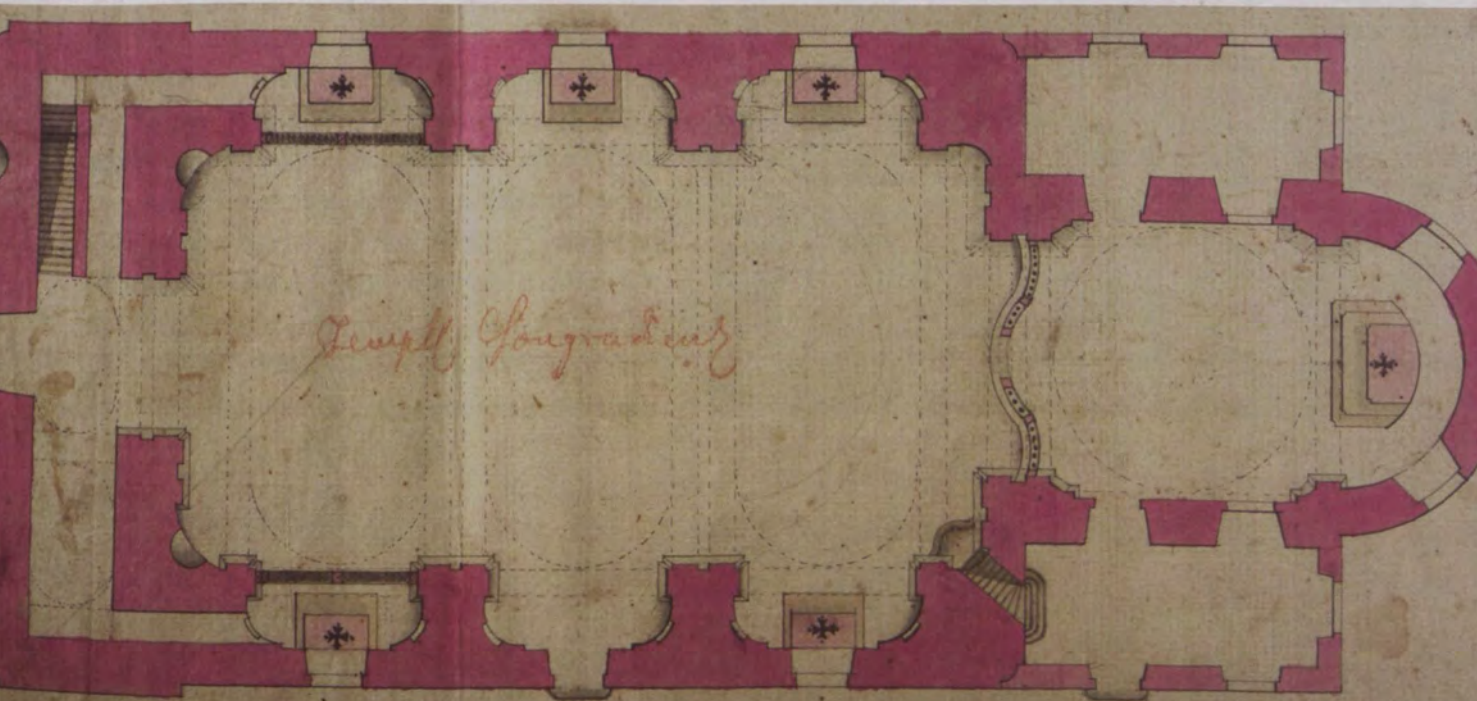
A település az új plébániatemplom elkészültével jellegzetesen „kétpólusúvá” vált, a régi és az új központ (korabeli iratokban Belső- illetve Külsőváros) egyre határozottabban elkülönült egymástól. Kanyó András plébános 1783-ban készült összeírása szerint Csongrád kb. 5700 lakosából mindössze ezerszázan éltek a Belsőváros-

ban, vagyis a többség már ekkoriban az új plébániatemplom és a Tisza által közrefogott területen építette fel otthonát.²⁰

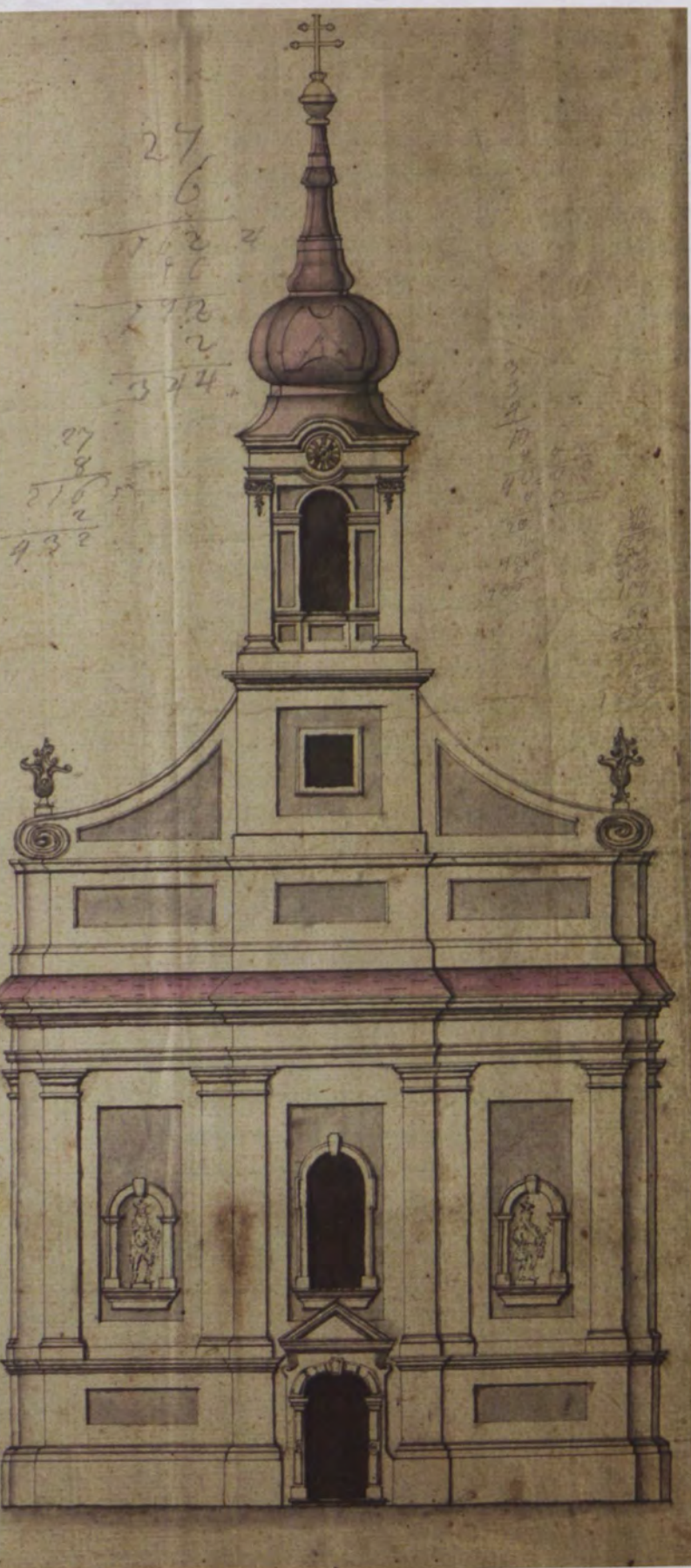
A templom megáldásának²¹ évében a torony feltehetően csak a párkány magasságáig készült el. A harangokat a templom mellett álló fa haranglábban helyezték el.²² Nem sokkal a munkálatok befejezése után a tetővel is problémák adódtak. 1773-ban a plébános a főoltár állítása mellett a tető kijavítására is megpróbálta megnyerni a grófot. Károlyi végül a „még tökéletesen fel sem épült, de már romladozó” fedél elkészítésére szükséges összeget az uradalmi pénztárból hitelezte meg. A költségek törlesztésére egy urasági majorsági szántóföld hasznát ajánlotta fel.²³ 1776-ban a tető az erős szelek miatt ismét megrongálódott. A helyreállítás megszervezése, a cserepező mesterek megbízása a csongrádi jószágigazgatóra hárult.²⁴

1782-ban ismét erős szél tett kárt a templom tetőzetében. Kanyó András plébános, akárcsak elődjei, Károlyi Antalhoz folyamodott, és a tető kijavítása mellett a torony és a főoltár megépítését is kérelmezte.²⁵ A tetőt végül Balthasar Fischer kecskeméti kőművesmesterrel javíttatták ki, aki a későbbi károk elkerülése érdekében – a tető épségét veszélyeztető szél erejének felfogása céljából – megemelte a templom párkányzati részét is.²⁶

A torony feljebb-építéséhez 1784-ben kezdtek hozzá, és a következő évben be is fejezték.²⁷ A munkálat szükségszerű volt, hisz – amint Dudovits János csongrádi számtartó beszámolójából kiderül – az alacsonyan elhelyezett harangok hangja nem hallatszott messzire, így a lakos-

ság nem értesülhetett a misék pontos idejéről.²⁸ Ezen a ponton említést érdemel az a 19–20. század fordulóján sokat hangoztatott, ám minden valós alapot nélkülöző szóbeszéd, mely szerint az épület kéttornyúra volt tervezve, a falak is ennek megfelelően készültek egészen a tetőmagasságig, s miután a város a maga erejéből nem tudta befejezni a munkát, Károlyi Antal támogatásához folyamodott, aki csupán egy, a templomhoz mérve aránytalanul karcsú tornyot építtetett.²⁹ A torony építéséhez kapcsolható másik, népszerű tévhit, miszerint építkezés közben elfogyott a téglá, így a torony túlzottan alacsony lett.³⁰

Károlyi ugyanebben az időszakban fehérre festette a templomot, a padlót négyzetes kövekkel rakatta ki. Új harangokról, toronyóráról is gondoskodott. Az első toronyóra Budán készült Miller István műhelyében, 1795-ben.³¹

1791-re a tető rossz állapota miatt a templom boltozata megrepedt, ezért az akkori plébános, Kanyó András ismét a templom patrónusához, Károlyi Antalhoz fordult, hogy a nehéz cseréptetőt zsindelyre cseréltesse le.³² Kívánságát az időközben elhunyt gróf özvegye, Harruckern Jozefa teljesítette 1792-ben.³³

A templom tetőzete legközelebb 1824-ben szorult javításra. Ekkor teljesen kicserélték a boltozatot beomlással fenyegető fedélszéket, majd ismét zsindellyel fedték be.³⁴ A kegyúr ragaszkodott hozzá, hogy a munkálatokat Aradon vásárolt „marosi fákkal” végezzék. Levelében kikötötte, ha Aradon nincs, Pestről kell fákat hozatni.³⁵

1831-ben a templom keresztjét a gombbal együtt a szél letörte.³⁶ 1842-ben a templom tornyát Károlyi István kegyúri engedélyével kissé megmagasították.³⁷ A templom hivatalos felszentelését ugyanebben az évben eszközölte gróf Nádasdy Ferenc váci megyéspüspök. A szent olajjal való megkenések helyét tizenkét festett felszentelési kereszt őrzi a falakon.³⁸

1871-ben a toronyra a gyakori tüzesetek miatt vaskarzatot (ahogy a népnyelv hívta: „körben járókát”) építettek. Szükségességét a plébános a következőképpen indokolta: „noha a város a nagy-

Ezen saját aláírásával erősített Bixonybíró
 által a kívánt bejegyzésemet adom az
 iránt: hogy az egyházi Birtoklásom alatt
 lévő Csongrád Mezővárosi Templom
 mely a Boldog Affonyrul címerzetik,
 Püspöki Felügyeleti Conservatioj
 tartásával felmagasíthaték. Kelt
 Götti Farsálynokban Pünkösdi hav
 26^{án} 1842^{ik} évben.

S. Karolyi István.

templomnál két toronyt tart, ezek őrködése
 mit sem ér, mert mozgásra elegendő helyök nem
 lévén, hamar elalszanak, s így tűzvész alkalmával
 nem ők figyelmeztetik erre a népet, hanem a nép
 őket.³⁹ A karzat tervét és költségvetését az ura-
 dalmi geometra készítette, majd Rappensberger
 József mérnök hagyta jóvá.⁴⁰ Váry Gellért egy Bó-
 csa nevezetű csongrádi lakatosmestert nevezett
 meg kivitelezőként.⁴¹ 1873-ban elkészült a torony
 és az orgonakarzat („kórus”) boltozata, Horváth
 Mihály építész vezetésével.⁴² A fa járópallókat
 1912-ben vaslemezekre cserélték ki.⁴³

A templom méreteihez mérten alacsony,
 „szemnek kedvezőtlen”⁴⁴ torony magasztását⁴⁵
 1886-ban kezdeményezték a csongrádi előjárók,
 miután egy nagyobb szélroham jelentős károkat
 okozott a bádogtetőben. A költségeket a telepü-
 lés és a templom pénztárából, adományokból és
 a kegyúr támogatásából fedezték. A tervrajzot
 Makai Endre budapesti építész díjmentesen, szü-
 lővárosa iránti kegyeletből készítette el.⁴⁶ A kő-
 művesek, a rézműves és a művezető kecskeméti és
 hódmezővásárhelyi mesterek voltak.⁴⁷ A Joseph

Bittheuser (a Károlyiak uradalmi építésze) által
 tervezett, eredeti bádogsisakot lecserélték,⁴⁸ az
 új – feltehetően az eredetinél magasabb – sisak
 vörösrézről készült. Tetejére 1886. október 26-án
 villámhárítót, kis keresztet, az alatta levő gömbbe
 pedig emlékiratot helyeztek.⁴⁹

1891-ben az előjáróság a harangok alatti szin-
 ten – az egyházi hatóságok megkérdezése nélkül
 – tűzőri szobát alakított ki.⁵⁰ Hegyi Antal plébá-
 nos indulatos levélben jelezte feljebbvalói felé,
 hogy a település a toronyba „deszkákból összetá-
 kolt, veszedelmes tűzfészket építtetett, s azt a leg-
 primitívebb fűtésre rendezte be [...] ez a fülkének
 csúfolt búvóhely nagy mértékben veszélyezteti a
 templom és szerelvényeinek biztonságát, kivált
 miután a toronyban több öl hasábfa is van felhal-
 mozva”.⁵¹ Panaszának egy alispáni határozat adott
 helyet, mely elrendelte, hogy a település az őrszo-
 ba deszkafalát mészhabarccsal rakott téglafallal
 helyettesítse. Tűzifa pedig csak a szükséges napi
 mennyiség lehet a toronyban.⁵²

A tűzőrök a település alkalmazásában álltak,
 feladatuk a határ folyamatos szemmel tartása volt.

Az 1850–60-as években, amikor éppen nem volt a városnak fogadott órasmestere, a toronyórát is ők húzták fel és kenték meg olajjal.⁵³ Negyed-óránként körbejártak az erkélyen, majd a négy égtáj felé hangos „Dicsértessék a Jézus” kiáltással jelezték, hogy ébren vannak. Tűz észlelése esetén félreverték a nagyharangot, és a veszedelem irányát jelölve vörös lobogót, éjjel vörös lámpát tűztek a karzatra.⁵⁴ Csongrádot 1896 után négy kerületre osztották, így a harang kongatásával a tűzör a veszélyeztetett kerület számát is jelezni tudta.⁵⁵ Munkájuk fontosságát jelzi, hogy a település első telefonvonala a torony és a szemben lévő városháza között létesült 1901-ben.⁵⁶ Az 1920-as években a tűzörök bizonyos, hogy harangozói szolgálatot is elláttak.⁵⁷

A toronyörök téli fűtése – míg csak hivataluk létezett – örökös gondot jelentett. „Ezek az istenadta öreg emberek ebben a veszett hidegben majdnem nyári ruhában gunynyasztanak a szellős toronyban. Ezelőtt volt nekik egy kis fülkéjük egy kis vaskályhával, hol gémberedett tagjaikat hébe-hóba felmelegíthették. Az előljáróság azonban ezt elpusztította, azzal indokolta meg, hogy

behúzódnak a melegre és nem vigyáznak.” – írja a Csongrádi Lap 1911 telén.⁵⁸ A település nem sokkal később petróleum kályhát vásárolt a toronyba. A kályha – amellet, hogy egészségtelen volt – működéséhez nem biztosítottak petróleumot.⁵⁹ A toronyörök végül bográcsban vittek fel faszenet az őrhelyre.⁶⁰

A toronyóra kenésére, felhúzására és javítására az 1850-es években előbb Schweizner Józsefet, Szalkai Szabó Györgyöt majd Kammerer Józsefet bízta meg a település. A következő évtizedekben Kammerer Pál, Szöllősy Balázs majd Kammerer Dezső felelt a működéséért.⁶¹ A 19. század utolsó harmadában a kiszolgált szerkezet rendkívül megbízhatatlanul működött. Bár igyekeztek rendszeresen javíttatni és összehangolni a vasút- és hajóállomáson valamint a távírdában lévő órák járásával, mégis – az utazni vágyók legnagyobb bosszúágára – gyakran felmondta a szolgálatot. Ideiglenes megoldásként az óraszerkezet 1897-ben szélfogó faköpenyt kapott.⁶²

Hegyi Antal plébános 1889-ben lehangoltan jelentette egyházi feljebbvalóinak, hogy a csongrádi plébániatemplomnak „a mily párját ritkítólag

szép építésze, ép oly elavult és lerongylott külseje, belseje.”⁶³ Hegyi plébános – tevékeny és rendszerető ember lévén – nagy erővel dolgozott a templom megszerkesztéséért és a szerelvények kibővítéséért. Elszántságáról, újabb és újabb (rendszerint megvalósult) ötleteiről a váci püspöki hivatalnak címzett levelei tanúskodnak. Saját keresetéből áldozott a templom belsejének (1,5 méter magasságig) olajos festékekkel való bevonására, a szentély és a sekrestye mozaik, illetve keramik burkolatának kialakítására.⁶⁴ A belső berendezésre biztosítást kötött, a befelé nyíló tölgyfa ajtókat – tűzvédelmi okokból – kifelé nyílókká alakíttatta át.⁶⁵

1895-ben Károlyi Sándor gróf kegyúr a plébániai templom tetejét kátránnyal vonatta be, egy évvel később – a millennium tiszteletére – a külső falakat is kimeszeltette.⁶⁶ 1904-ben a torony külső vakolatát az idő és a harangozás kikezdte: nem csak a festék, de a díszek is lehullottak róla.

A kegyúr a nagyboldogasszonyi búcsúra hozatta rendbe a falakat.⁶⁷ 1905 nyarán a rendkívüli súlyú Jézus Szíve harang rendszeres használata miatt a templomkarzat boltozata megrepedt, így azt vaspántokkal kellett megerősíteni.⁶⁸

Ugyanebben az időszakban az előjáróság megelégtelte a lakosság panaszait, és intézkedni kezdett a toronyóra kijavítására, illetve esetleges cseréjére vonatkozóan. Az árajánlatokon fellángoló viták miatt azonban az óra ügye még évekig keresztül megoldatlan maradt. 1910-ben a Csongrádi Újság éles hangú cikkben bírálta az előjáróság tehetetlenségét, gúnyosan körvonalazva a lehetetlen körülményeket.⁶⁹

A templom homlokzatán eredetileg csak egy ajtó volt: a kórusba vezető ajtót és a szimmetria kedvéért létesített jobb oldali „vak” ajtót 1910–1911-ben építették.⁷⁰ A villanyvilágítást 1913-ban vezettette be dr. Thury Károly plébános, legelőször

is a lourdes-i Mária-oltárhoz.⁷¹ 1914–1915 között a templombelsőt kifestették, ezzel egyidőben különböző restaurálási munkálatokat is végeztek: felújítottak az oltárokat, új, színes üveglakokat készítettek. A toronyóra régóta várt lecserélésére a két világháború között, 1925-ben került sor. A kiszolgált szerkezetet a Szent Rókus-templom tornyába szerelték fel. A Budapesten készült, új toronyóra számlapja tejjüvegből volt, és hátulról kapott villanyos megvilágítást.⁷²

1940-ben a község hangerősítőt vásárolt a templomba, hogy javítsanak az akusztikán.⁷³ Az épületet 1946-ban újravakolták. Ebben az évben a templom teteje is beázott, a festés több helyen megrongálódott. A pesti Eternit gyár 275 kg szerszírért vállalta a tető kijavítását.⁷⁴

Az evangéliumi oldalon lévő raktár keresztelőkápolnává alakítását 1952-ben hagyja jóvá a váci

megyeispüspök. Csupán azt kérte, hogy amennyiben figurális festésére kerül sor, a terveket küldjék el Vácra, jóváhagyásra.⁷⁵

1958-ban a városi tanács műemlékvédelmi okokra hivatkozva engedélyezte a templom külső tatarozását. A munkálatokat Jentetics József budapesti kőműves végezte. Ugyanekkor a palatetőt is kijavították, a függőeresz-csatornákat Marosi Endre budapesti bádogos állította helyre.⁷⁶

A templom külseje 2010-ben ismét megújult: a kivitelezést a kiskunfélegyházi Előregyártó-Szerelő és Építőipari Fővállalkozó Kft. végezte. Az épület falait alászigetelték, a homlokzatot felújították; a tetőszerkezet kijavították, elkészült a cserépfedés. A munkálatok finanszírozásához az egyházközségnek 13 millió forint pályázati önrőt kell biztosítania.⁷⁷

Jegyzetek

- ¹ Erdélyi 1998. 7; Gyöngyössi 2014. 31–37. Kovács 1977 (1929).
- ² A település 18. század eleji történetéről, az egykori Nagyboldogasszony (mai Szent Rókus) templomról bővebben lásd: Bara–Gyöngyössi 2016.
- ³ MNL OL, P 398, 6691.
- ⁴ MNL OL, P 392, Lad. 35. No. 83a. // MNL OL, P 392, Lad. 35. No. 83a.
- ⁵ A levélben foglaltak fontosságát mutatja, hogy később Fábián István plébános kéri a levél elhelyezését a püspökség levéltárában, vagy annak visszaküldését a plébániára megőrzés céljából. Lásd: VPL APar. Cs. 1763. április 4. Fábián István plébános levele a váci püspöknek.
- ⁶ VPL APar. Cs. 1763. március 29. Károlyi Antal levele új templom építéséről.
- ⁷ VPL APar. Cs. 1763. április 4. Fábián István plébános levele a váci püspöknek az új templom építéséről.
- ⁸ A templom 1784. évi vizitációja és Historia Domusa az építkezések kezdetét, illetve az alapkö elhelyezéseinek idejét 1762-re teszi. Utóbbi megbízhatatlanságát jelzi az a következtetés is, hogy ezt az időpontot egyik helyen Berinkei, a másik helyen Fábián István plébánosságának idejére helyezi. Lásd: 1784. VPKL, Liber VIII. 698–713. Vö. NPI Historia Domus I. 22. 105.
- ⁹ MNL OL, P 398, 78623. 1768. március 29. Vargha István csongrádi inspektor levele Károlyi Antalhoz. Derekegyház.
- ¹⁰ MNL OL T 20, No. 195/1. A csongrádi templom tervrajza.
- ¹¹ VPL Lib. Vis. 1842. Situs Ecclesiae Parochialis ac Matris.
- ¹² Szarka (kézirat) 1967. 1.
- ¹³ Dudás 2000/b. 54.
- ¹⁴ VPL 1778: Liber VII, 285–297.
- ¹⁵ Dudás 1999. 18–19. 1767-től kezdődően a templom szomszédságában új plébániaépületet emeltek. Ennek megsegítésére Károlyi a bordézsma egy részét elengedte. MNL OL, P 398, 11537. Csongrád város folyamodványa a templom építésére igényelt 6000 forint adósság ügyében; VPL, 1842. Liber XVII. 149; NPI Historia Domus I. 22–23.
- ¹⁶ NPI Historia Domus I. 23.

- 17 VPL APar. Cs. é.n. Vincze István levele a váci püspöknek. Az oltárképhez kötődő, feltehetően a pápától nyert búcsú kiváltágokról ezidáig nem került elő egyértelműsítő forrásanyag.
- 18 VPL. APar. Cs. 1771. március 3. Vincze István levele Vácra a templom megáldásáról (1770. augusztus 15). Megjegyzendő, hogy ezzel szemben a templom Historia Domusának egy későbbi bejegyzése és a püspöki vizitáció 1784-es jegyzőkönyve szerint a templomot egy évvel korábban, 1769-ben benedikálták Mária mennybevétele tiszteletére, tehát azelőtt, hogy a titulushoz megfelelő oltárt felállították volna. Vö. NPI Historia Domus I. 24. és VPL 1784. Liber VIII, 698.
- 19 Részleteiben lásd: Bara–Gyöngyössi 2016.
- 20 NPI Historia Domus I. Kanyó András összeírása.
- 21 A templom felépülésekor Vincze István csongrádi plébános – Migazzi Kristóf váci megyéspüspök felhatalmazásának engedelmességre – csupán megáldotta az épületet. A felszentelésre 1842-ben került sor.
- 22 VPL 1778. Lib. Vis. Liber VII, 285–297.
- 23 MNL OL, P 398, No. 33000. 1773. július 18. Károlyi Antal levele jószágigazgatójához. „A mi a Templomnak megromladozott fedelét illeti, tsudáalom, hogy még fel sem lépült tökéletesen, már is romladozik, és a Város meg nem igazítja? Ez is circiter mennyibé telnék, elvárom tudósítását kegyelmednek, addig pediglen egy punctumra se resolválok semmit is.”; MNL OL P 398, 33005. 1773. augusztus 6. Károlyi Antal levele jószágigazgatójához. Nagykároly. „A mi a még fel sem épült, és már is elromladozott fedelét a Csongrádi templomnak illeti, jobban hagyom a kegyelmed projectumát, hogy az Helységnek az uraság Majorság földjéből adattassék egy esztendőre egy darab bé vetni való föld, ennek hasznából az templomnak említett fedele állitassék fel, addig is pediglen kölcsönözzön pénzt az Helységnek az Uraság Cassája.”
- 24 MNL OL P 398, 42958. 1776. július 19. Krecsmári András vásárhelyi inspektor levele Károlyi Antalnak.
- 25 MNL OL, P 398, 32438. 1782. április 22. Kanyó András csongrádi plébános levele Károlyi Antalnak.
- 26 MNL OL, P 398, 43114. 1782. május 30. Krecsmári András vásárhelyi inspektor levele Károlyi Antalnak. Hódmezővásárhely; Uo: No. 43118. 1782. július 25. Krecsmári András vásárhelyi inspektor levele Károlyi Antalnak. Hódmezővásárhely (mellékletében Balthasar Fischer kőművesmester költségtervezete).
- 27 NPI Historia Domus I. 37.
- 28 Lásd: MNL OL, P 398, 32438. Kanyó András csongrádi plébános levelének melléklete.
- 29 VPL APar. Cs. 1891. június 25. Hegyi Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak; *Csongrádi Újság*, 1909. június 20. VII. évf. 25. szám, 3. old.
- 30 Dudás 1998. 109.
- 31 NPI Historia Domus I. 37.
- 32 MNL OL, P 398, 32440. 1791. június 25. Kanyó András levele Károlyi Antalhoz. Csongrád.
- 33 Lásd: NPI Historia Domus I. 104–; Az 1791. augusztus 24-én Penzingben (Bécs) meghalt Károlyi Antal emlékére a templomban ünnepélyes halotti misét tartottak. Lásd: NPI Historia Domus I. 42.
- 34 VPL APar. Cs. é.n. A templomtető javításával kapcsolatos iratok. Erdély János jószágigazgató utasítása a csongrádi tiszttartóságnak; Már Ferenc uradalmi tiszttartó és a váci káptalan levélváltása.
- 35 VPL APar. Cs. 1823. július 11. Már Ferenc tiszttartó levele a csongrádi előljáróságnak.
- 36 Dudás 1998. 115.
- 37 VPL APar. Cs. 1842. május 26. Károlyi István engedélye a templom megmagasításához. Fót.
- 38 VPL APar. Cs. 1842. május 26. Gr. Károlyi István igazolása.
- 39 NPI Historia Domus I. kötet, 111.
- 40 VPL APar. Cs. A váci Egyházmegyei Hatóság és Alvinczi Ferenc plébános levélváltása a karzat építésének tárgyában (mellékletekkel).
- 41 Váry 1974. 31.
- 42 VPL APar. Cs. 1873. február 18. Alvinczi plébános levele a torony és az orgonakarzat boltozatának építéséről; VPL APar. Cs. 1873. február 8. Horváth Mihály építész költségvetése az elvégzett munkáról.
- 43 *Csongrádi Újság*, 1912. május 12. X. évf. 19. szám, 3. old.
- 44 *Tiszavidék*, 1894. december 20. V. évf. 51. szám, 2. old.
- 45 Nem letisztázott, hogy ekkoriban a tornyot szerkezetében is történt-e változás, vagy csak az eredeti bádogsisakot cserélték magasabbra.
- 46 MNL CsML CsL Tanácsi Iratok 1872–1829. A kath. Egyház és a város történetének leírása, 1886.
- 47 Dudás 1998. 109.
- 48 Bitthusernek a csongrádi templom toronysisakjához készült rajza alapján fejezték be a hódmezővásárhelyi templom toronysisakját is. Lásd: MNL OL, P 398, 43108. 1783. szeptember 26. Krecsmári András vásárhelyi inspektor levele Károlyi Antalhoz. Derekegyháza: „Vásárhelyi toronynak fala egészen fent áll [...], annak Tűbját ezen formára, melyet Pitthuser a Tsongrádi Toronyra csinált, bé fedethettyük.”

- ⁴⁹ Közli: *Szentesi Lap*, 1896. november 6. 45. sz.; Hivatkozik rá: Tari 1977. 8.
- ⁵⁰ VPL APar. Cs. 1892. január 29. A váci püspök levele Csáky Albin miniszternek.
- ⁵¹ VPL APar. Cs. 1891. november 12. Hegyi Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak.
- ⁵² VPL APar. Cs. 1891. december 12. Csongrád járási főszolgabíró intézkedése. Az alispáni hivatal értesítése.
- ⁵³ MNL CsML CsL Képviselőtestületi Iratok, 1848-1871. 1858. március 5. jk. 70. sz.
- ⁵⁴ *Tiszavidék*, 1898. szeptember 11. IX. évf. 37. szám, 3. old.
- ⁵⁵ Szarka (kézirat) 1967. 4.
- ⁵⁶ MNL CsML CsL Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 1901. okt. 22. jk. 284. sz.
- ⁵⁷ 1922 februárjában született javaslat arra vonatkozóan, hogy a toronyőrök tűzjelzői szolgálaton kívül hajnali, déli és esti 7 és 9 órai harangozásokra, ill. vasárnapi és ünnepi misékre, hétköznapi misékre és litániákra, olyan misékre melyek nem egyes családok lelki üdvéért tartatnak, háromszori harangozásokat teljesítsenek. MNL CsML CsL Polgármesteri és Főbírói iratok 1872-1949 (1955). 1922. február 6. Községi Képviselőtestületi közgyűlés jegyzőkönyve a templomi alkalmazottak bérének felemelése ügyében.
- ⁵⁸ *Csongrádi Lap*, 1911. február 19. XXI. évf. 8. szám, 3. old.
- ⁵⁹ *Csongrádi Újság*, 1912. január 14. X. évf. 2. szám, 3. old.
- ⁶⁰ *Csongrádi Újság*, 1912. január 21. X. évf. 3. szám, 2. old.
- ⁶¹ Forgó-Forgó 1987. 70-71; MNL CsML CsL Tanácsi Iratok (1802) 1849-1871. Tanácsülési jegyzőkönyvek, a/7 - 13 k. 1859. november 26. jk. 315.
- ⁶² *Csongrádi Lap*, 1898. október 30. VIII. évf. 44. szám, 3. old.
- ⁶³ VPL APar. Cs. 1889. május 6. Hegyi Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak.
- ⁶⁴ VPL APriv. Hegyi Antal, 1893. február 3. Hegyi Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak.
- ⁶⁵ VPL APar. Cs. 1890. április 15. Hegyi Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak.
- ⁶⁶ *Csongrádi Közlöny*, 1895. szeptember 29. II. évf. 39. szám 3. old.
- ⁶⁷ *Tiszavidék*, 1904. július 24. XV. évf. 30. szám, 2. old.
- ⁶⁸ *Csongrádi Újság*, 1905. október 22. III. évf. 43. szám, 2. old.
- ⁶⁹ „Nagytemplomunk toronyórája, mely egyetlen nyilvános órája városunknak, melyhez tehát épen azért összes lakostársaink igazodnának az időszámításban, öreg is, ócska is, beteg is, nyavalyás is és így minduntalan fölmondja a szolgálatot. Ami nem is csoda, mert szegény akkor se volt új, mikor 1785-ben a város akkori előljárósága ezen „magas” és fontos hivatalában elhelyezte. Akkor is valahol a zsidvásáron szerezték és így valóban nem csoda, hogy százhuszonöt évi lábadozás után a jól megérdemelt nyugalomba kívánczik; mert hiszen ha vadonat új lett volna, mikor a csongrádi toronyba föltették, akkor is megunhatta volna már a 125 évi szolgálatot.” *Csongrádi Újság*, 1910. december 4. VIII. évf. 49. szám, 1. old. A csongrádi iskolások még 1924-ben is inkább a malomtülök reggeli hangjához igazították ébredésüket.
- ⁷⁰ Szarka (kézirat) 1967. 1.
- ⁷¹ Dudás 2000./a.84. Ajánlattétel: NPI 1912. június 11. Hazai Villamossági Rt. ajánlata.
- ⁷² *Csongrádi Újság (II)* 1925. augusztus 2. IV. évf. 53. szám, 3. old.
- ⁷³ NPI Historia Domus II. 104.
- ⁷⁴ Dudás Lajos 2000/a. 102.
- ⁷⁵ NPI 1952. december 27. A váci püspök levele Szolnoky Jánosnak.
- ⁷⁶ NPI 1958. július 15. Csongrád Városi Tanács Végrehajtóbizottságának levele a helyi plébánosnak.
- ⁷⁷ *Hírmondó*, A Nagyboldogasszony-plébánia lapja, 2010. nyár, 12.
- ⁷⁸ MNL OL, P 392, Lad. 35. No. 83a.

A templom külső és belső leírása

Az épületet külseje és felosztása

A kelet-nyugat tájolású épület egy mindkét oldalán három-három fülkével bővített hajóból, illetve egy apszissal záródó, nyújtott szentélyből áll. A szentély déli oldalához a sekrestye, az északihoz egy keresztelőkápolna (napjainkban raktár) csatlakozik, emeletükön oratóriummal.

A templom előteréből az orgonakarzatra, illetve a templom belső terébe lehet jutni. A kápolnafülkék a templomteret három – a hajó cseh-süveg boltozatának hármasság tagolódása által is hangsúlyozott – szakaszra tagolják. A főbejárat felőli fülkék fölé karzatos emeltek. A templom korabeli tervrajza szerint a déli oldal középső fülkéjének kivételével – ahová oldalbejáratot terveztek – mindegyik fülkében egy-egy oltárt szerettek volna elhelyezni. A templom így is épült meg,

azonban később, feltehetően a 19. század második felében a középső fülkék elé egy-egy négyzetes toldalékot illesztettek, melyekben kápolnákat alakítottak ki. Az átalakításnak köszönhetően a déli, kosáríves záródású oldalbejárat az újonnan létrejött kápolna bejáratává vált. A szemközti oldalon található kápolna felé is ugyanilyen bejáratot nyitottak.

A téglából épült, nyeregtetővel fedett templom nyugati főhomlokzatán a nyílások és szoborfülkék három tengelyt határoznak meg. A főbejárat a középső tengelyben nyílik; kökeretes kapuját a Károlyi család faragott címere díszíti. Párkánya fölött, két puttó által közrefogva Istenszemdombormű látható. A főbejárat bal oldalán a 19. század végén egy kórusfeljáróhoz vezető ajtót, jobb oldalán vakajtót alakítottak ki. A két szélső tengelyben lizénákkal szegélyezett, mélyített fal-

tükrök helyezkednek el. A bejárat fölött egy félköríves záródású, szalagkeretes, zárókővel hangsúlyozott ablak nyílik. Az üveglablakot Söhlya Gyula, Csongrád egykori főjegyzője készítette a 20. század elején főkantor édesapja, Söhlya Antal emlékére.

A szélső tengelyekben az ablakhoz hasonló kialakítású szoborfülkék nyílnak, bennük Nepomuki Szent János és Páduai Szent Antal faragott talapzaton álló szobraival. A főpárkány felett a toronytest törtívű oromzattal kapcsolódik a homlokzathoz. Az oromfal széleit egy-egy szögletes voluta emeli ki. A torony alsó szintjét egyenes záródású, zsalus ablak töri át. A fölötte húzódó szalagkeretes, ugyancsak egyenes záródású zsalus harangablakok előtt vaskarzat fut körbe. A sarkokat a torony felső szintjén fejezetekkel ellátott lizénák díszítik. A zárópárkány alatt mind a négy oldalon toronyóra látható. Fölötte párnatagos, lanternával bővített gúlasícsak emelkedik, tetején rézgombbal és kereszttel, párnatagján a toronysícsak építésének évével (1886).

A lizénákkal és vakolatsávozással tagolt oldalhomlokzatok síkját három-három szalagkeretes,

félköríves ablak tagolja. Középső tengelyéhez csatlakoznak a már említett, kápolnaként szolgáló, utólagos toldalékok.

A szentély oldalaihoz csatlakozó, oratóriumokkal megemelt sekrestyét és keresztelőkápolnát a földszinten egy-egy egyenes záródású, szalagkeretes ablak és ajtó, az emeleten pedig három-három ablak tagolja. Feltehetően a sekrestye 19. század végi, belső átalakításakor az egyik földszinti ablakot befalazták, helyette újat nyitottak. A szentélyzáródás falát két ablak, valamint a főoltár vonalában egy vakablak töri át.

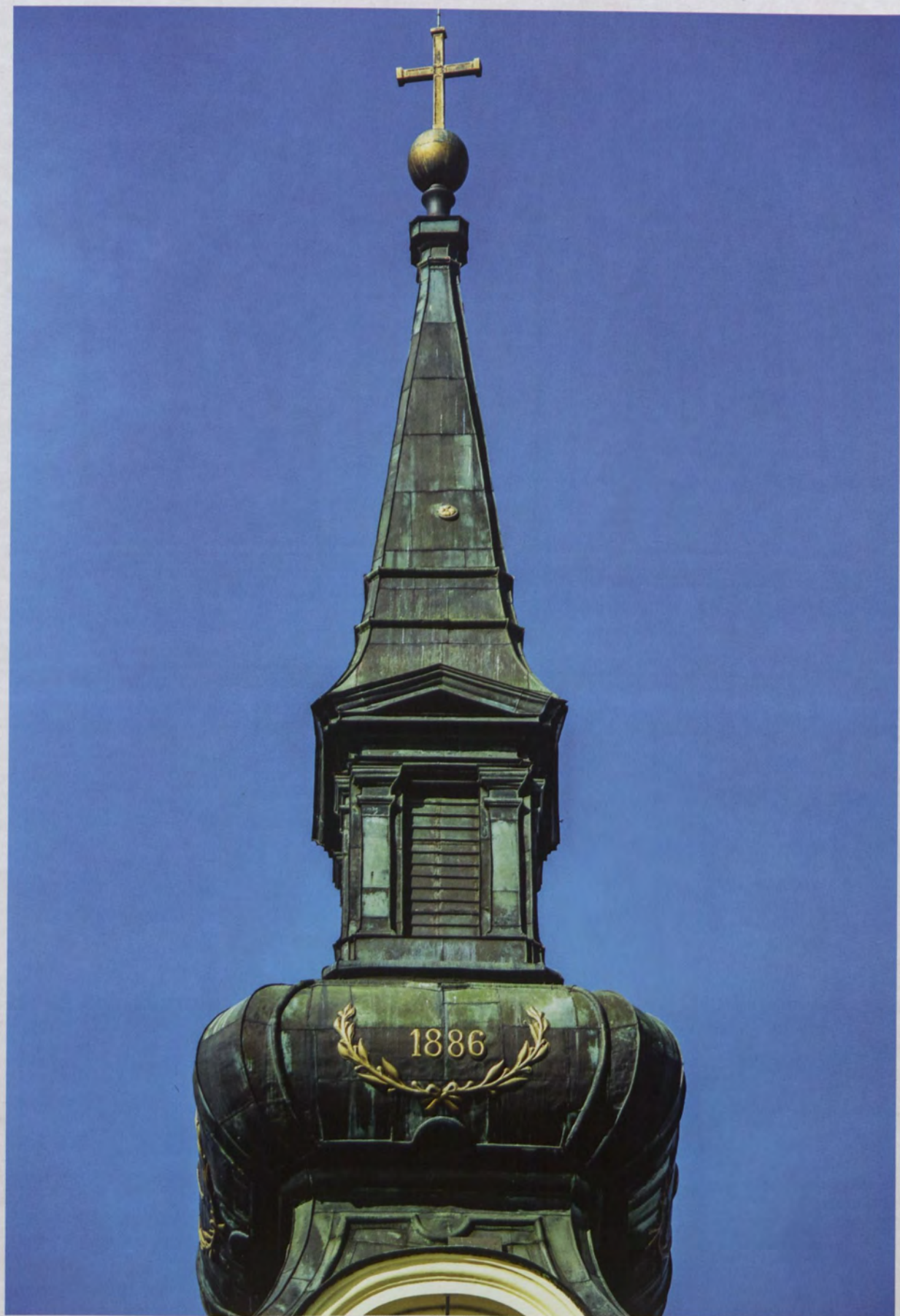
Összevetve a templomnak a homlokzat kialakítását is feltűnő 18. századi tervrajzát a jelenlegi állapotokkal, megállapítható, hogy a munkálatok során több helyen eltértek az eredeti elgondolástól. A főbejárat fölé egyszerűbb, háromszög alakú oromzatot terveztek, a homlokzati fülkékbe pedig nagyobb méretű – talán Szent István és Szent László – szobrai kerültek volna. Mivel az építés első szakaszában a torony nem épült meg, a későbbi kivitelezés miatt annak kialakításában is eltérések tapasztalhatók.

A párkányt a toronytesttel összekapcsoló, íves vonalú falszakasz széleit eredetileg voluták és urnák díszítették volna. A későbbi munkálatok során azonban a voluták jelzésszerű, klasszicizáló vakolat-ornamensekké zsugorodtak, az urnák pedig elmaradtak. A 19. század végi átalakítások eredménye a főhomlokzaton található két ajtó, a sekrestye egyik ablakának befalazása, valamint a hajó középső szakaszához ragasztott toldalékok, kápolnák is, amelyek közül a déli az egykor szabadon álló oldalbejáratot is lezárta.

A templom előtti szobrok és a templomkert

A templom előtt látható két, hasonló kialakítású szoborcsoport közel száz esztendő különbséggel készült. Az Iskola utca felőli (bal oldali) keresztet Kanyó András plébános szentelte fel 1802. július 11-én. A súlyosan beteg plébánosnak a szentelés másnapján Vácra kellett utaznia, ám út közben, Abonyban meghalt.¹ Az írott hagyo-

mány – nyilván a szűkös időbeli átfedés miatt – olykor Kanyó András utódjának, Mátyus János plébánosnak tulajdonítja a kereszt állíttatását.² A szoborcsoport a Szent Rókus-templom előtt látható Fájdalmas Anya-szoborral egykorú,³ így ezek Csongrád legrégebbi, napjainkban is látható köztéri alkotásai.

A téglatalapzatra emelt, kőből faragott szoborcsoport témája Jézus kereszthalála. A kereszt tövében Szűz Mária szobra látható. A Fájdalmas Anya ölében koponyát (Ádám koponyája) tart, lábánál olajjal teli edény. Két oldalán Szent János és Mária Magdolna szobrai állnak.⁴ A kálvária-csoportnál nagyböjti időben egykor esti ájtatosságokat tartottak. Váry Gellért visszaemlékezése szerint az „ájtatos emberek és asszonyok” többek közt az Áll a kesergő anya... című éneket énekelték.⁵

A *Szentes és Vidéke* újság már 1882-ben beszámol arról, hogy egy „magát megnevezni nem akaró, özvegy nő” Pietà szobrot kíván állíttatni a csongrádi nagytemplom elé.⁶ A kőkeresztet és a sóskúti kőből készült szobrokat Gerenday Antal pesti kőfaragó műhelyéből rendelték ötszáz

forintért, faládákba csomagolva érkeztek a helyi vasútállomásra.⁷ A szobrokat Ujszászi János helyi vállalkozó kőművesei állíttották fel.⁸ A felszentelésre 1900. szeptemberében került sor. A keresztten látható márványtábla felirata szerint az alkotást millenniumi emléknak szánták.⁹ A kereszt tövében ülő Szűzanya megtörtén hajol halott fia fölé. Két oldalán Mária Szíve és Jézus Szíve szobrok állnak. Utóbbi alkotások Hegyi Antal plébános tudatos kultusznépszerűsítő munkásságának jelei. A templom előtti szoborcsoportokat utoljára 1945-ben restaurálták.¹⁰

A főbejáratnál szemközt látható Szent István lovasszobra egy piederstálon. A szobor Tóth Béla szobrászművész alkotása, mely a millennium emlékére készült 2001-ben. Az épülettől balra „tapintható láthatatlan” térplasztika mutatja be a templomtér és környékének jellegzetes épületeit.¹¹ Ugyanezen az oldalon egy gesztenyefa körül, kovácsoltvas kerítésen függenek a szerelemlakatok.¹² A templom északkeleti sarkánál található az a fa, melyet nagykárolyi gróf Károlyi László és felesége ültetett 2015-ben.

44B 350)

Budapest, 1888 December 21. in

Ádám Tölgytelendő Hegyi Antal plébános írt által
megrendelt, Mária Szobor Vezessal az életben,
Szűz és Szűz Szobor, és Mária Szűz Szűz
szobor, mind a három rajz és méretek szerint
alapokkal elcsiszolt és szentíróból, ládákba
elcsomagolva és a helyi Vaspályához elszállítva,
összesen alkupénz... 500. —
(j. öltöztetés...)

Gerenday A. és Fia
SÍREMLEKMŰ GYÁRA
BUDAPESTEN

Kifizetés
1888 December 21 in

Gerenday A. és Fia
SÍREMLEKMŰ GYÁRA
BUDAPESTEN

A templombelső leírása

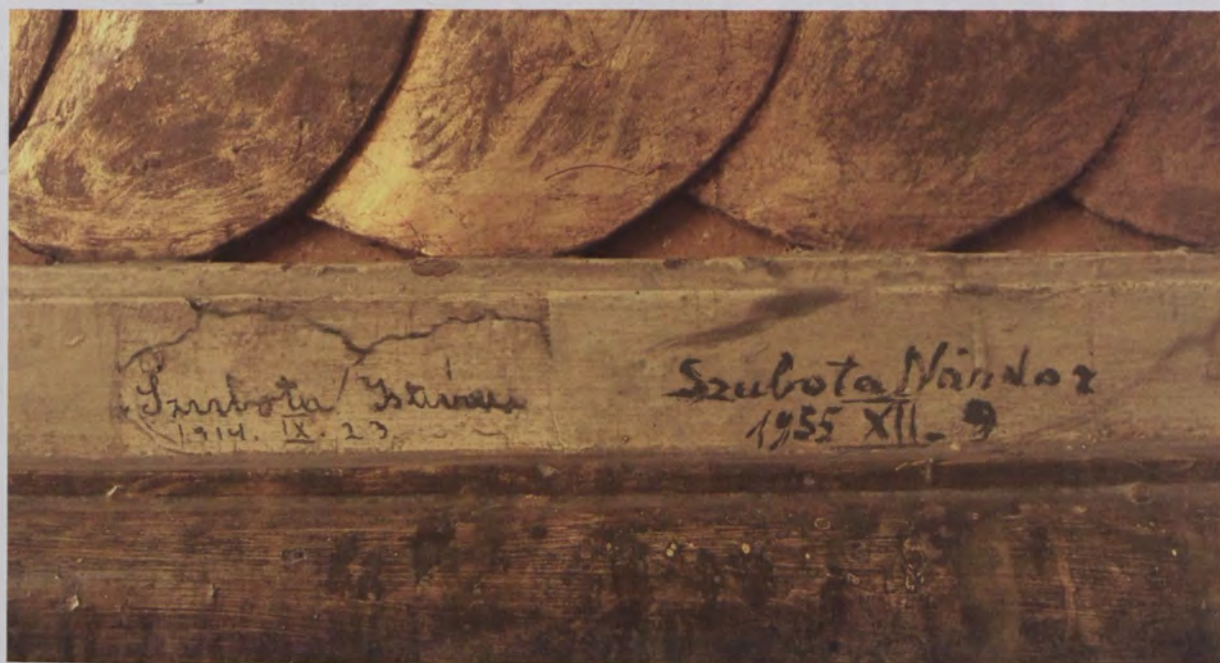
A templom belső festészeti díszítésére vonatkozóan a 18. századból nem maradtak ránk források. Az első értékelhető adat az 1820-as évek-ből származik, amikor is Szabó László plébános több száz forintot fizetett egy „szegedi Piktornak a Sanctuarium ki festéséért”.¹³ 1842-ben, miután gróf Nádasdy Ferenc váci megyéspüspök ünnepélyesen fölavatta a templomot, a felkenések helyét tizenkét festett koszorúval jelölték a falakon.¹⁴

1857-ben Virter Lajos plébános Hölz Károly pesti festőt bízta meg a templom kifestésével, összesen 1800 forintért. A munkálatokhoz Károlyi István gróf kegyúr 500 forinttal járult hozzá – a többi részben közadakozásból, részben a templom pénztárából fedezték.¹⁵ A *Katholikus Néplap* csongrádi tudósítója 1864-ben a következőképpen értékelte a megújítás eredményét: „Ez mostani külvárosi templom [...] különös ihletet nyert szentegyházunk katakombaszerű kifestése által, az ájtatos imádkozók mintegy a kereszténység első kezdetébe varázsoltatnak a szentély kezdeténél levő boltív fölírása által: 'Jertek az égnek Urát arcczal leborulva imádni'”¹⁶ Egy 19–20. század fordulóján készült felvételen még megragadható

a templombelső egykori hangulata: a sötét tónusú figurális festés sajátos, borongós atmoszférát adott a térnek, lelki elmélyülésre és bűnbánatra indítva a csongrádi híveket.

Bár Hegyi Antal plébános már az 1880-as évek végén fontolgatta a templom teljes belső restaurálását, végül csak a fokozottabban igénybevett alsó másfél méter olajos festékkal való bevonását, a szentély és a sekrestye mozaik-, illetve keramit burkolatának kialakítását tudta megvalósítani.¹⁷ Az 1910-es évekre a gyertya- és tömjénfüst végzetesen kikezdte a falképeket. A freskók elmosódtak, az alakok szinte felismerhetetlenné váltak. Ahogy a *Csongrádi Újság* is megjegyzi: „a templom belső állapota sem a csongrádi hívők sokaságához és mély vallásosságához, sem az isteni tisztelet fönségéhez nem méltó többé.”¹⁸

1914 év elején dr. Thury Károly plébános széleskörű gyűjtést kezdeményezett a templom kifestésére.¹⁹ Az első hónapokban csak a hívők és a helyi kereskedők, vállalatok hozzájárulásaiból 5000 korona gyűlt össze. Ehhez adódott hozzá a belső festésre korábban összegyűlt pénztőke – például a Tiszavidéki Takarékpénztár előző évi, 200 koronás felajánlása.²⁰ A gyűjtés sikerén felbátorodva dr. Thury plébános a kecskeméti nagytemplom kifestésével is hírt szerzett Lohr

Ferenc budapesti festőművésszel készíttette el a terveket. Lohr a végösszeget 25 ezer koronában határozta meg.

A nagyívű elképzeléseket a plébános a kegyúrral is ismertette. A kegyúr március 18-án, megbízottja által üzentte meg dr. Thury Károlynak, hogy „nem helyesli, miszerint ilyen horribilis összegért – 25.000 K-ért – a templom budapesti festők, mázolóok által elcsufittassék”.²¹ A plébánosnak a visszautasítás nem szegte kedvét, a gyűjtés nagy erővel folytatódott. Több csongrádi hangverseny, műkedvelő színlelőadás bevételét is a templom céljára ajánlották fel. Amikor a szükséges összeg fele összegyűlt, dr. Thury Károly továbbította Lohr terveit a váci megyéspüspöknek. A püspöknek tetszett a barokkos stílusú, a korábbi-nál jóval világosabb festés, így áldását adta a munka megkezdésére.²²

1914 májusában Lohr Ferenc és Tary Lajos templomfestők és segédjeik jóformán „beköltöztek” a templomba. Szerződésük szerint októberre készen kellett lenniük nem csak a falak és a mennyezet, de az időközben tervbe vett megújítási munkálatokkal is.²³ A teljes belső restaurálásra: az új színes ablakokra, a szobrok aranyozására a

művészek további tízezer koronás ajánlatot tettek.²⁴ A festés ideje alatt a sekrestye mellett állított sátorban, ünnepnapokon és télen a Szent Rókus-templomban tartották a szentmiséket. Ez az állapot – az időközben kirobbant világháború miatt – egészen 1915. év elejéig tartott.²⁵

A 20. század elejétől fogva tehát a hajó oldalfalait mindenütt szürke színű, márványozást imitáló festés borítja, melyet vörös színű márványozást utánozó festéssel hangsúlyozott lizénák tesznek mozgalmasabbá. Az ablak- és ajtónyílásokat dekoratív, architekturális és növényi ornamensekkel emelték ki.

A templom falainak festészeti díszítésének legfőbb elemei a szentélyt és hajó boltozatát díszítő falképek. A szentély boltozatának középső ívbélletében, aranyló fényben úszó, felhős háttér előtt egy angyal jelenik meg, aki a Megváltó rózsákkal díszített keresztjét, valamint egy kulcsot tart. Mellette egy puttó az Oltáriszentségre utaló kelyhet emel a magasba. A bal alsó sarokban a festő szignója is megfigyelhető: Lohr F[erenc] 1914. Jobbra a Tízparancsolat kőtábláit, balra pedig az Isten Bárányát (Agnus Dei)-t cipelő puttók jelennek meg. A szentély félkupolájának

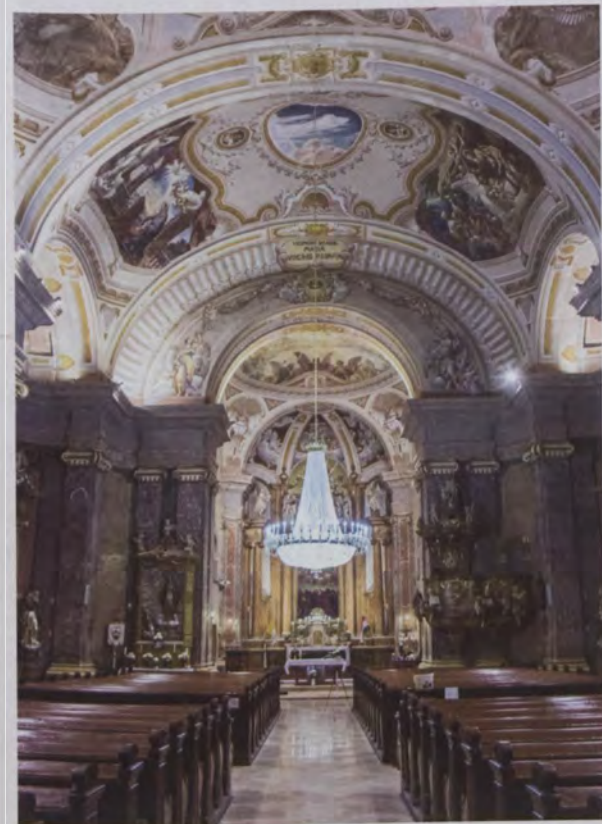

Csongrád. Róm. kath. nagytemplom belseje.

zlet Csongrádról Rom k. kath. nagytemplomai belsége.

középen az áldást osztó Atyaisten jelenik meg mennyei trónusán, körülötte angyalok serege látható. Alattuk, A és Ω betűkkel díszített karzat fölött három főangyal: középen Szent Mihály lángpallossal és mérleggel, tőle jobbra Gáriel arkangyal liliommal, balra pedig egy másik angyal őrökodik. A csegelyeket virágcsokrok díszítik. Az oratóriumok ablakai fölötti mezőkön Szent István illetve Szent László alakjai jelennek meg feliratok kíséretében: *István király tekints miránk, teljesüljön magyar imánk*, illetve *Óh, Szent László hitünk védjed, oltalmazza magyar néped*. A diadalíven a templom titulusára (*Honori Beatae Mariae Virginis Assumptae*) vonatkozó felirat fut végig.

A hajó hevederekkel tagolt csehsüveg boltozata három szakaszra tagolódik, mindhárom szakaszt három-három falkép díszít. Az első boltszakasz tengelyébe egy felhő-ábrázolással kitöltött kartus került, melynek két oldalán az Angyali Üdvözlés és a Pásztorok imádása jelenetek láthatók. Utóbbin megjelennek a pásztorokat Betlehembe kísérő angyalok is, akik elsőként köszöntik a kis Jézust. A középső boltszakasz központi részének témája Szent István országfelajánlása. Mária felhők között trónolva jelenik meg, karján a gyermek Jézussal, angyalok és puttók társaságában. Előtte Szent István térdeplő alakját látjuk, kissé odébb pedig a koronázási jelvényeket. Alattuk – immár a földi szférában – jobb oldalt fegyverekkel, zászlóval felszerelt tömeg, bal oldalt egyszerű aratómunkások állnak. A két szélső mezőben egy-egy baldachin alatt angyalok jelennek meg. Az utolsó, az orgonakarzat felőli boltszakasz központi részét – a szentély felőli első boltszakaszhoz hasonlóan – egy felhőkkel díszített kartus díszíti, melyhez két oldalról egy-egy figurális ábrázolás csatlakozik. A bal oldali Mária és Erzsébet találkozását jeleníti meg Szent József és Zakariás társaságában, a jobb oldali pedig Mária eljegyzését. Utóbbin Szűz Mária és a kivirágzott vesszőt tartó Szent József mellett feltűnik egy főpap és egy tekercset tartó templomszolga, valamint Jo-

achim és Szent Anna, illetve egy angyalak is. Az orgonakarzat fölött *Énekeljünk az Úrnak* felirat olvasható.

A templombelső megújítása már az ötvenes évek elején foglalkoztatta az egyháztanácsot, élén Szolnok János plébánost. A tetőszerkezet részein becsorgó esővíz ugyanis a belső festést és a mennyezeti freskókat nagy területen erodálta: „ugy a Vezetőségnek, mint a híveknek igen fájó sebe [t.i. a templom elhanyagolt állapota] és szomorúan látjuk a misék alatt is hullani a mennyezet vakolatát.” – jelezte a tanácskozáson Galli János kántor.²⁶ Mivel a templom teljes kifestését az egyházközség anyagi helyzete nem tette lehetővé, csak a szentély és a két oratórium rendbehozatalát határozták el. A szükséges kőműves munkákat két helyi mester díjtalanul vállalta, a szakfeladatok elvégzésére Dénes János képre Restaurátort és Sarsánszky Nándor templomfestő-aranyozót kérték fel. A felújítás egyik felét adományokból, maradék részét a helyi egyházi adóból és a templompénztárból fedezték.²⁷ Az aranyozás költségeit Szolnok János plébános vállalta, elhunyt édesanyja emlékének adózva.²⁸ 1962–63-ban, Berkecz István plébános idejében Dénes és Sarsánszky további két

hónapon keresztül dolgozott a templomban; főként ajtókat, ablakokat, oltárokat mázoltak és aranyozta újra.²⁹

A templombelső kialakítása, berendezése és a 20. század eleji festészeti díszítése harmonikus egységet képez annak ellenére, hogy nem egyidejűleg valósultak meg. A berendezés meghatározó elemei, a klasszicizáló későbarokk főoltár, a két mellékoltár és a szószék a templom korai szakaszából, a 18. század utolsó harmadából származik, így szervesen illeszkednek építészeti környezetükbe. A későbbi, 19. századi végén és a 20. század elején állított mellékoltárok, bár eltérő stílusúak, egyszerűsége törekvő és egymással, illetve környezetükkel harmonizáló kialakításuk miatt belesimulnak ebbe a térbe. Ugyanez mondható el a hajó nyugati végében emelkedő, két oszlopra támaszkodó, márványfestéssel díszített és baluszteres mellvédű orgonakarzatról valamint a rajta levő orgona 20. század eleji építményéről. Ismét újabb egységet képeznek a hajó falához utólagosan ragasztott kápolnafülkébe állított oltárok (a Szent Antal-oltár és a Jézus Szent Szíve-oltár) valamint az előtérben álló Purgatóriumi oltár, melyek – zárt terekben való elhelyezésük miatt – szintén nem zavarják meg ezt az összhangot.

Jegyzetek

¹ Dudás 1998. 100.

² Füzesi (kézirat) 1963-66. 179.

³ Gyöngyössi (szerk.) 2016. 140.

⁴ Dudás é.n. (kézirat) 7.

⁵ Váry 1974. 24.

⁶ Szentés és Vidéke, 1882. október 2. Hivatkozik rá: Dudás é.n. (kézirat) 13.

⁷ NPI 1888. november 20. Gerenday Antal számlája.

⁸ NPI 1888 december 20. Ujszászi János számlája.

⁹ A kereszten olvasható márványtábla felirata a következő: „Jézus Krisztusnak a magyar kereszténység kilenc százados hódolata jeléül állíttatott 1900. szeptember 14.”.

¹⁰ Dudás Lajos 2000/a. 102.

¹¹ A Szentés-csongrádi Rotary Club készítette 2013-ban. Lantos Györgyi és Máté István alkotása.

¹² A csongrádi Vitalitás csoport állíttata, 2016. februárjában avatták fel.

¹³ NPI Historia Domus I. 83.

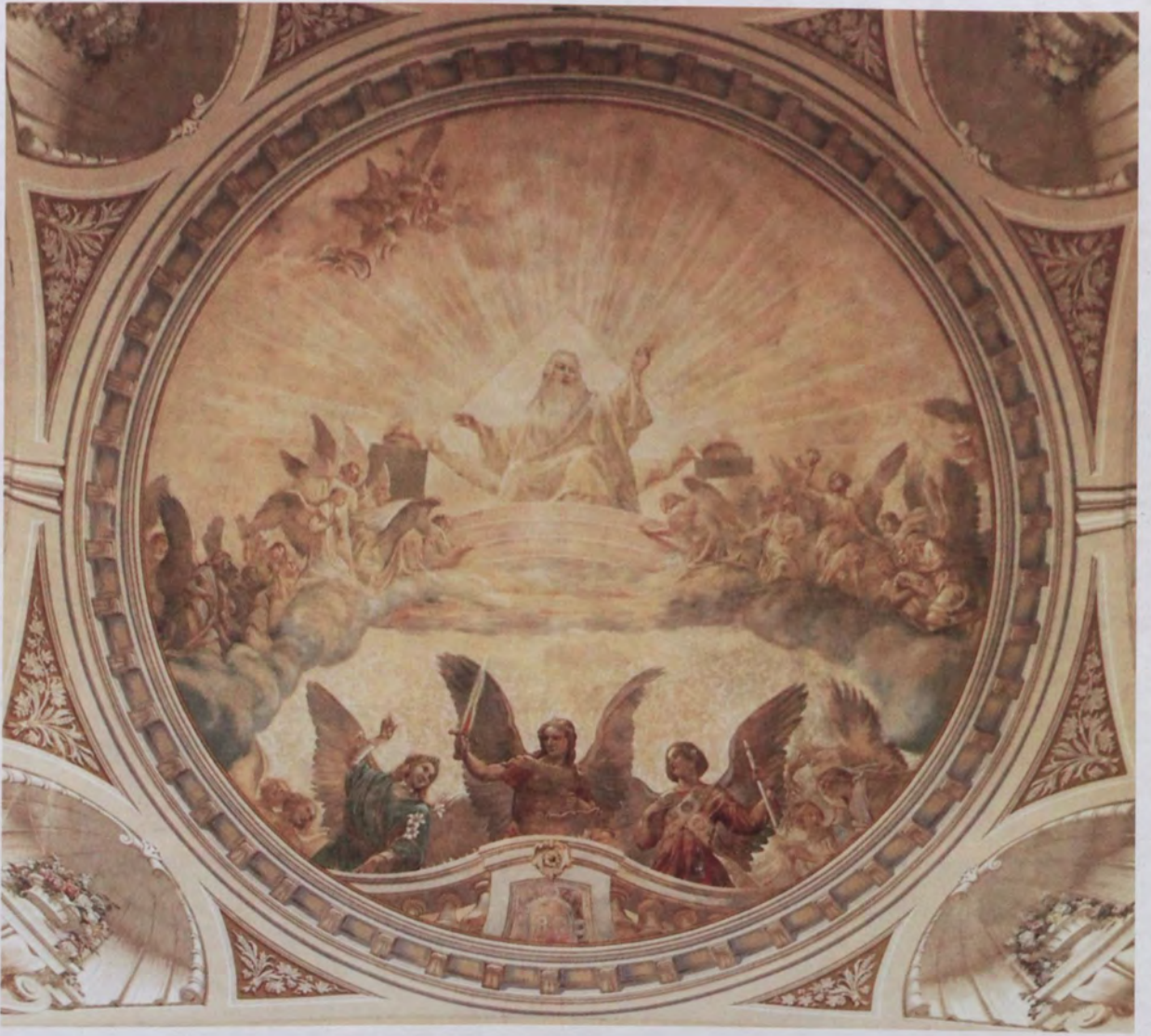
¹⁴ A tizenkettes az apostolok számára utal.

- ¹⁵ NPI Historia Domus I. 100. Váry Gellért csongrádi származású piarista pap szerint a munkát „szögedi szobafestők” végezték. Váryhoz ezek szerint még a korábbi, Szabó László-féle megújítás adatait ismerte. Váry 1974. 30.
- ¹⁶ *Katholikus Néplap*, 1864. november 17. 364–365.
- ¹⁷ VPL APriv. Hegyi Antal, 1893. február 3. Hegyi Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak.
- ¹⁸ *Csongrádi Újság*, 1914. február 22. XII. évf. 8. szám, 1. old.
- ¹⁹ *Csongrádi Újság*, 1914. február 22. XII. évf. 8. szám, 1. old.
- ²⁰ *Csongrádi Újság*, 1913. február 23. XI. évf. 8. szám, 3. old.
- ²¹ NPI 1914. március 18. Kegyúri megbízott levele Dr. Thury Károlynak.
- ²² *Csongrádi Újság*, 1914. április 26. XII. évf. 17. szám, 2. old.
- ²³ „Vállalkozó pedig vállalja (...) a csongrádi templomban levő összes oltárok, szószék, keresztelőkút, a költségvetésben körülírt és a kapcsolatos összes megújítási munkákat belefoglalva, mint az asztalos javításokat, olajfestés és olajmárványozásokat, a szobroknak ugynevezett enyheszínű szakszerű polychromfestését, a fali lisenafők részleges aranyozását (...) Az alkalmazandó segéd munkások a templomhoz méltó és illendő magaviseletre kötelezendők.” NPI 1914. május 16. Lohr Ferenc, Tary Lajos festőművészekkel és Szubota István aranyozóval kötött szerződés részlete.
- ²⁴ Dudás Lajos 2000/a. 86.
- ²⁵ *Csongrádi Újság*, 1928. augusztus 10. VII. évf. 96. szám, 2. old.
- ²⁶ NPI 1955. június 1. Egyháztanácsi ülés jegyzőkönyve.
- ²⁷ NPI 1955. június 1. Egyháztanácsi ülés jegyzőkönyve. Részleteiben lásd a mennyezet-és falfestményekről szóló fejezetben!
- ²⁸ NPI 1955. június 30. A váci püspök levele Szolnoky Jánosnak.
- ²⁹ NPI 1962. június 27. Berkecz József levele a váci püspöknek.

A templom oltárai

Főoltár

A templom főoltára a csehsüveg boltozattal és félkupolával fedett, nyújtott szentély záródásában emelkedik. Oszlopos építményének központi, a Mária mennybevételét ábrázoló főoltárképet magába foglaló része a szentélyt tagoló két ablak közé illeszkedik, míg a szélső – szerkezeti-
leg gyakorlatilag különálló – elemei az ablakok hajó felőli szélein állnak, és kissé előugorva a fal síkjából lezárják a szentélyzáródást, valamint optikailag egységes keretbe foglalják a főoltárt. A főoltárképet két ión fejezetű oszlop keretezi, melyek hangsúlyos, rozettákkal és fogsordísszel díszített párkányt tartanak. A párkány tetején, az oszlopok vonalában Szent László és Szent István magyar ruhás szobrai láthatók. A jobb oldalt álló Szent István koronáját, a bal oldalt álló Szent László pedig kardját ajánlja Szűz Mária oltalmá-

ba. A párkány fölé emelkedik az oltár félköríves záródású oromzata, szélein egy-egy urnadísszel, orommezejében Szentháromság-kompozícióval. Az oltárépítmény központi része mellett látható, különálló oszlopos építmények szintén párkányt tartanak, tetejükön egy-egy, féltérre ereszkedő, a központi oltáregységet hangsúlyozó adoráló angyallal.

Míg a főoltár építésének ügyét több forrás említi, a mellékoltárok és a szószék építési körülményeiről nincsenek adataink. Mindössze stilisztikai megfigyelésekre támaszkodva, egységes kialakításuk miatt feltételezhetjük, hogy ezek a főoltárral megközelítőleg egy időben, 1791/1792-ben készülhettek. Tervezójük, valamint a kivitelezésükkel megbízott mesterek a főoltaréval azonosak lehetnek.

A templom megáldására (1769–70) a főoltár építménye nem készült el, így a régi templom ol-

tárképét feltehetően építmény nélkül helyezték el a szentélyben. A főoltár állítására maga Károlyi Antal tett ígéretet. A forrásokból kiderül, hogy már 1773-ban fontolgatta ennek megvalósítását. Egyik, 1773. július 18-án keltezett levelében felszólította jószágigazgatóját, hogy készíttesse el a főoltár tervrajzát, valamint küldje el az oltár költségvetési tervezetét is. Kéri továbbá, hogy az elkészítendő főoltár „mennél simplexebb”, (egyszerűbb) legyen.¹

Az oltár rajza hamarosan elkészült, Károlyi pedig jóváhagyta és 450 forintot utalványozott építésére.² A kivitelezés azonban mégsem kezdődött el. Kanyó András plébános 1782-ben ismételten emlékeztette a kegyurat ígéretére, ám – a megrongálódott tető javítási munkálatai miatt – az oltár kérdése végül nem került napirendre.³ 1787 körül újból előrelépések történtek az ügyben. A munkálatok előkészítésével, a szükséges méretek megállapításával, a mesterekkel való egyeztetés-

sel, a szobrászmunka és az oltárkép megrendelésével Joseph Bittheuser uradalmi építész lett megbízva. Miután az oltár tervrajzai Bécsben készültek, a szobrászmunkát és az oltárképet illetően egyeztetett a különböző mesterekkel, megküldve számukra a szükséges rajzokat, méreteket. Bittheuser 1787. április 16-án keltezett, Károlyi Antalnak küldött beszámolójából tudjuk, hogy az oltár tervei ekkorra már készen álltak, és ezek közül kettőt elküldött egy bizonyos Fischer nevű szobrászmesternek.⁴

Az említett Fischer azonos lehet Johann Martin Fischer (1740–1820) bécsi szobrásszal, aki 1775/1776-ban Károlyi Antal apósának, Harruckern Ferencnek (1696–1775) sír- emlékét készítette a gyulai plébániatemplomba. Bittheuser beszámolójából az is kiderül, hogy Fischer 1787 körül – a Károlyi család megbízásából – a gyulai templom tabernákulumán és szószékén, valamint a nagyváradi püspöki kápolna és

a nagykárolyi piarista templom szentségházán is dolgozott. A szakirodalom a szobrász magyarországi munkái között a pécsi székesegyház számára 1775–1777 között készített két (ma a sumonyi és a kurdi plébániatemplomokban található), töredékesen fennmaradt mellékoltárt, valamint a bolyi Szentháromság szobrot és a körmendi Batthyány-kastély kertjében található, Vertumnust és Pomonát ábrázoló szobrot tartja nyilván.⁵

Bittheuser beszámolójából és annak mellékletéből az is kiderül, hogy a csongrádi templom oltárának Fischer számára küldött – egyébként ismeretlen – rajzai eltérhettek a jelenlegi oltár építményétől. Egyikük például a nagykárolyi piarista templom ekkor épülő oltárának mintájára két lizénás kialakítással, márványozással készült.⁶ A jelenlegi csongrádi főoltáron mindössze a szentségház emlékeztet a nagykárolyira.⁷

A főoltár építményének elkészítésével Kanyó András plébános, Radovics István tisztartó va-

lamint Szőke Mátyás templomszolga Joannes Godefridus Bindrich pozsonyi oltárkészítőt bízta meg, aki ekkor épp Mezőtúron tartózkodott. Az aranyozást Hinger József budai aranyozó mester végezte. A munkát összesen 741 forintért vállalták el. A *Historia Domus* szerint ekkor készült a fehérmárvány tabernákulum és két angyalalak is.⁸ A tabernákulum – a nagykárolyi oltárhoz hasonló kialakítása miatt – bizonyára Martin Fischer munkájának tekinthető. A főoltár végül Károlyi Antal halálát követően, özvegye, Harruckern Jozefa támogatásával készült el 1792-ben.⁹

1873-ban, az új oltárkép elhelyezése előtt az oltár építményét is felújították, a tabernákulumot és a mellette levő két angyalalakot megaranyozták. Későbbi forrásokból tudjuk, hogy 1891-ben a főoltáron Mária Szíve és Szent József aranyozott, faragott szobrai, középen pedig Jézus Szíve szobrát helyezték el.¹⁰ Hegyi Antal plébános idejében, 1895-ben Szent Ferenc és Szent Domokos

„modern szobrait” a főoltár középső oszlopainak tetejére állították fel.¹¹ A szobrok valószínűleg csak rövid ideig maradtak a főoltáron, ugyanis egy század eleji felvétel már az oltár eredeti kialakítását mutatja: a koronázó párkány fölött, a két szélső oszlopon egy-egy adoráló angyal, az oromzaton pedig a Szentháromság, két oldalán Szent István és Szent László királyok szobrai láthatók. Ezeknek a márványozott és aranyozott, az oltár építményével egykorú faszobroknak a készítőjére vonatkozóan nem maradtak fenn adatok. Ennek ellenére stilisztikai megfigyelésekre támaszkodva megállapítható, hogy ugyanazon szobrász munkái, mint a mellékoltárok oromzatán látható, puttókkal és angyalalakokkal övezett erényalakok, az oltárok szélein különálló talapzatra állított szobrok, illetve a szószékkosarat díszítő evangélisták és a szószékkorona puttói.¹²

Mivel a főoltár oltárasztala a hárompapos misékhez túlságosan keskeny volt, 1904-ben, Porubszky József plébános idején kiszélesítették, a márvány oltármenza széleit deszkalapokkal egészítették ki. A szentségház ugyanekkor új bronz ajtót és hímezett selyem kárpitot kapott. Az oltárépítményt fehér alapú mozaikfestéssel vonták be, a szobrokat polikrómozták, a díszítéseket újraaranyozták.¹³

Főoltárkép

A templom oltárépítményeit díszítő oltárképek – úgy a főoltár, mint a mellékoltárok esetében – többször kicserélődtek.

A főoltárkép kezdetekben az a Mária mennybevétele ábrázoló festmény volt, mely eredetileg az egykori plébániatemplomban függött. Valószínűsíthetően a jelenlegi főoltár 1790/1791-es felállítását követően szállították vissza a belsővárosi (mai Szent Rókus) templomba.¹⁴

1787-ben, miután döntés született a templomhoz méltó kialakítású, új főoltár állításáról, és ehhez Bécsben elkészültek a tervrajzok, az építési munkálatok felügyeletével megbízott Joseph Bittheuser – valószínűleg a kezénél levő

tervrajzok figyelembevételével és helyszíni szemle során végzett mérései alapján – vázlatokat készített a főoltárkép méreteiről¹⁵ és megküldte az oltárkép elkészítésével megbízott festő, egy bizonyos Cimbal részére.¹⁶ Cimbal bizonyára Johann Ignaz Cimbal (1722–1795) sziléziai származású, ismert bécsi festővel azonos, aki már korábban is dolgozott Károlyi Antal számára, ő festette a Károlyi család ősi székhelyén Károlyi Antal által építtetett nagykárolyi piarista templom hat mellékoltárképét (1778–1780 között), valamint a krasznasándorfalui (Sándra, Szatmár megye) plébániatemplom Szent Erazmus oltárképét (1787 körül). A nagykárolyi oltárképeket követően (1781 körül) a nagyváradi székesegyház Szentháromság, Evangélista Szent János, Szent István király és Nepomuki Szent János mellékoltárainak képeit festette meg.¹⁷

A csongrádi főoltár barokk, Cimbal által festett oltárképét 1873-ban, Alvinczy Ferenc plébános idejében lecserélték. Az új festményt Körrey György szegvári festő készítette Michelangelo Grigolettinek az esztergomi bazilikába készült, Mária mennybevétele¹⁸ ábrázoló – Tiziano munkáját másoló – főoltárképének mintájára. A kép 300 forintos vételárához 100–100 forinttal járultak hozzá Dragon József és Patyi Antal csongrádi szabók, valamint Alvinczy Ferenc csongrádi plébános. A plébánosnak a váci püspökhöz intézett leveléből az is kiderül, hogy a régi oltárkép művészeti színvonalával voltak elégedetlenek.¹⁹

A főoltárképet harmadik alkalommal 1894-ben cserélték le Vannay Ferenc helybéli rajztanár festményére. A festmény elődjéhez, a Körrey által készített képhez hasonlóan Tiziano „Assunta” (Mária mennybevétele) című képét másolta.²⁰ A jelenlegi főoltárképet – Dudás Lajos állítása és a festmény jobb sarkában lévő szignó alapján – Tary Lajos festette.²¹ Ugyanakkor korabeli sajtóértesülések és a mesterekkel kötött szerződés alapján az is gyanítható, hogy Tary 1917-ben csak megújította, restaurálta Vannay Ferenc korábbi munkáját.²²

SZENT ANNA ASSZONY TISZTELETE.

A FT. EGYHÁZMEGYEI HATÓSÁG ENGEDELMÉVEL
KIADATOTT
A CSONGRÁDI KERESZTÉNY HIVEK HASZNÁLATÁRA.

CSONGRÁDI KÖZLÖNY NYOMDÁJA
1896.

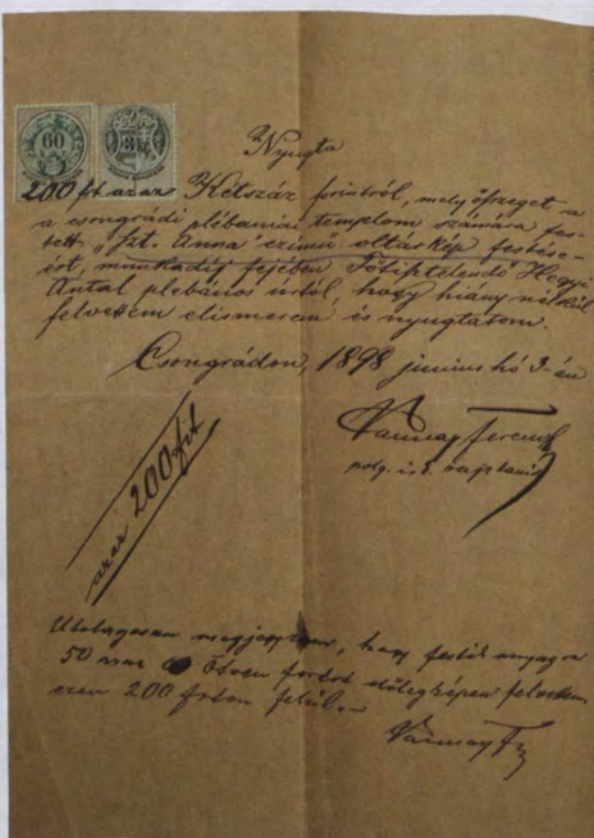
Szent Anna-oltár

A templom elkészültével a csongrádiak két mellékoltárt is állítottak: a jobb oldalt Szent Anna, a másikat az Oltáriszentség tiszteletére.²³ Mivel a jelenlegi mellékoltárok építményei csak később készültek el, az említett – mindössze a korai vizitációkban (1778, 1784) szereplő – mellékoltárok valószínűleg csak építmény nélküli oltárképeket, festményeket jelölhettek. Ezekről tudjuk, hogy 1769-ben, a templom benedikálásakor már a helyükre kerültek.²⁴

A jelenleg is álló két fő mellékoltár, feltehetően a főoltárral egyidőben, 1790 körül emelt építményei szinte teljesen megegyeznek: a félköríves záródású oltárképeket két markáns, kannelúrázott törzsű, kompozit fejezetű oszlop fogja közre, melyek az oltárképek záródásának ívét követő, fogsordísszel hangsúlyozott koronázó párkányt tartanak, rajtuk allegorikus szobrászati díszítéssel. Eléljük, két oldalt, különálló talapzaton, életnagyságú prófétaszobrok (Izajás, Jeremiás, Ezekiel és Dániel) kerültek. A Szent Anna-oltár oromzatát a Remény horgonyt tartó allegorikus szobra koronázza meg, aki egy angyal és puttók társaságában jelenik meg. Az oltár fölötti üvegablak Szent Józsefet ábrázolja.

Az első Szent Anna oltárképet egy laikus festő készítette. Az 1770-es években Adamovits Pál, a Károlyiak uradalmi tiszttartója Egerben új képet csináltatott helyette, és saját pénzén új oltárt is állíttatott.²⁵ Nem tudjuk biztosan, hogy a főoltárral megközelítőleg egyidejűleg emelt mellékoltár építményére ez a régi kép vagy egy új Szent Anna kép került.²⁶ Annyi bizonyos, hogy az „avult és ízléstelen” Szent Anna oltárképet 1867-ben lecserélték egy új, Körrey György által festett képre. Ennek költségeit Szemerédi István és neje adományából, valamint az oltár pénztárából fedezték.²⁷ Forrásainkból kiderül, hogy Fülöp Júlia csongrádi asszony 1889-ben 400 forintos alapítványt tett ezen képre és a többi oltár fenntartására.²⁸

A szegvári Körrey György Szent Anna-oltárképének helyén napjainkban Vannay Ferenc helyi

rajztanár festménye látható. A kép Szent Annát ábrázolja, amint a gyermek Máriának megmutatja rá vonatkozó jövendöléseket a Szentírásban (a népies magarázat szerint olvasni tanítja leányát). Mellettük Joachim, fölül angyalok láthatók, kik az ártatlanság fehér liliumát és rózsakoszorút tartanak. Az oltárkép cseréjének ötlete minden bizonynyal Hegyi Antal plébánoshoz kötődik, aki Jézus Szíve kultuszának terjesztése mellett Szent Annának, a családi tűzhely védőszentjének tiszteletét is erősíteni igyekezett. Az új oltárkép felállításának évében, saját nyomdájában egy *Szent Anna aszszony tisztelete* című, kisebb ponyvakiadványt is készített a „csongrádi ker. hívek használatára”²⁹

Kacziba Ferencné Lévy Anna – névadó patrónájának tisztelegve – 250 forintot adományozott az új oltárképre.³⁰ Vannay alkotását 1896 évben, Szent Anna napján szentelték fel.³¹ A festmény 1917-ben Tary Lajos, az oltárépítmény 1963-ban Sarsánszky István és Dénes Jenő munkája nyomán újult meg.³²

Nepomuki Szent János-oltár

A mai, klasszicizáló későbarokk építményű Nepomuki Szent János-oltár helyén a 18. században – feltehetően a késő-középkori eucharisztia-tisztelet utóhatásaként – egy Krisztus Szent Teste (Oltáriszentség) oltár állt.³³ Az 1790-es évek elején épült új oltárt – kiszorítva az eredeti oltár-dedikációt – már Nepomuki Szent János tiszteletének szentelték.³⁴

A halászhajósok védőszentje már a 18. század első felében népszerű volt Csongrádon. Az első Nepomuki Szent János szobor – mely a település első köztéri alkotása volt – a Kerekárok mellett, az ősi városrész egykori bejáratánál állt. Később a Böldi révnél és a pontonhíd lábánál is állítottak Szent János szobrokat. János napján a csongrádiak a szent legendáját énekelve, gyertyával a kezükben vonultak a folyóhoz, ahol virágból font koszorúkat engedtek a vízre, kérve: óvja meg őket Szent János a vízbefúlástól, adjon nekik szerencsés halászatot, halban bővelkedő vizeket.³⁵

MAGYAROK NAGYOROSZÁGI KÖNYVÖRÖGÉRETTÜNK

A templom korábbi, Nepomuki Szent Jánost ábrázoló festménye nem maradt ránk. A jelenleg is látható alkotást 1892-ban egy Müller F(erenc) nevű festő festette.³⁶ A képen Nepomuki Szent Jánost látjuk papi viseletben. Kezében keresztet és a vértanúságára utaló palmaágat tart, a feje fölötti felhőkön puttók jelennek meg. Ketten közülük bársonypárnán hozzák a papi hatalmat jelképező stólát, egy angyal pedig nyelvet tart jobb kezében jelezve, hogy Nepomuki Szent János nem csak a halászok, de a gyónási titok, a titoktartás védőszentje is. A háttérben Prága látképe tűnik fel. Az oltár oromzatára a Hit keresztet tartó allegorikus alakja, melléje pedig – a szemközti oltárhoz hasonlóan – egy angyal, valamint puttók kerültek. A fölötté nyíló ablak táblája Árpádházi Szent Erzsébetet ábrázolja.

Az oltár megújítására – a Szent Anna-oltárral párhuzamosan – 1956-ban került sor. A budapesti Géberth aranyozó és oltárépítő mester az oltár díszítéseit valódi arany lapokkal látta el (az anyagok ruhájával és szárnyaival együtt), a többi részt

csontszínűre festette. A márványozott részeket tisztította, javította, lakkozta. Az oltárok melletti szobrok ruháit és a falon lévő oszlopfejeket alumínium és érclemezlapokkal aranyozta, a testeket csontszínűre festette.³⁷ Húsvétkor a díszes, fehér leplekkel és vörös, fehér, ritkábban rózsaszín szegfűvel ékesített Szentsírt napjainkban a Szent János-oltárnál szokták felállítani. A Szentsír elé egy 18. századi, festett, glóbuszon álló és kezében zászlót tartó – a sekrestyében őrzött – Feltámadt Krisztus-szobrot helyeznek ki.

Lourdes-i Mária-oltár

A 19. század második felének legnagyobb hatású vallási eseménye a lourdes-i csoda volt 1858-ban. Hazánkban ponyvák, imakönyvek és a székekről is népszerűsítették. Az 1880-as évekből csak közvetett bizonyítékok kerültek elő arra vonatkozóan, hogy csongrádi zarándokok is felkeresték a lourdes-i kegyhelyet. Hegyi Antal plébános idejében (1886–1902) lourdes-i vizet is árultak

a plébánián. Rosmis Imre 1886-ban Csongrádon kiadott, *A boldogságos Szűz Mária tizennégy öröme* című imádságos ponyvájának végén egy lourdes-i Máriához beköszönő éneket találunk.³⁸ A továbbiakban csak néhány, a kegyhelyről származó szentkép bizonyítja az utazásokat.³⁹

1884-ben Edelényi János plébános egy fából készült lourdes-i Mária szobrot rendelt Josef Delago St. Ulrich in Gröden-i (tirol) mester műhelyéből. A szobrot a korábbi Szűz Mária-oltárra állíttatta fel, a szószékkal átelleni oldalon.⁴⁰ Az alkotás megvásárlását a hívek kezdeményezték és fizették ki, jelesül a „mándlis nábobként” elhíresült id. Bagi József,⁴¹ Szabó Jánosné és Pap Ágnes. Összesen 150 forintba került.⁴² A szobor megérkezése után Bagi József lánya, Cseh Pálné Bagi Rozália Krisztina és Leitner budapesti egyházi-díszmű gyárasoknál – 600 forintos költséggel – oltárépítményt készíttetett.

Az új oltárt 1885. szeptember 10-én, Mária neve napján szentelték fel. A szentbeszédben a plébános „Mária tiszteletét, dicső név ünnepe magasztosságát s egyúttal Bagi Rozál nagylelkűségét” hangsúlyozta a szép számban összegyűlt hívek előtt.⁴³ Az oltár adományozója a felszentelés emlékére és Mária dicsőségére egy évente megtartandó, négyepapos örökös misére is alapítványt tett.

Az oltár saját szerelvényeihez tartozott hat darab bronz gyertyatartó, egy négyhangú oltárscsengettyű, kánontáblák, két fehér oltárvánkos és egy 15 tizedes nagyolvasó, mely az Élő Rózsafüzér Társulat ajándéka volt.⁴⁴ Ez az olvasó azonos lehet azzal a darabbal, melyet napjainkban egy puttó tart kezeiben az oltárépítmény tetején. A hívek adakozásából Edelényi plébános egy MARIA-felirattal ékesített, fehér brokát miseruhát és „két egyforma szép dalmatikát” is vásárolt. A plébános még az avatás évében ellátogatott a budapesti országos kiállításra,⁴⁵ ahol Krisztina és Leitner egyházi szerelvényei közt egy 260 forint értékű, domborműves ezüst kelyhet is megpillantott. A *Historia Domus* lapjain a következőképpen folytatja a történetet: „Mindjárt fölsőhajtottam:

Istenem, mily szép lenne ez a csongrádi Mária oltár részére, de mivel csekély jövedelmemből nem szerezhettem, azért nem estem kétségbe, hanem kelyhet haza hoztam, hívattam az áldott lelki öreg Bagi Józsefet, meg kértem, hogy venné meg a Mária oltár részére, ki is, mint mindég: úgy most is kész örömet megtartotta azt Mária oltár részére. Hála a jó Istennek, most a lourdesi Mária oltárnak mindene van, mely kizárólagos tulajdonát képezi.”⁴⁶

Az új oltár sajátos, „modern” stílusa miatt erősen elütött a kései barokk templombelső hangulatától. Szedlacsek István plébános 1940-ben egyenesen azt írja az egyházművészeti hivatal kerdőívére, hogy a lourdes-i oltár nem illik a templomba.⁴⁷ Az átépítési engedélyt azzal a kérral hagyta jóvá a váci megyéspüspök 1957-ben, hogy az új oltárépítményt a vele szemközti oldalon lévő szószék stílusával harmonizálják. Az oltármenza kiszélesítését pedig azért tartotta célszerűnek, hogy a gyertyákat és virágokat kényelmesen el tudják a hívek helyezni.⁴⁸ A napjainkban is látható oltárépítményt Hatlaczkzy István készítette Budapesten. A szemben lévő szószék részleteit másoló, új oltárépítményről ezúttal lemaradt az a Szűzanya szavait idéző felirat, mely korábban az oltár tetején, kör alakban futott végig (*Én vagyok a szeplőtelen fogantatás*).

A lourdes-i Mária a csongrádi hívek legkedveltebb oltára. A villanyvilágítást is először ide építették ki.⁴⁹ A fehér fejkendős rózsafüzér-imavezető *dékányasszonyok* mindig a Mária-oltárhoz legközelebb eső padszakaszban foglaltak helyet.⁵⁰ A rózsafüzéres asszonyok napjainkban is itt ülnek. Egykor, nagyobb ünnepeken fehér ruhába öltözött, gyertyát tartó kisleányok is álltak az oltár előtt. A menyasszonyok avatása is itt zajlott le, itt történik napjaikban is. A 2010-es években ismét feléledni látszik az a rég elhagyott szokás, hogy a csongrádi menyasszonyok a lourdes-i oltáron hagyják csokrukat, így ajánlják házasságukat a Szűzanya kegyelmeibe.⁵¹ A Máriához intézett kérések meghallgatásáról az oltár mellett elhelyezett márvány hátlatáblák tanúskodnak.

Szent Kereszt és Pietà oltárok

A csongrádi Nagyboldogasszony-templomnak több olyan, kisebb oltára is volt, melyek napjainkban már nem állnak. A templom első, 1778. évi vizitációja a Mária mennybevétele főoltáron, valamint a Szent Anna és Krisztus Szent Testemlékoltárokon kívül felsorol még két újabb, a Szent Kereszt és a Fájdalmas Szűzanya tiszteletére állított oltárt is.⁵² Ezen két oltárt az 1784-es vizitáció már nem említi.⁵³ 1843-ban forrásaink szerint a meglévő három oltár mellé két újabb mellékoltárt állítottak. Az egyik oltár Krisztus megostorozásának jelenetéről, a másik Szent Józsefről emlékezett meg.⁵⁴ Az említett oltárok közül a Szent Kereszt és a Pietà-oltárok dedikációját a 20. század elején állított oltárok öröközték át.

A templom két középső fülkéjében lévő, klasszicizáló mellékoltárok képei Piroska István csongrádi festőművész alkotásai. 1910-ben Piroska István saját festményeiből rendezett kiállítást a csongrádi közönség számára. Az egyik teremben Diego Velazquez *Krisztus a keresztfán* című képének másolatát is kiállították. A *Csongrádi Újság* cikkírója a kiállítást értékelve felvetette, hogy a kép a város plébániatemplomában méltó helyre lelhetne.⁵⁵ Ujszászi Róbert könyvében említést tesz arról, hogy Piroska 1910 év elején Madridban is járt, így láthatta Velazquez 1632 körül festett alkotását. A kiállításra feltehetően egy kisebb változat készült, melyet Piroska – az igényeket látva – nagyobb alakban is elkészített.⁵⁶ A felfeszített Jézust ábrázoló festményt az alján olvasható felirat szerint özvegy Forgó Pálné Ürmös Veronika adományozta a templomnak.

A halott fiát kezeiben tartó Szűzanya képe – ugyancsak Piroska alkotása – Máté János és felesége, Gyánti Márta módos helyi gazdálkodók ajándéka. Előképe Annibale Caracce hasonló című képe (1600 körül). A képek felszentelésére 1910. augusztus 14-én került sor, a nagyboldogasszonyi búcsú előtti napon.⁵⁷

HÁLA ÉS SZERETETBŐL
1901. Szept. 2. 1961

Purgatóriumi oltár

Egy 1898-ban keltezett püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyvben olvashatjuk, hogy Hegyi Antal plébános az 1890-es években egy purgatóriumi képet rendelt Vannay Ferenc csongrádi rajztanártól.⁵⁸ Hogy a templom előcsarnokában, a bejárathoz közel eső mellékoltáron már korábban is purgatóriumi kép volt, csak utalásokból értesülünk.

Amikor Tekulics Jánosné Meiszter Magdolna (Váry Gellért piarista pap testvére) édesanyja, Vári Mária 1890 tájékán elhunyt, „testamentomképpen”⁵⁹ leánya gondviselésébe ajánlotta a plébániai templom purgatóriumi oltárát, melyet korábban ő gondozott. Meiszter Magdolna a családi örökséget tovább vitte, és szeretettel, odafigyeléssel takarította, virágozta az oltárt.⁶⁰ Az oltár elhelyezése, a bejárathoz való közelsége jelzi, hogy a csongrádiak fontosnak tartották a szenvedő lelkek imádsággal való megsegítését; ha templom rácszata zárva is van, a purgatóriumi oltár megközelíthető. Szilárdfy Zoltán szerint a szegedalsóvárosi Havi Boldogasszony-templom purgatóriumi oltárának közelsége a főkapuhoz kettős célt szolgált: egyrészt a II. József tiltó rendeletéig *asylumként*⁶¹ is elismert templom oltárképe a menedékre lelt bűnözők bűnbánatát ébreszthette fel; másrészt a néphit szerint (a bejárathoz közel vagy az előcsarnokban ülő) koldusoknak juttatott alalmazásával a tisztítótűzben szenvedő lelkek kiszabott idejét rövidíthették meg.⁶²

A képen a tisztítótűzben szenvedő lelkeknek a skapulárés (kármelhegyi) Boldogasszony kínál enyhülést. A kármelhegyi Boldogasszony tisztelete Stock Szent Simon (13. század) látomásán alapul. A leírások szerint a Szűzanya angyalok és szentek kíséretében jelent meg a Szent Simonnak, hogy átnyújtsa neki a skapulárét azzal az ígérettel, hogy aki hordja, nem jut a pokolba, és a halálát követő szombaton kiszabadul a tisztítótűzből – ezt nevezzük *Bulla Sabbatinának*.⁶³ A skapulárés Szűzanya ünnepe július 16-a. A csongrádi kármelita Harmadrend 2003 környékén alakult meg.⁶⁴

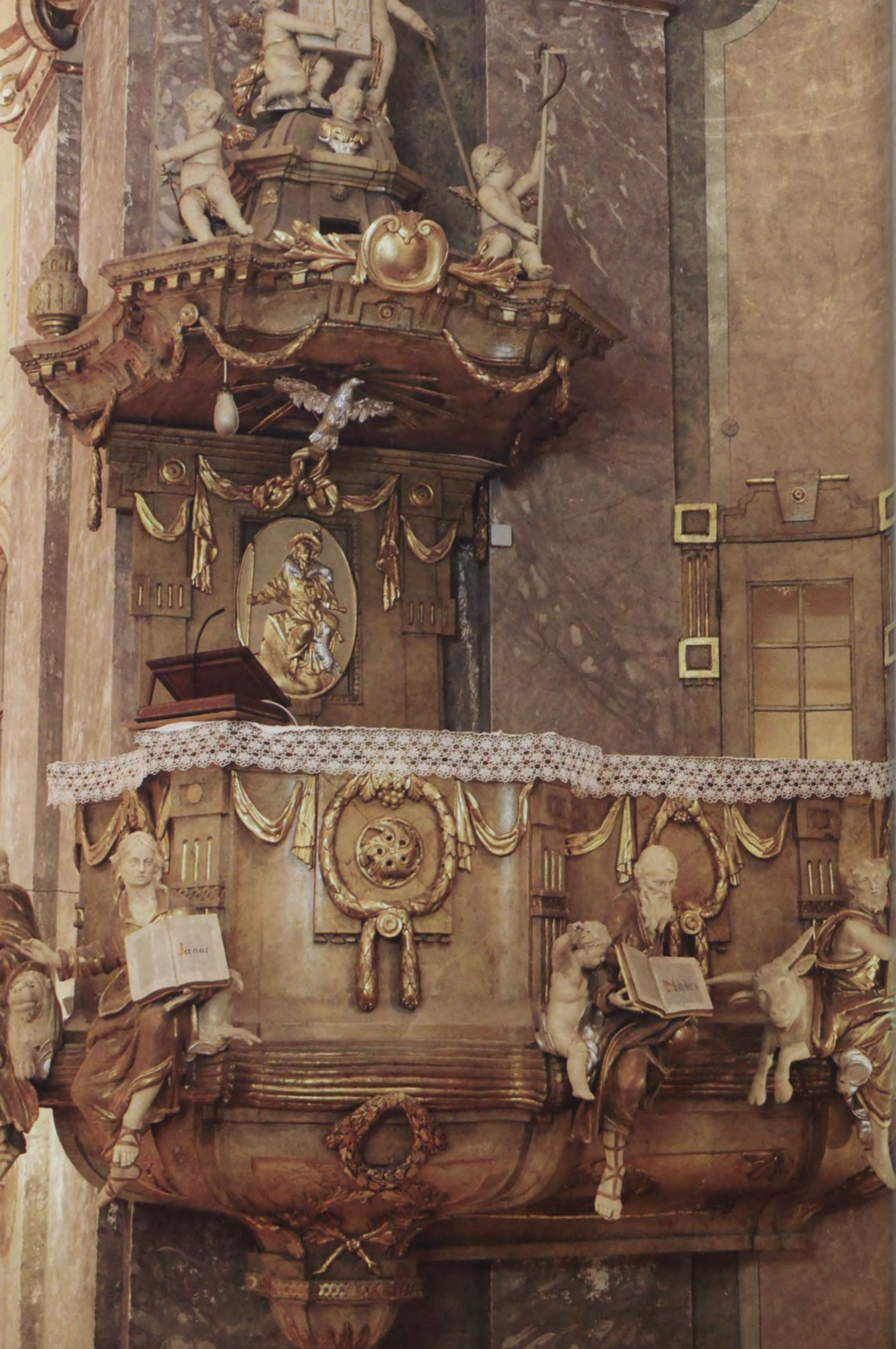
Jegyzetek

- ¹ MNL OL, P 398, 33000. 1773. július 18. Károlyi Antal levele jószágigazgatójához, Nagykároly.
- ² „Az Csongrádi Nagy Oltár formáját helyben hagyom és annak fel építésére 450 forintot oly formán resolválok magamébúl, hogy erre a' Bacány (?) kilenczed, avagy/: ha ez elég nem volna:/ más ártatlan fundus rendeltessék.” Lásd: MNL OL, P 398, 33005. 1773. augusztus 6. Károlyi Antal levele jószágigazgatójához, Nagykároly.
- ³ MNL OL, P 398, 32438. 1782. április 22. Kanyó András csongrádi plébános levele Károlyi Antalhoz. Csongrád.
- ⁴ MNL OL, P 1511, 1. doboz, 229r. 1787. április 16. Joseph Bittheuser jelentése Károlyi Antalhoz. Nagykároly.
- ⁵ AK 2004. 365–367; Poch-Kalous 1949. 51–58; L. Imre Mária 2002. 154.
- ⁶ MNL OL, P 1511, 1. doboz, 229r. 1787. április 16. Joseph Bittheuser jelentése Károlyi Antalhoz. Nagykároly.
- ⁷ Lásd: MNL OL, P 1511, 1. doboz, 146r. é.n. Martin Fischer költségvetése a nagykárolyi templom tabernákulumáról.
- ⁸ A forrásban említett angyalalakok nem azonosak a napjainkban a főoltáron elhelyezett (gipsz) szobrokkal.
- ⁹ NPI Historia Domus I. kötet, 165. A 20. század eleji sajtótudósítások egyike a főoltárt Károlyi Erzsébet grófnő ajándékként ismerteti. Valószínűleg elírásról van szó, az említett grófnő, Károlyi Mihály nővére, 1872–1954 között élt. Lásd: *Csongrádi Lap*, 1912. augusztus 18. XXII. évf. 36. szám, 3. old.
- ¹⁰ VPL APar. Cs. 1891. június 1. Hegyi Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak.
- ¹¹ NPI 1940. május 2. Egyházművészeti hivatal kérdőíve.
- ¹² Johann Martin Fischer szerzőségére vonatkozóan nincsenek adataink. Alkotásai színvonalasabbak a csongrádiaknál, és elsősorban kőből, márványból és bronzból dolgozott. Ismertek ugyanakkor fa- és gipsz szobrai is: Göllersdorf, plébániatemplom (1778, két adoráló angyalalak és egy feszület fából, aranyozva), Ollersbach, plébániatemplom (1785, hat szent szobra gipszből), Bécs, Szent Gertrúd templom (1799 körül, Keresztrefeszítés Mária és János alakjaival, fa).
- ¹³ NPI 1914. május 14. Szubota István árajánlata; Kovácsik 2010. 156.
- ¹⁴ A kép ma Szent Rókus-templom szentélyében látható. Részleteiben lásd: Bara 2016.
- ¹⁵ A főoltárkép tervezett méretei: 7 láb széles, 14 láb magas.
- ¹⁶ Mivel küldeménye egy, az oltárkép méretarányait jelölő léptékskálát is tartalmaz, feltételezhető, hogy ez egy már korábban küldött vázlat- vagy tervrajzról maradt le. MNL OL, P 1511, 1. doboz, 229r. Joseph Bittheuser jelentése Károlyi Antalhoz. Nagykároly, 1787. április 16. Mellékletében Joseph Bittheuser Cimbal festő részére megrajzolt, méretarányokat tartalmazó vázlatai, köztük a csongrádi oltár tervrajzának méretaránya (léptéke) és a Mária mennybemenetele-oltárkép méreteit tartalmazó vázlat. Lásd: MNL OL, P 1511, 1. doboz, 185r.
- ¹⁷ AK 1998. 228–229; Thieme – Becker 1912. 604; Cimbal magyarországi tevékenységéről: Jávör 1993. 174–175; Sabău 2000–2001. 125–143; Sabău 2005. 169–170, 188–204; Garas 1955. 60–62, 211–212, 320.
- ¹⁸ Utóbbi kép Tiziano: Assunta című képének másolata.
- ¹⁹ VPL APar. Cs. Alvinczy Ferenc levele a püspökhöz. Csongrád, 1872. október 23.
- ²⁰ Vannay 1862-ben született a Felvidéken. 1883 és 1886 között a budapesti Képzőművészeti Egyetemen tanult, innen Csongrádra költözött. A csongrádi polgári iskola rajztanári állására 1890-ben választották meg. Igen hamar a csongrádi közélet meghatározó alakjává vált. Lelkesen támogatta a helyi fogyasztási szövetkezetet, alelnöke majd igazgatója is volt. Sághy Mihállyal felelős szerkesztőként dolgozott a „Szövetkezet” című havilapnál. Tehetséges portréfestő és másolatkészítő volt. Bár radikálisan szabadelvű és református volt, nem csak a település előljárósága, de a helyi római katolikus plébániahivatal is rendszeresen ellátta megrendelésekkel. 1900-ban Csemegi Károly portrét, az 1902-es Kossuth-ünnepély alkalmára Kossuth-képet készített. Különböző műkedvelő színielőadásokhoz díszleteket, élőkép-háttereket is festett. Mindössze 49 esztendősen korában, 1911-ben hunyt el Dobsinán, hová Csongrádról költözött el 1905-ben. *Csongrád*, 1890. március 30. I. évf. 11. szám, 3. old; *Csongrádi Közlöny*, 1894. július 1. I. évf. 16. szám, 3; *Csongrádi Lap*, 1900. május 20. X. évf. 21. szám, 2. old; *Vasárnapi Újság*, 1911. június 4. LVIII. évf. 23. szám, 468. old.
- ²¹ Dudás 2000/b. 53.
- ²² NPI 1914. május 16. Szerződés a plébánia és a vállalkozók között.
- ²³ VPL 1778: Liber VII, p. 285.; VPL, 1784: Liber VIII. 698.
- ²⁴ NPI Historia Domus I. 24.
- ²⁵ NPI Historia Domus I. 25.
- ²⁶ Valószínűbb, hogy az oltárépítmény méretének figyelembevételével új oltárkép készült, akárcsak a Nepomuki Szent János-oltár és a főoltár esetében.
- ²⁷ NPI Historia Domus I. 107.
- ²⁸ NPI 1912. január 18. Dr. Thury Károly kimutatása a kegyes alapítványokról.

- ²⁹ NPI 1896. A Csongrádi Közlöny nyomdájából.
- ³⁰ VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. július 22. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv, Kacziba Ferencné Lévay Anna vallomása.
- ³¹ VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 27. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv.
- ³² Dudás 2000/a. 86; NPI 1962. június 27. Berkecz József levele a váci püspöknek.
- ³³ VPL, 1778: Liber VII, p. 285.; VPL, 1784: Liber VIII. 698.
- ³⁴ A források elsőként 1842-ben említik. Lásd: VPL 1842: Liber XVII, 144.; VPL APar. Cs. A templom paramentumainak összeírása 1827-ből.
- ³⁵ Nepomuki Szent János csongrádi kultuszáról bővebben lásd: Gyöngyössy 2010.
- ³⁶ Dudás 2000/b. 53.
- ³⁷ NPI 1956. augusztus 24. Géberth aranyozó árajánlata.
- ³⁸ Rosmis Imre: *A boldogságos Szűz Mária tizennégy öröme*. 7 a földi 7 a mennyei. Összeszedte Rosmis Imre 1886. Schwarz S. nyomdája Csongrád. Radicsné Tigyi Magdolna imádságos ponyva hagyatékában Devotio Hungarorum Alapítvány könyvtára.
- ³⁹ Lourdes-i szentkép, CsKK TLM NA 161-2008.5
- ⁴⁰ Dudás 2000/b. 53.
- ⁴¹ A Bagi-mondákról bővebben lásd: Ferenczi 1975–76.
- ⁴² NPI Historia Domus I. 117.
- ⁴³ NPI Historia Domus I. 121.
- ⁴⁴ VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 27. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv.
- ⁴⁵ Az 1885. évben tartott Országos Iparmű Kiállítás helyszíne a Városliget volt. A kiállítás célja a hazai kulturális és gazdasági fejlődés demonstrálása, a kiváló minőségű magyar ipartermékek bemutatása volt.
- ⁴⁶ NPI Historia Domus I. 121.
- ⁴⁷ NPI 1940. május 2. Egyházművészeti hivatal kérdőíve,
- ⁴⁸ NPI 1957. február 27. A váci püspök levele a csongrádi plébánosnak.
- ⁴⁹ *Csongrádi Újság*, 1912. október 6. X. évf. 40. szám, 2. old.
- ⁵⁰ Interjú Gresó Imrével 2010.
- ⁵¹ Bereznai 1989. 74.
- ⁵² VPL, 1778: Liber VII, 285–297.
- ⁵³ VPL, 1784: Liber VIII. 698–713.
- ⁵⁴ NPI Historia Domus I. 92.; Az oltárok felállításának engedélyezését 1841. december 22-én Jancsovich József plébános is kérelmezi a váci püspöktől. Lásd: VPL APar. Cs. 1841. december 22. Jancsovich József plébános levele a váci püspöknek.
- ⁵⁵ *Csongrádi Újság*, 1910. március 27. VIII. évf. 13. szám, 2. old.
- ⁵⁶ Ujszászi 2018. 79–80.
- ⁵⁷ *Csongrádi Újság*, 1910. augusztus 14. VIII. évf. 33. szám, 3. old.
- ⁵⁸ VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 27. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv.
- ⁵⁹ Testamentom: végrendekezés, ez esetben szóbeli meghagyás.
- ⁶⁰ *Tiszavidék*, 1899. november 19. X. évf. 47. szám, 3. old
- ⁶¹ A templomba bemenekülő köztörvényes bűnözőket a hatóság nem állíthatta elő.
- ⁶² Szilárdfy 2003. 91.
- ⁶³ Szilárdfy 2003. 137.
- ⁶⁴ A környéken, Kunszentmártonban 1940-ben települt le a karmelita rend, s működött 1950-ig, majd ismét 1989-től. Búcsújára rendszeresen ellátogattak a csongrádiak még az államszocializmus idején is. Barna Gábor szíves közlése.
- ⁶⁵ *Csongrádi Közlöny*, 1896. augusztus 2. III. évf. 31. szám 4. old.

Szószer és keresztelőkút

A diadalív déli oldalának hajó felőli falához nagyméretű, gazdag szobrászati dísszel rendelkező klasszicizáló későbarokk (copf) szószer csatlakozik. Az 1770–80-as években készítette Tóth Tamás plébános.¹ Építménye fából faragott, melyet aranyozott fűzérdíszek és szalagdíszek ékesítenek. Hangvetőjén négy puttó jelenik, legfelül kettő az ószövetségi Tízparancsolat tábláit, két másik pedig keresztfára tekeredő rézkigyót, illetve a reményt jelképező horgonyt tart. A rézkigyót Mózes készítette az Úr parancsára, amikor a pusztában vezette Izrael népét. Aki a rézkigyóra rátekintett, kigyógyult a mérges kígyómarásból (4MÓZ 21, 9). A fenti jelképek tehát Isten parancsainak fontosságát és a megváltás-tant hirdetik.² A hangvető alatt a Szentlélek galambja jelenik meg. A szószer hátfalán az elveszett bárányt nyakában tartó Jó Pásztor domborműve látható. A szószerkosár alsó párkányán a négy evangélista hangsúlyos, megközelítőleg egy méter nagyságú, mozgalmasságot árasztó ülő szobra jelenik meg. Mellettük attribútumaik is feltűnnek: Márk oroszlánnal, János sassal, Lukács bikával, Máté pedig angyal helyett egy kis puttóval jelenik meg.

Mindannyian kezükben könyvet tartanak, melynek lapjain nevük is olvasható. 1884-ben „egy névtelen jótevő” a nagytemplom prédikálószerkét egy arany paszománnyal és hímzéssel díszített, piros bársony terítővel ajándékozta meg. A vélum értéke 125 forint volt.³

Az oltárszekrény és az oltár után a római katolikus templomok legszentebb helye a keresztút (*fons baptismalis*). Alsó részét rendszerint szilárd anyagból (kőből, márányból) faragták, tetejét a víz tisztasága érdekében gondosan lefedték és gazdagon díszítették. A csongrádi Nagyboldogasszony-templomban az 1778-as püspöki látogatás alkalmával még csak egy egyszerű, fából készült keresztelőmedencét írtak össze.⁴ A napjainkban is használt, vörös márványból készült keresztelőmedencét 1778–79 között készítette Tóth Tamás plébános. A medence eredeti teteje fából volt, és Keresztelő Szent János festett szobra ékesítette.⁵ Az eredeti, fából készült kétajtós tető jelenleg restaurálásra vár. A faragott díszítményekkel és zárral ellátott medence-tetőt az idők során többször átfestették sötétbarna-arany színű festékekkel. Tetejéről a szobor hiányzik.

Jegyzetek

¹ Dudás 1999. 10.

² Barna Gábor szíves közlése.

³ NPI Historia Domus I. 117.

⁴ VPL 1778. Liber VII, 285–297.

⁵ 1779. október 9-e körül Károlyi Antal fiával, az akkor körülbelül 11 éves Károlyi Józseffel személyesen is meglátogatta a templomot. Lásd: VPL APar. Cs. Tóth Tamás plébános levele a váci püspöknek. Csongrád, 1779. október 9.; VPL 1778. Liber VII, 285–297.

A Nagybaldogasszony-templom első orgonája 1778 táján készült el, Tóth Tamás plébános idejében.¹ A 16 regiszteres hangszer² száz esztendőn keresztül csak kisebb javításokat igényelt,³ majd az 1880-as évektől állapota folyamatosan romlott. Edelenyi János plébános 1885-ben kezelt bejegyzése szerint az orgona „hangjaiban mindig hibásabb és hamisabb hangzatú volt, ami a zeneértő embernek füleit sérthette. Az orgona nagy teste egészen a kórus háttérében állott, így annak hangja a torony bolthajtása alatt egészen elveszett, a kántor éneke nem hallatszott, ez a sötétség végett énekkönyvét egész éven át csak gyertya világosság mellett láthatta. Közben az előjátszó asztal szemei előtt az oltárt elzárták úgy, hogy a miséző papot nem láthatta.”⁴ Edelenyi plébános így a templom belsejéhez közelebb húzatta

az orgonát, két új orgonatestet készíttetett, illetve a korábbi 16 helyett 26 változatúra bővítette ki.⁵

A száz esztendőös hangszer minden erőfeszítés ellenére állandó karbantartásra, rendszeres javításra szorult. Hegyi Antal plébános több alkalommal elhívta Csongrádra Bakos Károly orgonaépítő mestert, aki lelkiismeretes munkája ellenére sem tudott stabil hangzást kicsalni a hangszerből.⁶

Porubszky József plébános idejére az új orgona kérdése halaszthatatlanná vált. „Orgonánk most már odajutott, hogy a javítást sem állja. Olyan, mint az ócska ruha, melyet foltozni sem kéne, mert utána szakad a varrásnak.”⁷ „A legfőbb ideje tehát, hogy az ezerféle módon sípoló és süvítő öreg orgonánkat, mely folyton zavarja úgy a miséző papot, mint az ájtatoskodó közönséget, a

rég megérdemelt nyugalomba helyezzük⁸ – olvashatjuk a csongrádi sajtóban 1910 év elején. A lakosság körében nagyarányú gyűjtés vette kezdetét, melyhez a gróf Károlyi család mellett Csongrád előjárósága, a helyi takarékpénztárak, a Keresztény Gözmalom Rt., több helyi kereskedő és szövetkezet valamint számos magánszemély is csatlakozott.⁹ Az adományok kezelésével megbízott Orgonaépítő Bizottság Rieger Ottó 20.000 koronás árajánlatát fogadta el.¹⁰

A két manuális, 38 szóló és két kisegítő regiszterrel ellátott, pneumatikus orgona beüzemelését 1910 év Nagyboldogasszony-napjára remélte Porubszky József plébános. A szobrászok sztrájkja miatt azonban Rieger Ottó csak karácsonyra tudta teljesíteni a megrendelést. Az orgona két vasúti vagonban érkezett Budapestről Csongrádra.¹¹ Felállításához a kórust több irányban ki kellett bővíteni, a karzatot újraépíteni. Az új orgonát Kalmár Illés, országos híri művész-kantor kezei alatt ismerhették meg a csongrádiak.

A hívek alig pár évig örülhettek az új orgonának: az első világháború idején a sípokat katonai célokra elvitték és beolvasztották, méltó pótlásukra csak a két háború közti időszakban nyílt lehetőség.¹² 1939-ben a korábbi kézi fűjtatást¹³ motoros fűjtató rendszer váltotta fel.¹⁴ Szolnoky János plébános 1958-ban a játszóasztalt és a kottaszekrényt kitisztíttatta, újra lakoztatta és márványoztatta.¹⁵ Az orgona utolsó felújítása 1994–95-ben történt, Zsótér Antal plébános kezdeményezésére. Az orgona pneumatikus vezérlését elektronikusra alakították, a korábbi játékasztalt 3 manuálisra cserélték ki. Utóbbit a bécsi rádió főhangmérnöke, Lászlóffy Géza orgonalógus ajándékozta a templomnak, korábban a bécsi rádió tulajdona volt. A hangzás javítása érdekében a régi regisztereket átalakították, tremolót szereltek be. A sípokat és a szelládákat kitisztították, javították.¹⁶ A munkálatokat Váradi István budapesti orgonaépítő mester vezette.¹⁷

Jegyzetek

¹ NPI Historia Domus I. 165.

² 18 mutációs orgona: 1784. VPL Liber VIII. 698–713.; 1842 VPL Liber XVII. 143–

³ 1790-ben az orgona építményét díszítik (festik és aranyozzák): NPI Historia Domus I. 104.

⁴ NPI Historia Domus I. 119.

⁵ A vizitációs jegyzőkönyvekben 18 változatú orgona szerepel, az idézett Historia Domusban pedig az áll, hogy 24 változatúra bővítik: „az egész orgonát egy öllel beljebb a templom belseje fele kihúztam, két hornyú új positivum testet készíttettem, két egészen új klaviatúrával, új 4 változattal és harmóniummal, az egészet két vas oszlopra állíttattam, és így az egész megrongált 16 változatú orgonából 24 változatú impozáns díszes jó orgona lett”. Az orgona testébe emlékiratot is elhelyeztek.

⁶ *Tiszavidék*, 1893. július 9. IV. évf. 28. szám, 3. old.

⁷ *Csongrádi Újság*, 1910. január 9. VIII. évf. 2. szám, 2. old.

⁸ *Csongrádi Újság*, 1910. február 20. VIII. évf. 8. szám, 2. old.

⁹ *Csongrádi Lap*, 1910. február 27. XX. évf. 9. szám, 2. old.

¹⁰ *Csongrádi Újság*, 1910. március 13. VIII. évf. 11. szám, 3. old.; Az orgona végül 17.220 koronába került. Ebből 8.000-et Károlyi László adományozott, 500-at a város, a többit magánadományokból fizették. Lásd: NPI Historia Domus II. 5.

¹¹ *Csongrádi Újság*, 1910. november 27. VIII. évf. 48. szám, 3. old.

¹² *Csongrádi Újság*, 1928. november 20. VII. évf. 140. szám, 3. old.

¹³ A nagytemplomban szolgáló orgonafúvó-nyomókról bővebben lásd: Gyöngyössy 2014. 130.

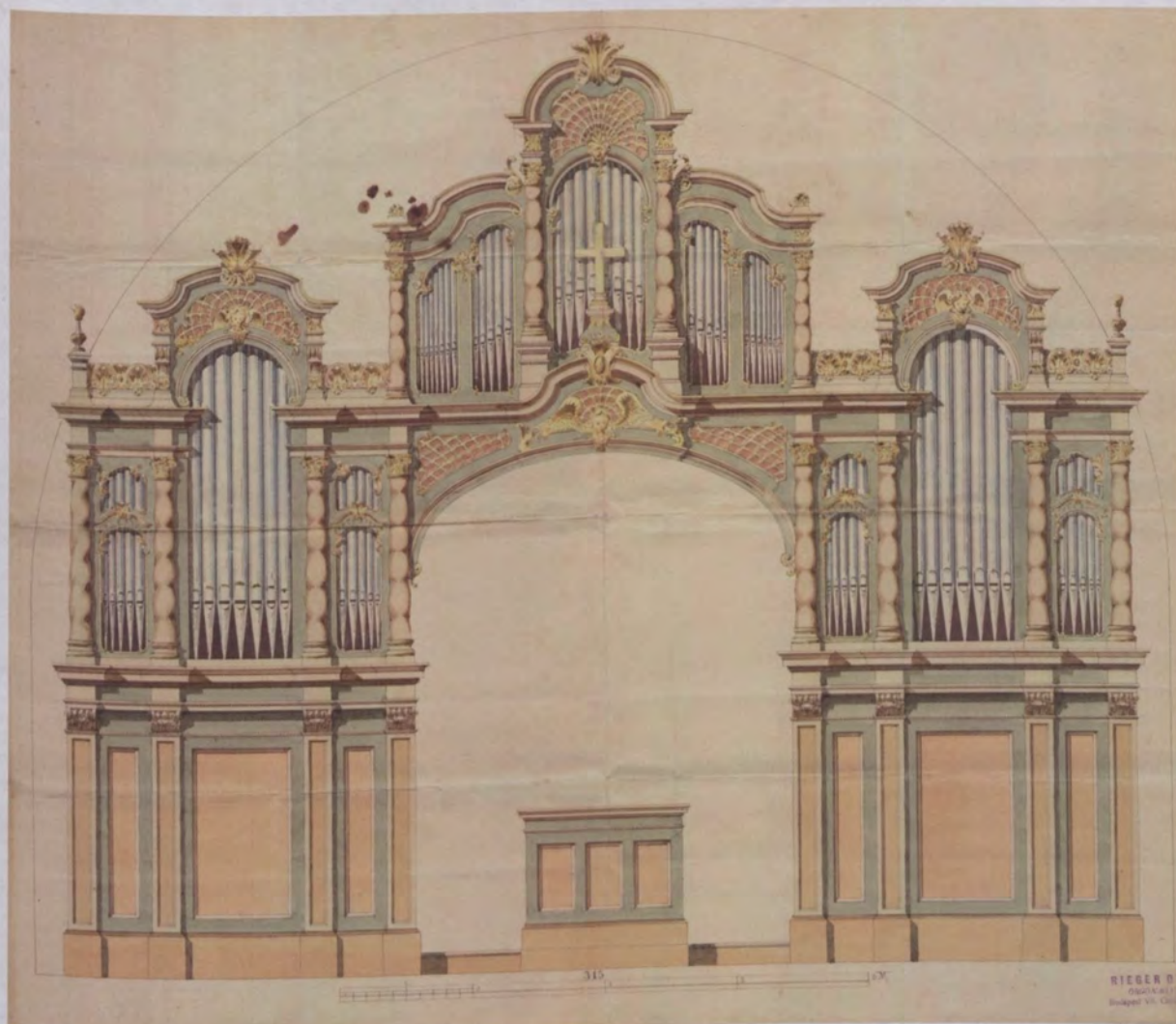
¹⁴ NPI Historia Domus II. 107.

¹⁵ NPI 1958. március 3. Költségvetés.

¹⁶ NPI 1995. május 12. Zsótér Antal levele a váci megyéspüspöknek.

¹⁷ Kovácsikné 2010. 17.

Szobrok és festmények

A templomban elhelyezett szobrok és festmények többször lecserélődtek vagy helyet változtattak az évszázadok során. Számos alkotás „eredeti” elhelyezéséről, meglétéről már csak az iratokból értesülünk. Tudjuk például, hogy 1784-ben egy hordozható Szentháromság szobor is a templom gyűjteményéhez tartozott.¹ Az 1827. évi püspöki egyházlátogatási jegyzőkönyv megemlíti tovább-

bá egy Szent Istvánt és egy Szent Lúciát ábrázoló festményt.² 1881-ben a szentély falán Jézus és Mária Szent Szívét ábrázoló festmények függtek, melyeket Prágából hozatott Edelényi János plébános.³ Ezekről az alkotásokról ma már semmit nem tudunk. Napjainkra a templom előterébe került az a „József halála” címet viselő festmény, mely 1959-ben még a Jézus Szíve oldalkápolná-

ban volt.⁴ Mikor a 2010-es évek végén a kápolnát gyermek játszószobává alakították át, Stéhlik Lajos Jézus Szent Szívét ábrázoló festményét – hely hiányában – a templom egyik raktárában helyezték el.⁵

A következőkben a napjainkban is látható templomi szobrok és festmények történetének járunk utána.

A stációképek eredetére és korára vonatkozóan ezidáig nem kerültek elő feljegyzések. Bizonyos, hogy az 1827. évi püspöki látogatási jegyzőkönyvben feltüntettek stációképeket, ám a jelenlegi alkotások később készülhettek.⁶ 1842-ben a képekről feljegyzik, hogy jó állapotban vannak, és a hívek közössége nagyböjt idején keresztutat jár előttük.⁷

Nem tudni, hogy a templomban vagy a temetőben lévő stációképekre vonatkozott-e 1882-ben Piroska Ferenc feleségének alapítványa, melynek kamatát a képek karbantartására szánta.⁸ Biztosan tudjuk viszont, hogy a nagypénteki keresztútjárást a csongrádi papok, ha az időjárás engedte, a temetői képeknél végezték.⁹ A templomi stációképek az államszocializmus idején kaptak nagyobb szerepet. A domborművek mindegyike masszív fakeretben áll, festett, és az ábrázolt jelenethez illő felirattal látták el.

A gyermek Jézust kezében tartó, dicsőséges Szűz festett, aranyozott faszobra az 1700-as évek utolsó harmadában készült. 1784-ben már a templom gyűjteményéhez tartozott,¹⁰ és az 1820-as években bizonyos, hogy a szentélyben volt elhelyezve.¹¹ A felhőkön trónoló, kezében a gyermek Jézust tartó Mária vörös színű ruhája fölött kék palástot visel, kezében jogart és országalmát tart. A szobrot a 18–19. században a nagyobb processziókon ünnepélyesen körbehordozták.¹² Csak az elmúlt évtizedekben került ismét a templom egyik raktárából eredeti helyére, a szentélybe.

A feltámadt Jézust ábrázoló, fából faragott, festett szobor egy katalógus szerint már a 18. században a templomi berendezés része volt. Jézus vörös köpenyben, egyik kezét áldásra emelve, másikban győzelmi zászlót tartva áll egy glóbusz

tetején. A kitűnő állapotban lévő, feltehetően restaurált alkotás napjainkban a sekrestyében lévő intarziás szekrényben pihen: csak nagyszombaton és húsvétvasárnap helyezik ki a Szentsír elé, újonnan egy emelvényre a szentélyben.

A ferences és a domonkos rend alapítóinak életnagyságú szobrait 1894-ben rendelte Hegyi Antal plébános Géberth János budapesti műhelyéből, darabonként 180 forintért. Szent Domonkos szobrát a rózsafüzér társulat, Szent Ferencét pedig Szent Ferenc harmadrendjének csongrádi tagjai fizették ki.¹³ Hegyi Antal a főoltár két középső oszlopára képzelte az alkotásokat, a Szentháromság szoborcsoport mellé.¹⁴ A híradások szerint a szobrokat Kátai Pál csongrádi ácsmester és segédei húzták fel a magasba.¹⁵ A

szentelési ünnepélyre 1895 márciusában került sor. A szentmisén az Élő Rózsafüzér társulat és a Szent Ferenc harmadrend tagjai égő gyertyákkal és fáklyákkal állták körbe az oltárt.¹⁶ A 20. század elején készült képeslap-felvételeken már azt láthatjuk, hogy a jelzett szobrok a szentélyben, önálló posztamenseken állnak, a szószékkal egy magasságban. Ezeket az emelvényeket még Hegyi plébános rendelte, díszítésük egy szájában fáklyát tartó kutya volt.¹⁷ A szobrok jelenleg a Szent Antal kápolnában találhatóak.

A Nagyboldogasszony-templomban két Jézus Szíve szobor is van: az egyik a Jézus Szíve kápolnában, másik a templom bejáratánál. A kápolnában lévő alkotást feltehetően 1884-ben hozatta Edelenyi János plébános Tirolból, a lourdes-i

ALHASSÁG
JÁNAK
KÜNK
DÁSÁERT
SZÜLEI

Imám meghalásáért
Szűz anyának
egy anyától és apától
1954-XII-1 M.I

Hálából
Jézusomnak
meghalásáért
-XI-15 M.A.

Imám meghalásáért
édes Jézusomnak
egy anyától és ap
1954-XII-1

HÁLÁBOL
Imám meghalásáért
1957-II F.M

Imám meghalásáért
gyógyulásomért
Jézusomnak
1954-VIII

HÁLÁBOL
SUNKNAK
L.M.

HÁLÁBOL
Jézusomnak sok
imameghalásáért

Add hogy mit
jobban szeress
1951 L.

Máriával egy időben. A szobor eredetileg a főoltár közepén, az Agnus Dei (Isten báránya) szobor helyén lehetett.¹⁸ A másik, gipszből készült alkotást Hegyi Antal plébános vásárolhatta a 19–20. század fordulóján. Jól megközelíthető helyen, a templom előcsarnokában helyezték el: talapzatát mindig friss virágok és kisebb ajándékok (angyal-ka-szobrok, mécsesek, türelemüveg) illetve ima-meghallgatást kérő cédulák borítják.

A Jézus Szíve-kápolnába az idők folyamán több fogadalmi kép is került. A Prágai Kis Jézus-

kát ábrázoló festményt felirata szerint Máté János és Gyánti Márta készítette elhunyt kisfiuk, Béla emlékére 1900-ban.¹⁹ A kápolna legmodernebb festménye szintén egy fiatal elhunytak, Dányi Orsolyának állít emléket.²⁰ Ugyanebben a helyiségben látható Szent Vendel jószágpatrónus ábrázolása, melyet 1857-ben készíttetett egy helybeli módos nagygazda, Csanyi Forgó István. A képen egy fiatal pásztorfiút láthatunk romantikus délnémet környezetben és viseletben, lovakkal, birkákkal és marhákkal a háttérben. Az ifjú egy útmenti

képoszlop előtt fél térdre ereszkedik, mellette pástorkutya pihen. Nem messze tőle bordó bársonypárnán hever a félredobott királyi korona. Az állattartók védőszentjének egykori csongrádi kultuszának emlékét faragott persely (Szent Rókus-templom) és út menti szobor is őrzi (Szegedi út).²¹ A templomhajó bal oldali, hátsó részlegében Boldog Apor Vilmos püspök festményét láthatjuk. A képet Simon M. Veronika készítette.²²

Hegyi Antal plébános 1897-ben a szegények védőszentjének hódolva Szent Antal szobrot kívánt felállítani a templomban. A szobrot Hegyi a templom délkeleti részén lévő, akkoriban cinteremnek nevezett részen (mai Szent Antal kápolna) szándékozott elhelyezni abból a célból, hogy a mellé helyezett persely bevételéből kenyereket süttessen, „az elhagyott, gyámol nélküli házi szegényeket Szent Antal kenyérével segélyezze”.²³ A költségeket (150 forint) az Élő Rózsafüzér társulat tagjai állták.²⁴ A szobor 1898 májusában megérkezett, ám Hegyi plébánost időközben felfüggesztették állásából. Droppa Károly ideiglenes adminisztrátor tanácstalan volt a szobor sorsát illetően, így csak hónapokkal később, szeptember 18-án avatta fel a Mária-társulat kérésére. Két héttel később Hegyi Antalt váratlanul visszahelyezték a plébánia élére, és mivel a szobrot nem az általa elképzelt helyen találta, a posztamenst elbonttatta, és a szobrot jelenlegi helyére helyeztette át.²⁵ A Szent Antal-szoborhoz tartozó persely hasznából 1899 novemberétől minden szombaton kenyeret osztottak a rászorulóknak részére. A segélyre előzetesen kellett jelentkezni a plébániai hivatalban. A folyamodók körülményeinek kinyomozására valamint a segély megállapítására Szent Antal bizottságot állítottak fel.²⁶ Az 1990-es években a Szent Antal társaság tagjai (melynek nincs köze a Szent Antal bizottsághoz) keddenként tartották összejeveteleiket, minden év július 13-án körmenetet is rendeztek.²⁷

A gyermek Krisztus ártatlanságát életelvű választó „modern” szent, Lisieux-i Szent Teréz tisztelete a két világháború között jelent meg Csongrádon. Az apáca-szent életét a Katholikus Nőegylet közgyűlésén is ismertették népszerűsítő előadás formájában.²⁸ A kultusz erősödését mutatja, hogy a csongrádi leányiskola 1931-ben alakult Mária kongregációját „liziói kis Szent Terézről” nevezték el.²⁹ Egy csontszilánkját a Pieta oltárnál lévő ereklyetartóban őrzik. Elsőként egy Szent Terézt ábrázoló festmény lehetett a plébániatemplomban. A szentmisék alatt rendszerint a kisebb gyermekek csoportosultak előtte, a kép előtt gyertyák égtek.³⁰ A napjainkban látható szobor, mely az apáca-szentet rózsákkal és feszülettel a kezében ábrázolja, a 20. század első évtizedeiben készült gyári gipsztermék. Eredetileg kiemelt helyen, a szentély jobb oldalán (a sekrestye bejáratához közel) állt. Hasonló korú lehet, mint az

Ecce Homo típusba tartozó, Jézust a kínzóoszlopnál megjelenítő alkotás és a templomhajó bejáratától balra található győzedelmes Madonna szobor. Utóbbit 1947-ben, a Tiszai Mária Napok alkalmával a városháza előtt felállított oltáron helyezték el, vagyis az ünnepek egyik központi szimbóluma volt.

Szent Józsefnek, a kétkezi munkások patrónusának szobra mellett a 19–20. század fordulóján persely is volt, melynek javadalmát szentmisekre fordították. Az alkotás 1891-ben készült, a Mária Szeplőtelen Szíve szoborral egy időben.³¹ Eredetileg a főoltár-építmény bal oldalán állt, napjainkban a templomhajó bejáratától jobbra található.³² A Szent József szobrával szemben lévő fogadalmi kép Páduai Szent Antalt ábrázolja, amint egy anya és lánya a lábai borulva fohászkodnak. A kép (Szegedi) Molnár Géza korai alkotása 1933-ból.

A templom előcsarnokában lévő Szent Rita falioltár felállításában nagy szerepe volt Eszter-

gályos Ferencnének, ki súlyos betegségéből való gyógyulását Szent Ritának, a lehetetlen helyzetekben segítő patróna közbenjárásnak tulajdonította. Az 1980–1990-es években hálatáblát készíttetett és egy kalocsai oltárterítőt is adományozott a szent tiszteletére. Az oltárterítőt egy éven keresztül varrta, és a következő búcsú alkalmával adta át a plébánosnak.³³ Szent Rita és a Kármelhegyi Boldogasszony-oltár között ott láthatjuk a 13. századi vértanú szűz, Szent Filoména ábrázolását. Szent Ritához hasonlóan Filoména tisztelete is a modern korban erősödött meg. Amellett, hogy Filoména az ifúság kiemelkedő védőszentje, az ő nevéhez is csodás ima-meghallgatások, reménytelen helyzetekből való kimenekedések, megmagyarázhatatlan gyógyulások kötődnek. Mivel számosan vannak, kik nehéz élethelyzeteikben az ő segítségükhöz folyamodnak, Szent Ritának és Szent Filoménának alkalmas helye van a templom napközben is megközelíthető traktusában.

Jegyzetek

- ¹ VPL, 1784: Liber VIII. 700.
- ² VPL, 1842: Liber XVII, 144.; VPL APar. Cs. A templom paramentumainak összeírása 1827-ből.
- ³ VPL APar. Cs. 1881. december 23. Inventárium, Edelényi János.
- ⁴ NPI 1959. december 20. Plébániai átadási jegyzőkönyv.
- ⁵ Stéhlik Lajos csongrádi festőművész alkotása 1947-ből.
- ⁶ VPL 1842: Liber XVII, 144.; VPL APar. Cs. A templom paramentumainak összeírása 1827-ből.
- ⁷ Parietibus sunt affixae quaeiam Images passionum Christi Domini referentes, coram quibus populus cantu, et oratione tempore /quadregesimali devotionem suam persolvere solet, suntque in commodo statu. VPL Lib. Vis. 1842. Ecclesiae Structura Interior.
- ⁸ VPL APar. Cs. 1882. március 9. Rády Ferenc kerületi alesperes jelentése a váci püspöknek.
- ⁹ *Csongrádi Közlöny*, 1896. március 29. III. évf. 13. szám 3. old.
- ¹⁰ VPL 1784: Liber VIII. 700.
- ¹¹ VPL APriv. Mátyus János 1822. július 23.
- ¹² „Föltámadási ünnep. Harminc zászlót, tíz keresztet, a Szent Szűz szobrát s a koronátársulat jelvényét vitték a körmeneten. Tarackok durrogtak, a templom körüli köz- és magánházakat még az izraeliták is kivilágították.” *Idők Tanúja*, 1862. április 23. Hiv. rá: Dudás 1998. 105.
- ¹³ VPL APar. Cs. 1891. június 1. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatóságnak. A posztamenseket Géberth János budapesti templomdíszító és aranyozó készítette.
- ¹⁴ *Csongrádi Közlöny*, 1894. december 23. I. évf. 41. szám, 3. old.
- ¹⁵ NPI 1895. február 23. Géberth János számlája.
- ¹⁶ *Csongrádi Közlöny*, 1895. március 10. II. évf. 10. szám 3. old.
- ¹⁷ A domonkosokat címerében egy kutya égő fáklját tart a szájában. A rendalapító Szent Domonkos nevéből ered a rend játékos elnevezése: domini canes (az úr kutyái).
- ¹⁸ NPI Historia Domus I. 117.
- ¹⁹ Kovácsik 2010. 156; VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 31. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv. A nagygazda házaspár nevéhez kötődik többek között az egyik Piroška János festmény, egy szentségtartó-állvány és több búcsújáró kereszt beszerzése. Újra aranyoztatták a főoltárt, az orgona-alaphoz jelentős összeget járultak hozzá. Családi padjuk a templom bejáratától jobbra ma is látható. VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. július 22. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv, Máté János vallomása.
- ²⁰ A festmény 2006–2007-ben készült. A keretre erősített réztábla felirata: „Mi itt a földön csak vándorok és utasok vagyunk, a mi hazánk a mennyország. – Dányi Orsi emlékére.”
- ²¹ Bővebben lásd: Gyöngyössy 2011.
- ²² Simon M. Veronika Apor Vilmost ábrázoló festményei több templomban megtalálhatóak: Erdélyben Segesváron, a nagyváradi a bazilikában, a székesfehérvári, budapesti, jászói, gyulai és szolnoki templomokban.
- ²³ VPL APriv. Hegyi Antal, 1899. február 28. Hegyi Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak.
- ²⁴ VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. július 22. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv, Gyovai Döme István vallomása.
- ²⁵ VPL APriv. Hegyi Antal, 1899. március 11. Droppa Károly levele a váci egyházmegyei hatóságnak. A szobor ugyanebben a helyiségben volt, csak másik falszakasz mellé állítva.
- ²⁶ *Tiszavidék*, 1899. november 5. X. évf. 45. szám, 3. old.
- ²⁷ CsKK TLM NA 47-2010. Interjú Sarusi Lajossal és Sarusi Lajosnéval 1996.
- ²⁸ *Csongrádi Újság (II)*, 1929. június 7. VIII. évf. 68. szám, 2. old.
- ²⁹ *Csongrádi Újság (II)*, 1931. március 25. X. évf. 25. szám, 2. old.
- ³⁰ *Csongrádi Újság (II)*, 1928. december 23. VII. évf. 154. szám, 3. old.
- ³¹ VPL APar. Cs. 1891. június 1. Hegyi Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak.
- ³² *Csongrádi Közlöny*, 1895. augusztus 18. II. évf. 33. szám 3. old.
- ³³ CsKK TLM NA 47-2010 Interjú Esztergályos Ferencével, 1996.

Sekrestye és paramentumok

A misézéshez szükséges liturgikus textíliák, kisebb szerelvények, papi és ministráns ruhák valamint a templomi pénztárszekrény¹ tárolására és a papok átöltözésére szolgáló sekrestye (*pastophorium*) a templom délkeleti sarkában, a szentélytől jobbra található. A 19. század végéig egyetlen, nyitott helyiség volt, templomba vezető bejáratát a misére érkező hívek szabadon használhatták. Hegyi Antal plébános 1888-ban egy üvegezett, ajtóval ellátott belső fallal választotta el a helyiséget.² A sekrestyében lévő intarziás szekrény feltehetően a 18–19. század fordulóján készült, az épülettel közel egyidős.

Az 1827-ben íródott vizitációs jegyzőkönyv számos, misézéshez szükséges kelléket: kehelytakaró- és tisztító kendőket, díszesebb kehelyfedő *pallákat*, oltár- és szószékterítőket is felsorol.³ A gyorsan elhasználódó, díszítetlen fehér *purificatoriumok* és *corporálék*⁴ pótlását a plébánosok többnyire saját költségükön oldották meg. 1881-ben Edelenyi János hat ostyaabroszt és tizenkét kehelytisztító kendőcskét varratott a templom számára.⁵ Hét évvel később Hegyi Antal tizenkét új corporálét készíttetett.⁶

A 19–20. század fordulóján a templom felszerelése teljesen megújult. Az „aranyszájú” Hegyi Antal plébános lelkesítő beszédei nyomán a helyi

Nagypápa és Főp. Mária Terézia emlékére.

A városi központi Oltáregyesület választmánya folyó hó 15-én osztotta szét az ez év szeptember 26-án megnyílt Oltáregyesületi kiállításán bemutatott egyházi ruhákat és szereket.

Tekintettel az egész egyházmegyében megnyilatkozó szükségletre "Nagypápa" bölcs vezetése alatt álló templom javára adományozhattuk a következőket:

6 humerale, 6 crespiale, 6 palla, 6 puri-
ficatorium, 6 lavabo, 4 superpellicium, 1 ko-
ro, 1 küll kivarró, 2 angolniskével.

egyházpártoló családok leányai és asszonyai egymással versengve varrták az ékes kehelytakaró kendőket, oltárterítőket és térdeplőre való vánkosoakat. Cserna Györgyné Baghy Ilona 1894-ben aranykalászkokkal díszített mirtuszkoszorút vásárolt a szentélybe.⁷ A következő évben Draskovits Erzsébet hajadon fehér brokát anyagból varrt, színes selemmel hímzett, koszorúmintás oltárvánkosoakat ajándékozott a templomnak. A motívum közepén Krisztus és Mária monogramja arannyal volt kihímmezve, a zsinórok és a bojtok ugyancsak aranszállal készültek.⁸ 1903-ban özv. Szabó Imréné „egy remek hímzésű szép oltárterítővel” és két oltárpárnával gazdagította az állományt.⁹

Az ajándékozás háttérében gyakran egyéni sorseseemény, tragédia vagy fogadalomtétel állt. Csanyi Forgó Teréz leány 1899-ben bronzból készült, tűzben aranyozott Mária-koronát adományozott az Élő Rózsafüzér Társulatnak, melyhez fehér atlasz anyagból vánkost is készített, rajta a szentolvasó mintájával. A koronához Borbás Henrik műasztalos gyártott üvegszekrényt. Az alkotás a Nepomuki Szent János-oltár mellett

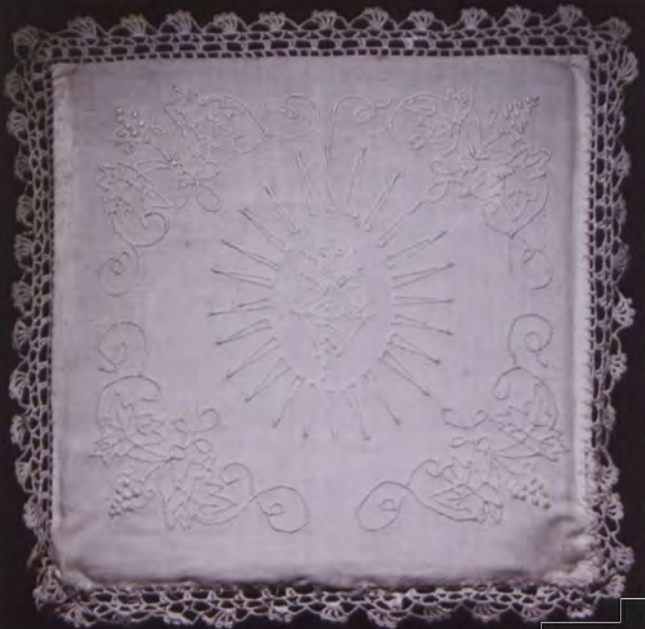

kapott helyet.¹⁰ A leány nem sokkal halála előtt, súlyos betegsége idején készítette a templomnak szánt ajándékot. Wladár Sándornét kisgyermek elvesztése feletti gyásza indította arra, hogy két, hímzett oltárvánkost ajándékozzon a szentegyháznak.¹¹

A Csongrádon 1863-ban alapított, templomi felszerelések megújítását és a rendszeres szentségimádást céljául kitűző *Oltáregylet*¹² tényleges működéséről először Porubszky József plébános idejéből (1903–1912) értesülünk. Porubszky a Szentségimádó Papok egyházmegyei igazgatójaként kiemelt figyelmet fordított az Oltáregylet munkájának fellendítésére. 1906-ban több csongrádi hölgyet magával vitt Vácra, hogy megtekintsék az ottani oltáregyleti kiállítást. 1909-ben Csongrádra hívta Gálcsék Györgyöt, az Oltáregyesületek egyházmegyei igazgatóját. Beszédének hatására több csongrádi leány és asszony is a tagok közé lépett.¹³ A korabeli tagnévsorban 370 nevet találunk.¹⁴ Egyesületi jegyzőkönyv hiányában pontos eredményeikről nem tudunk számot adni. 1929-ben már bizonyos, hogy a Csongrádi Katolikus Nőegylet kerekei között működtek. A 15–20 arra vállalkozó hölgy szerdánként találkozott a Polgári Leányskolában berendezett munkateremben, ahol Dr. Szőke Jenőné elnökaszony és Kovácsévics Vita tanárnő vezetésével miseruhákat, albákat, oltárpárnákat és oltárterítőket készítettek.¹⁵ 1931-ben Markó Béla Fő utcai kereskedő egyik üzlethelyiségében egyházi ruha kiállítást rendeztek be. A tárlatot Hanauer A. István megyéspüspök nyitotta meg.¹⁶ A korabeli beszámoló szerint a kiállításon szerepelt „öt darab teljesen új, szebbnél szebb ornátus összes járulékaival, eredeti öltésű, rajzú, színezésű gobelinekkel. Hímzések, aranyskófum rátétek, buljon (bullion) munkák, méter széles horgolt csipkék a karingeken, lehelet finom récék, azsúrok, meg két kézifestésű selyem palla, a kehely kendőcskék megszámlálhatatlan sokasága”.¹⁷ A legnagyobb érdeklődés Kovácsévics Vita és Nagy Árpád iparművész fekete gyászornátusát övezte.

Papi viseletek, ministráns ruhák

A papi miseruhák, albák és ministráns ruhák pótlása és megújítása mind a csongrádi hívek, mind a plébánosok kiemelkedően fontos, örökös feladata volt.

Az 1778-ba íródott vizitációs jegyzőkönyv szerint a csongrádi papoknak 15 miseruha állt rendelkezésére.¹⁸ A liturgikus viseleti darabok elégtelen száma, esetleg elhasználtsága¹⁹ magyarázza, hogy 1785-ben a plébános saját költségén egy fekete *kazulát*, *dalmatikát*, *palástot* és két ministránsnak ruhát készíttetett Budán.²⁰ A textíliák közül a legkorábbi egy 1792-ben a csongrádi Mészáros testvérek (Mihály, Gáspár és Imre) által a „kis”, azaz a belsővárosi templom számára készített kazula, valamint egy 19. század elejéről származó, hegedűformájú kazula a hozzátartozó stólával.

Az 1827-ben íródott vizitációs jegyzőkönyv számtalan miseruhát és miseruhatartozékot felsorol: tíz különböző színű kazulát azok kiegészítőivel, négy fekete, temetések alkalmával használt kazulát, három színes és két fekete dalmatikát, két színes és ugyanennyi fekete palástot, három színes és egy fekete stólát, tíz hófehér albát, ugyanennyi karinget, három vállkendőt, papi övet valamint a ministránsok ruháit.²¹

Az 1830-as években Szabó László plébános számos új darabbal gyarapította a templom miseruha-gyűjteményét: arany virágokkal és bojtokkal ékesített, zsinórdíszes palástot, tovább három alba és három „roketum”²² varrásához elegendő rumburgi (len) vásznat illetve német csipkét vásárolt, közel 300 forint értékben.²³ Banó Mihály plébános 1847-ben a káptalani helynök jóváhagyását kérte ahhoz, hogy a templompénztár terhére a ministráns ruhákat kicseréljék, hisz „a ministráló Gyermekes Öltönyeik annyira meg

rongyollottak, hogy valamint Híveim, úgy a magam figyelmét is felébresztették.”²⁴

A 19. század második felében a textilállomány erőteljes elhasználódására utal, hogy a csongrádi papok jóformán minden esztendőben rendeltek újabb miseruhákat és egyéb liturgikus ruhadarabokat. Edelényi János plébános 1881-ben fehér casulát és egy fekete palástot, hat vállkendőt (*humerales*) és két karinget szerzett be.²⁵ Hegyi Antal plébános pár évvel később nyolc albát és további négy karinget²⁶ valamint „egy szép fehér brokát casulát”²⁷ vásárolt. 1889-ben azt írja, hogy két ünnepi viselet híján a csongrádi plébánia liturgikus ruhakészlete teljesnek mondható.²⁸

A drága miseruhák pótlása olykor bőkezű magánadományok és hagyatékok révén oldódott meg. 1888-ban Bagi Imre földbirtokos végrendeletében 520 forintot különített el papi ornátusok beszerzésére.²⁹ Eszes Mátyás gőzmalomtulajdonos az 1880–90-es években 1700 forinttal járult hozzá – a Hegyi plébános által hiányolt – két ünnepi miseruha megvásárlásához. Az ornátusokat

Rétay és Benedek Egyházi Műiparintézetétől rendelték meg.³⁰ Hegyi Antal pártolói körének³¹ nőtagjai több alkalommal saját készítésű darabokkal gazdagították a templom miseruha-állományát. 1893-ban a szentesi Sima Ferenc nyomdatulajdonos és országgyűlési képviselő felesége egy saját kezűleg hímzett miseinggel lepte meg az egyházközséget.³² Eszes Mátyás leánya, Mária 1895-ben egy fehér selyemre hímzett, vállra teríthető vélumot ajándékozott a templomnak.³³

A századfordulón megújult ruhaállomány részben a megkímélés, részben a kisegítő papság csökkenő létszáma miatt a 20. század második feléig kielégítő volt. 1958-ban a sekrestye leltárában 31 miseruha, 9 palást, egy gyermektemetések alkalmával használt sárga palást és 35 ministráns ing szerepelt.³⁴ A csongrádi nagytemplom miseruha-gyűjteményében különösen a fehér színű miseruhákat ékesítették hímzett, buillon vagy gobelin technikával készített virágokkal, angyalokkal, liliomos dróthímzéssel. „Magyaros”, szürke szomorúhímzéssel ellátott gyászornátust is találni. Van a gyűjteményben Szent Szívvel, a fel-

Megháros Mihály Gáspár, I. János király által ezen
 Pásztorháza Templomára nevezetelt
 1792. é.

támad Jézus festett képével, Krisztogrammal, galamb-, búza- vagy szőlőmintával ellátott palást és kazula is. A ruhák hátulja gazdagabban hímzett, hisz a II. Vatikáni zsinatig (1962–65) a papok a népnek háttal állva miséztek.

A liturgikus ruhadarabok anyaga jellemzően damaszt selyem, ritkábban bársony és brokát. Találunk különleges alkalomra készült darabokat is, ilyen a Tiszai Mária-napokra (1947) készült, fehér alapon világoskék hímzéssel ellátott miseruha. Néhány paláston a budapesti Oberbauer A. utóda vagy a bécsi A. Flemmich's Söhne vállalatok címkéje árulkodik a készítés helyéről.

Ritka, hogy a Mészáros testvérek példáján az adományozók nevét a miseruhába rejtették volna. Utóbbi, 1792-ben készített miseruha belső oldalán tintával örökítették meg a donációt. A hegedűtok alakú, rózsaszínű kazulát aprólékosan hímzett virágcsokrok ékesítik.³⁵ A 20. században a jobban igénybe részeket lecserélték,

és hasonló anyaggal kiegészíteni igyekeztek. A különleges színű miseruhát csak advent harmadik és nagyböjt negyedik vasárnapján viselték. Két pünkösdi miseruha belsejében kihímezve olvashatjuk a készítettők neveit: „ISTEN DI-CSŐSÉGÉRE 1973. Gyovay Imre és családja ajándéka”.

2018 nyarán a csongrádi Nagyboldogasszony-plébániatemplom miseruha-gyűjteményében tizenhat fehér/esketési, tíz fekete/gyász, nyolc lila/nagyböjti, hat piros/pünkösdi, négy zöld/évközi, két arany és egy rózsaszín miseruhát számoltunk össze. Ezekhez tartozott öt fekete, ugyanennyi fehér, egy zöld, egy piros és egy arany színű, míves csattal ellátott palást. Ezek közül három-négy darab 18. századi, túlnyomó többsége a 19. század második felében készült. A liturgikus színek arányán jól látszik, hogy elsősorban esketési és temetési célra készítették kazulákat és palástokat. A sárga/arany miseruhákat gyermektemetések alkalmával viselték.

A POFOSZ (szorgalmi Szervezet) a FKP 10 éves Jubileum-ünnepére

CONGRATULAZO SAGI
BENEFITARI

Zászlók, lobogók és keresztek

A különböző céhek, vallási társulatok, katolikus egyletek és egyéb testületek a plébániatemplom főhajójában, bizonyos oltárok mellett³⁶ illetve a szentélyben tartották zászlóikat. A 19. század közepéig elsősorban céhzászlók álltak a templomban.³⁷

1778-ban a Nagyboldogasszony-templomban három nagyméretű és a kilenc kisebb zászló is volt. Ezek jellegéről, az ábrázolt szentekről nincsenek közelebbi adataink.³⁸ 1784-re a zászlók száma eggyel növekedett.³⁹ Bár 1862-ben egy nagyszombati körmenetről íródott híradás harminc zászlót és tíz körmeneti keresztet említ,⁴⁰ 1875-ben egy leltár csupán tizenegy zászlót számolt a templomban.⁴¹

A Mária Terézia uralkodása idején privilégiumot nyert szűcsök és csizmadiák zászlói a templom hátsó traktusában voltak elhelyezve. Amikor az 1820-as években több másik céh is működési engedélyt kapott és saját zászlókat készíttetett, az első céhek tüntetőleg a szentélybe helyeztették át jelvényeiket. A szűcsök zászlajáról tudjuk, hogy „a Szanktuáriumban, a Szűz Mária Státúája mellett” kapott helyet.⁴² A csizmadiák a molnárok mellett váltottak zászlóhelyet, szintén a szentélyben.

A drága céhjelvények a használat során megkoptak, elszakadtak, így időnként kisebb-nagyobb helyreállításokon estek keresztül. Csongrádon még a céhrendszer végóráiban is készültek új zászlók (1865: bodnár céh, 1870: szűcs céh).⁴³ A céhek feloszlását és az ipartestületi rendszer megszilárdulását követően a céhzászlók a plébániatemplomban maradtak, csak az egykori céhtagok temetésekor használták őket.

1893 decemberében a Ruhaipari Szakosztály elnöke jelentette az Ipartestület vezetőségének, hogy Hegyi Antal plébános „a szabó zászlót a templomba nem engedi tovább ott lenni, mert az már a kitűzött célnak nem felel meg”. A plébános állítása szerint a kifakult régiség csak a templomot csúfítja, így intézkedés hiányában kilátásba helyezte a zászló eltávolítását. Mire a kérdéses

céhzászló szemrevételezésére fél évvel később sor került, a zászlónak hült helyét találták. A harangozó közölte a döbönt szakosztályi elnökkel, hogy a zászlót a plébános utasítására betűzelte. Bizonyítékként a csupasz farudat és a zászlógömböt is megmutatta.⁴⁴ Hegyi Antal plébános egyik levelében mindezt úgy értékelte, hogy „Nem egészen három évi munkálkodás által templomunkból sikerült is eltüntetni a piszkot és az utolsó rongyfoszlányokat.”⁴⁵

A 19. század második felében a céházslók mellé egyre több búcsújáráskor használt⁴⁶ illetve társulati lobogó került. Tekulics Jánosné Meiszter Magdolna⁴⁷ 1887-ben férjével együtt két zöld selyem lobogót készíttetett a Ferencszállás-szentkúti búcsúra indulók használatára.⁴⁸ Szőke János harangozó szintén saját költségén szerzett be egy pár „szentkúti lobogót”.⁴⁹ A zarándokok hordoz-

ható ezüst keresztjét Tekulics János fizette ki.

⁵⁰ Az 1890-es években Máté János és társai 143 forint értékben készíttetek búcsújáráskor használt, rézből készült feszületet⁵¹ illetve egy „ezüst hajósi keresztet”.⁵² A máriaradnai zarándokutakra szánt piros selyem damaszt lobogópárt 1881-ben vásárolta Edelényi János plébános a Krisztina és Leitner cégtől.⁵³ Tíz évvel később egy harmadik radnai lobogó is készült.⁵⁴

A vallási társulatok közül a Rózsafüzér-társulatnak, a Jézus Szíve társulatnak illetve az Ol-táregyletnek voltak saját lobogói.⁵⁵ A Jézus Szíve társulat piros színű, teveször damaszt lobogóit Oberbauer A. utódjától hozatta Hegyi Antal plébános a 19. század utolsó éveiben.⁵⁶ A Rózsafüzér Társulat 1875-ben két új zászlót is készíttetett: az egyiket Mária mennybemenetele, a másikon a Megváltó a kereszten volt látható.⁵⁷

Öreg Bagi József két piros színű „oltáriszentségi lobogót” vásárolt Krisztina és Leitner oltáregyleti szállítóktól.⁵⁸

A 19. század utolsó negyedében gazdasági és foglalkozási egyesületek, társulások is készítették templomi zászlókat. Igen hasonló, zöld selyem damaszt lobogója volt a juhászoknak és a földműveseknek. A csongrádi fuvarosok zászlaja piros volt, 100 forintért vásárolták Krisztina és Leitnertől.⁵⁹

A zászlók pontos számáról ebből az időszakból nem állnak rendelkezésünkre pontos adatok. Egy 19–20. század fordulóján készült képeslapfelvételen azt láthatjuk, hogy a templomhajóban minden padsor külső szélén egy-egy lobogó áll. Az első ránézésre impozáns látkép megtévesztő, hisz adatközlők elmondásából tudjuk, hogy a búcsú napján Csongrádra érkező települések a padsorok végére erősítették lobogóikat. A jelzett fotó Nagyboldogasszony-napján készülhetett.⁶⁰

Hogy mely zászlók voltak használatban, a templomban kitéve vagy épp a sekrestye egyik fiókjába rejtve, nagyban függött az aktuális tár-

sadalmi igényektől, a politikai közegtől, csoportképződési és felbomlási folyamatoktól. A két világháború között jellemzően revizionista egyesületek avattak templomi lobogókat. 1923-ban az Ébredő Magyarok Egyesületének Nemzetvédelmi Osztálya készítettett Szűz Mária-zászlót. A „faj és hazaszeretet áldozatkészségéből megalakított” zászló avatásán Héjjas Iván is részt vett.⁶¹ 1927-ben a Csongrádi Népfőiskolások Széchenyi Szövetsége fehér selyem lobogót szenteltetett, melynek egyik felén Patrona Hungariae, a másikon Nagymagyarország térképe volt látható, benne fekete vonallal a trianoni határ. A zászlóanya által adományozott szalagon „Istennel a Hazáért!” felirat szerepelt.⁶²

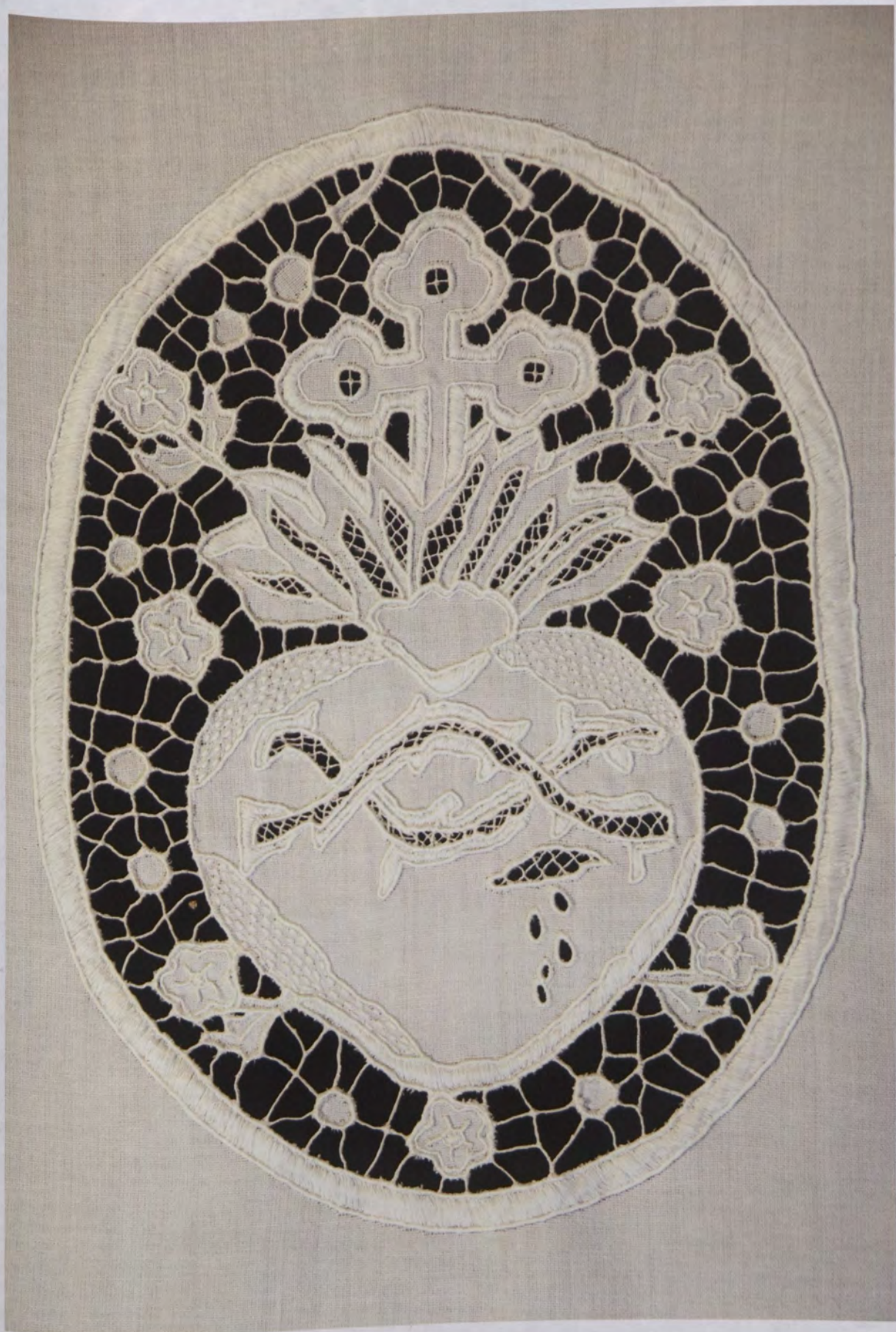
1958-ban 12 kisebb és egy nagyobb lobogó volt a templomban elhelyezve, ám ezek jellegéről forrásainkból semmi nem derül ki.⁶³ Napjainkban 15 zászló és lobogó található a hajóban. Az egyik bordó színű, virágindás-koronás aranyhímzéssel ellátott lobogóra a szeplőtelen fogantatás (Mária a galambbal) jelenetét festették. Párján Szent József illetve Szűz Mária a gyermek Jézussal látható. A lobogók feltehetően máriaradnai zarándoklatothoz készültek.

Szent Erzsébet pártfogásáért két lobogó felirata is könyörög. Az egyik fehér lobogó a 19–20. század fordulóján készülhetett: színes népi hímzéssel, fémszálból készült díszrojtokkal ékesítették. A templom legújabb Erzsébet-lobogóját a csongrádi Karitászt készítette a 2000-es években. Egy fehér brokátselyem szentségi lobogópárt még a Csongrádi Katolikus Nőszövetség Oltáregyesülete készített 1922-ben. A lobogókat Kovacevics Vita rajz- és kézimunka tanárnő irányítása mellett Kovács Matild tervezte, a hímzőmunkát a helyi Mária Kongregáció tagjai vállalták.⁶⁴ Az arannyal hímzett monstrancia közepén IHS (Iesus Hominum Salvator – Jézus, világ megváltója) monogram olvasható. A másik oldalra napmotívumba foglalt alfa és omega (kezdet és vég) jelet hímeztek.

A hat darab, gazdag richelieu-hímzéssel ellátott lobogó valószínűleg a 20. század elején készült. Témájuk jellemzően Jézus Szíve (három

lobogó) és a Szent Kereszt (két lobogó), de akad egy angyalos középmotívummal kidolgozott lobogó is. Az egyik Jézus Szíve lobogón a 2011-es csíksomlyói zarándoklat emlékszalagja függ, trikolor szalaggal egybefűzve.

A csongrádi Gazdasági Egyesület 1910-ben készített, gazdagon hímzett zöld brokátselyem zászlajának egyik oldalán a magyar szent koronát viselő Madonna ül a gyermekkel, másik oldalán Szent Ferenc stigmatizációjának jelenete látható. A hímzett középmotívumokat szőlőindák és feliratok fogják körül (MAGYARORSZÁG VÉDASSZONYA KÖNYÖRÖGJ ÉRETTÜNK! / SZENT FERENC HITVALLÓ KÖNYÖRÖGJ ÉRETTÜNK / ISTEN ÁLDÁSA SZÁLLJON KEZEINK MUNKÁJÁRA). Az ékes zászlón a Független Kiszgazdapárt csongrádi alapszervezetének 10 éves évfordulójának (1990) emlékére készített díszszalagok függnek.

A lourdes-i Mária-oltár melletti, kisebb, hímzett lobogó a Kármelhegyi Boldogasszonyt dicsőíti. Egyik oldalán Mária törrel átszúrt Szeplőtelen Szíve, a másikon oldalon *Zelo zelatus sum pro Domino Deo exercituum* (Buzgón buzgólkodtam az Úrért, a seregek Istenéért – 1Kir 19,10) felirat olvasható.

Ötvöstárgyak

A templom legfontosabb szerelvényeihez a liturgiában használt ötvöstárgyak tartoznak. Tudjuk, hogy az építkezések befejezése után Károlyi Antal kegyúr monstranciákat és kelyheket készíttet a templom számára.⁶⁵ 1778-ban, a templom első püspöki látogatásakor felvett jegyzőkönyvben már öt kelyhet, három ezüst *paténát*, egy réz ostyatartó kelyhet (*cibórium*), egy aranyozott, ezüst szentségtartót, talpas feszületet, csengettyűket és egyéb kisebb tárgyakat írtak

össze. Mivel a jegyzék a monstranciáról külön kiemeli, hogy újonnan készült, feltételezhető, hogy a leltárba vett tárgyak egy része korábban a belsővárosi templomhoz tartozhatott, és nem a nagytemplom számára készült.⁶⁶ Egy későbbi forrásból tudjuk, hogy az ezüstműből készült, mivesszentségtartó holdsarló alakú ostyaállvány (lunulája) gyöngyökkel volt kirakva.⁶⁷ 1784-ben már csak négy kelyhet tüntettek fel az összeírásban.⁶⁸

A feljegyzések szerint Szabó László plébános jóvoltából került a templomba az 1820–30-as években egy Krisztus keresztfájának darabját őrző, Szent Kereszt ereklyetartó (Szent Keresztoltár), melyet Nagyböjt keddjén a hívek csókjaikkal illethettek.⁶⁹ A Keresztelő Szent János illetve Lisieux-i Szent Teréz csontszilánkját tartalmazó ötvösmunka (Pieta-oltár) a 21. század elején készült. Az ereklyetartókat 2008-ban helyezték ki jelenlegi helyeikre, egy-egy üvegezett szekrénykébe zárva.⁷⁰

1970-ben még a templom klenódiumgyűjteményéhez tartozott egy 18. századi ezüst feszület⁷¹ és egy 1764-ben, bécsi műhelyben készült füstölő,⁷² valamint egy 18. század végi – 19. század eleji cibóriumkehely Franciscus Pasberger pesti ötvös műhelyéből.⁷³ Az egyik kehelyről tudjuk, hogy Tóth Tamás plébános idejében (1778–1781) készült, és 200 forint értékű volt. Ugyanabban az időszakban egy másik, 80 forintot érő ezüst kelyhet is szereztek.⁷⁴

1827-ben egy aranyozott ezüst kehely, egy aranyozott rézkehely, három használatban lévő és két használaton kívüli aranyozott réz paténa, egy aranyozott ezüst cibórium, egy ezüst monstrancia (úrmutató), egy ezüst és egy réz pacifikálé, egy ezüst és egy másik, régi füstölő tömjéntartóval (turibulum naviculával), egy ezüst és egy ón betegáldoztató szelence (pyxis), három nagyobb, bor tárolására használt és egy másik szelence

ólomból; négy körmeneti, hordozható lámpa, öt csengettyű, szenteltvíztartók (aspersorium) tartoztak a templom klenódiumai közé.⁷⁵

1875-ben Szvoboda József plébános egy új cibóriumot küldött felszentelés céljából Vácra.⁷⁶ Edelenyi János plébános az 1885. évi országos kiállításon egy értékes, ma is használatban levő, dombozművekkel és Szűz Máriát ábrázoló zománcképekkel díszített ezüst kelyhet szerzett be Bagi József nagygazda költségén a lourdesi Mária-oltár részére, a budapesti Kriszta és Leitner cégtől.⁷⁷

Jelenleg főként 19. századi kelyhek, cibóriumok és egyéb liturgikus eszközök vannak használatban. Számuk főleg 19. század utolsó két évtizedében sokasodott meg, elsősorban a kegyúr és a plébánosok, kisebb részben a csongrádi hívek jóvoltából, akik ötvöstárgyakat kevésbé, inkább miseruhákat, terítőket, kisebb liturgikus kellékeket adományoztak a plébániatemplom számára.

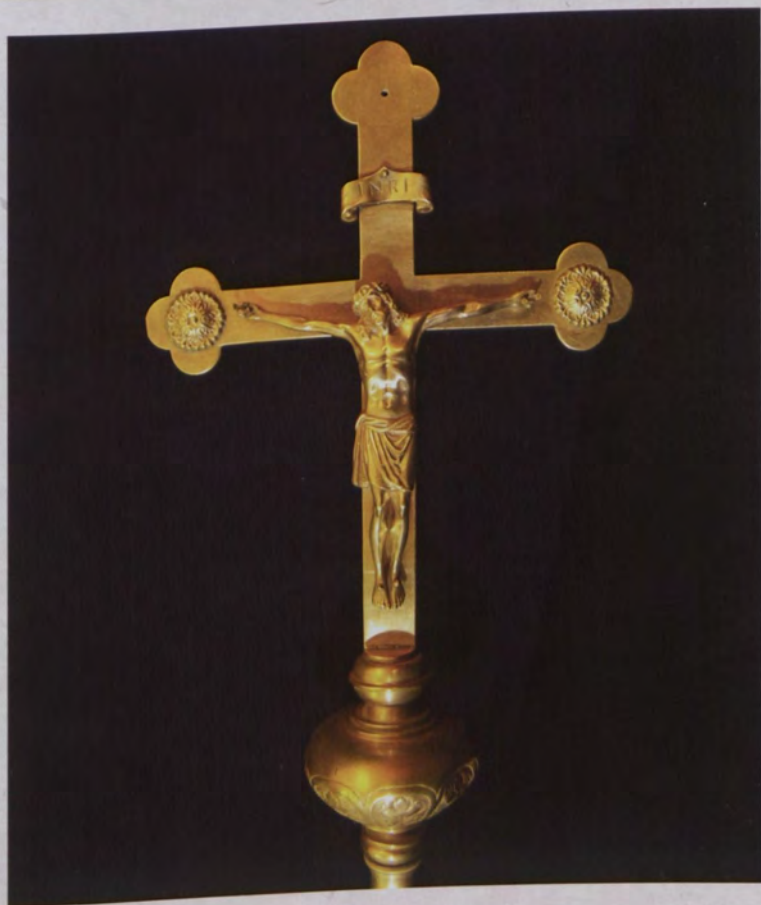

Baldachin, örökmécs, betlehem, és egyéb szerelvények

Egy szentszéki kihallgatási jegyzőkönyvnek köszönhetően világosan kirajzolódik azoknak a családoknak a köre, akik jelentős összegekkel járultak hozzá a liturgikus kellékszolgáltatás gyarapodásához. A szentségtartó állványt és annak díszítését például a Máté, Német és Tari családok⁷⁸, az örökmécses a Doktor és Keli családok fizették.⁷⁹

A napjainkban is használatos baldachint 1882-ben rendelte Hegyi Antal plébános, miután a korábban használt rudas mennyezet menthetetlenül elrongyolódott. Krisztina és Leitner cége szállította 160 forintért.⁸⁰ Úrnapján, a nagyszombati feltámadási körmeneten és más, nagyobb körmenetek alkalmával használják a szentostyát tartó monstrancia védelmére. Négy oldalán gazdagon hímzett, Szent Szív motívummal ellátott vélumok láthatóak.

1897-ben a Nagyboldogasszony-templom örökmécsét kijavították, újra-ezüstözték és a Szent Rókus filiális templomba helyezték át. Az akkoriban újonnan vásárolt öröklámpás Párizsban készült, és mivel csak nyolcnaponként kellett olajat és lámpabelet újítani benne, elődénél jóval kevesebb gondoskodást igényelt.⁸¹ A jelenleg használt örökmécseseket Janes Zoltán⁸² vásárolta a czestochowa-i Mária-kegyhelyen.

A plébániatemplom korábbi betlehemét Samu Pál kezdeményezésére készítette a juhászok társasága, kik karácsonykor felváltva örkölték a kápolnaszerűen kialakított barlangocskát mellét.⁸³ 1940-ben Szedlacsek István plébános azt jegyezte be az egyházművészeti hivatal kérdőívére, hogy a csongrádi főtemplomban „egy igen régi, egyszerű Betlehem van. Kicserélendő.”⁸⁴ Az egyházközség 1943-ban vásárolta meg Máriahegyi János budapesti szobrászművész 21 darab magyaros betlehemi figuráját.⁸⁵ A kompozíció három királya Szent István, Szent László és Szent Imre alakját idézi.⁸⁶

A templom felszereléséhez egykor egy gyászemlévény (katafalk vagy castrum doloris) részét képező gyászkaporsó (tumba) is hozzá tartozott. Elsőként a templom 1827. évi leltára említi.⁸⁷ A feketére festett, üres fakoporsót módosabb személyek illetve főpapok, politikusok, közéleti emberek gyászmiséjén helyezték el a templomhajó közepén emelt alkalmi gyászemlévényre, az elhunyt rangjának megfelelő jelvényekkel övezve. 1891-ben, Simor János hercegprímás halálakor például a csongrádi templomban felállított jelképes ravatalra püspöksüveget, pásztorbotot, kelyhet és misekönyvet, valamit fátyollal bevont hercegi koronát helyeztek.⁸⁸ A Gróf Andrássy Gyula lelki üdvéért végzett szentmisén a padok végét fekete gyászdrapériával vonták be; a középre felállított katafalkot a csendőrség és a pénzügyőrség díszbe öltözött tagjai állták körül.⁸⁹

A templomi perselyek számáról, elhelyezkedéséről véletlenszerűen szerzünk tudomást olyankor, amikor valamelyiket kifosztották, és az esetről jelentés vagy kihallgatási jegyzőkönyv készült. 1898-ban például az Oltáriszentség társulat perselyét törték fel. Az ügy kapcsán keletkezett iratokból derül ki, hogy a persely pénzéből jellemzően szentmiséket fizettek. Ugyanezen forrás említ egy Szent Család (feltehetően Szent Anna-oltár) perselyt, a Szent Sír őreinek perselyét (Nepomuki Szent János-oltár) illetve a főbejárat melletti „Péterfillért”.⁹⁰ Volt persely továbbá a Szent Antal szobor előtt, a lourdes-i Mária-oltárnál, a purgatóriumi oltárnál illetve a Szent József szobor mellett.⁹¹ 1900-ban összesen kilenc persely volt a templomban.⁹² A sekrestyében napjainkig megtalálható néhány csengettyűs persely a 19. század második feléből. A nyéllel ellátott fémkarimák tetején pénzbedobó nyílás, alján textilszak és apró csengettyű található. A csengettyűs perselyeket a szentmisén hordoztak körbe a ministráns gyermekek.

A templomi szerelvények beszerzésére, pótlására a helyi vallásos társulatok, élükön a Rózsafüzér Társulat tagjai is szerveztek gyűjtéseket. A

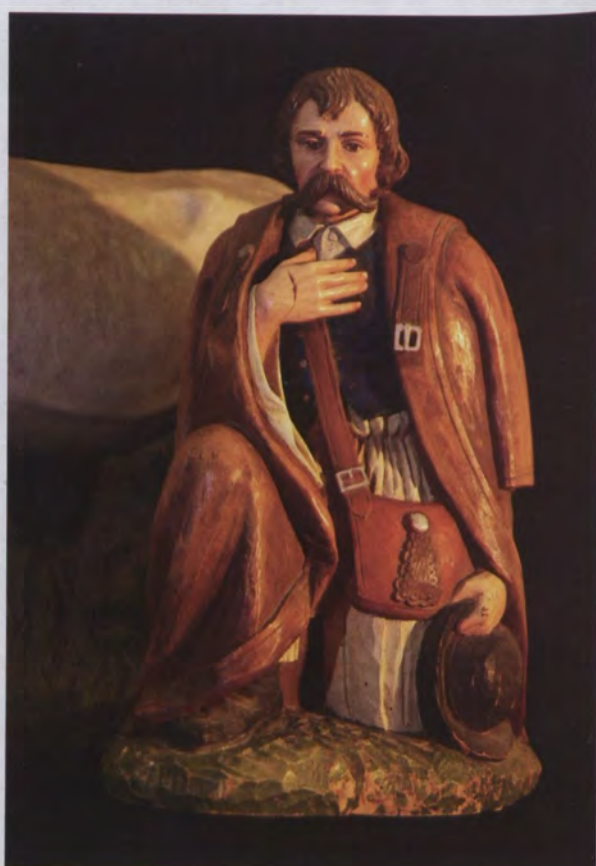

tagpénzt napjaikban is a templom szükségére fordítják. A társulat jóvoltából készült például Zsótér Antal plébánossága idején a szembemiséző oltár, illetve kiépítették az első padsorok fűtőrendszerét.⁹³

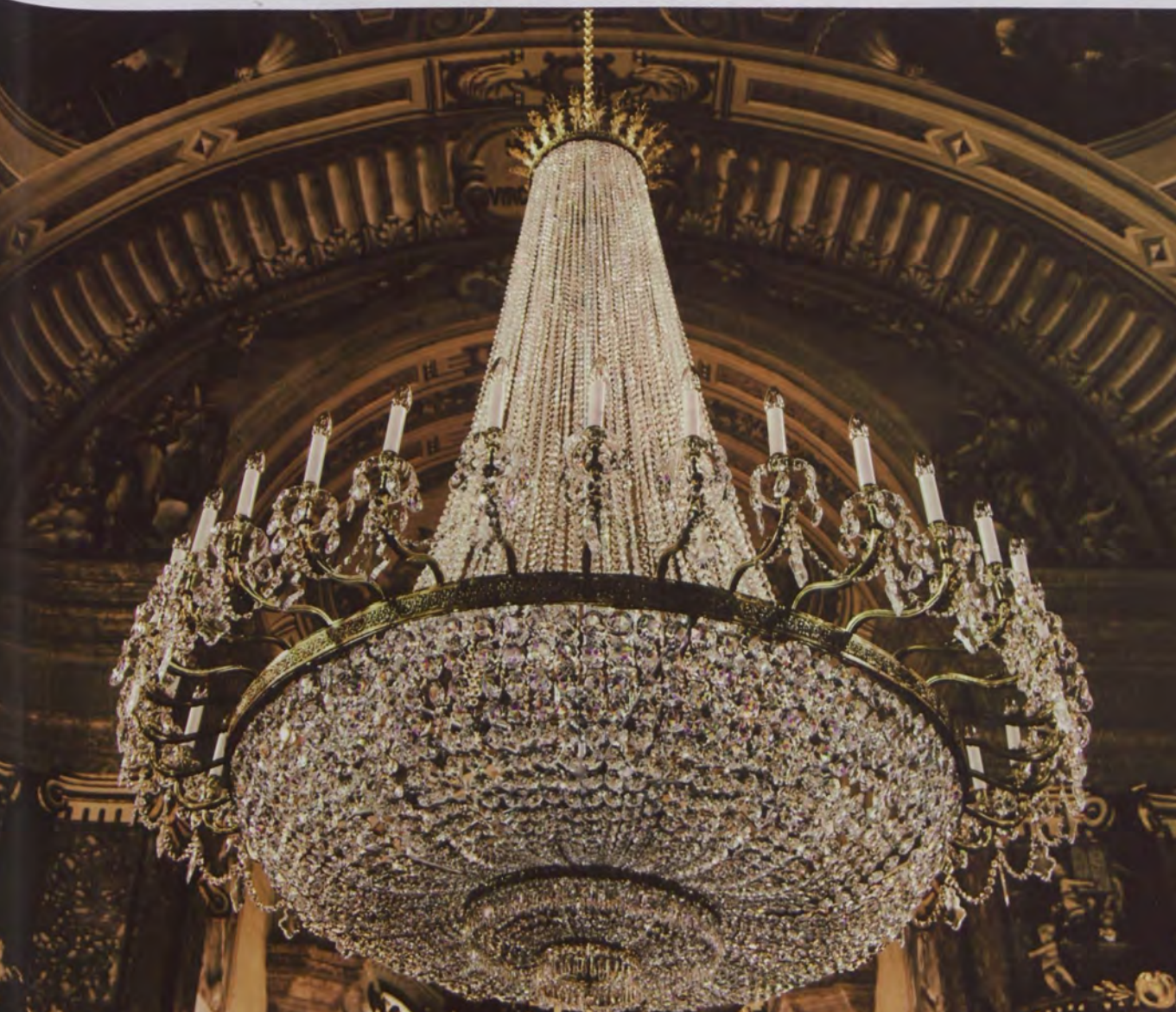
Megjegyzendő, hogy a templom tárgyllománya az idők során kisebb, felszámolt misézőhelyekről származó darabokkal is kiegészült. Felgyő kertészközség feloszlata után az ottani miseszoba egyházi szerelvényei Csongrádra kerültek.⁹⁴ Az alig másfél kilométerre fekvő Szent Rókus filiális templom és a Nagyboldogasszony-templom tárgyai is olykor egymás közt „vándoroltak”, cserélődtek.⁹⁵

Gyertyák, csillárok, világítás

A templom kellő megvilágításához – illetve a vonatkozó liturgikus szabályok betartásához⁹⁶ – mennyezeti csillárokra és tucatnyi, oltárokra

helyezett és falakra erősített gyertyatartóra volt szükség. 1821-ben Szabó László plébános Erhard pesti harangöntőtől rendelt a főoltárra hat darab réz gyertyatartót.⁹⁷ 1875-ben egy leltár három karos függőlámpát (lychnuchi pensiles) is megemlíti a templomban.⁹⁸ Az 1890-es években Hegyi Antal plébános egy új csillárt és hét olajlámpát vásárolt a templom számára.⁹⁹ A szükséges „flóra gyertyákat”,¹⁰⁰ nagyobb templomi gyertyákat, mécsbeleket és az olajat Bagossy József vas-fűszer, ásványvíz- és borkereskedő Fő utcai üzletéből szerezte be a plébános.¹⁰¹ Egy másik, új csillárt Horváth-Varga Mátyásné Farkas Rozál adományozott a templomhajóba.¹⁰²

A villanyvilágítást 1913-ban vezették be.¹⁰³ 1958-ban a sekrestyei leltárban 36 gyertyatartó szerepelt, ezek java részét már feltehetően nem használták.¹⁰⁴ A három templomi csillárt az államszocializmus időszakában leszerelték. A közezső, rézből és ólomkristályból készült csillár

hiteles másolatának elkészíttetéséért Murányi László képviselő munkálkodott. Az előmunkálatokban Fekete Gábor informatikus (méretervezés) és Stéhlik Gyula képzőművész voltak segítségére. Az adományozók többsége névtelenséget kért, a későbbiekben Dr. Kapolyi László vállalta

nyilvánosan a donációt. A külföldön készült csillárt Budapesten szerelték össze, felszentelésére 2007 decemberében került sor.¹⁰⁵ 2008-ban az első katolikus bál bevételéből Janes Zoltán plébános halogén reflektorokat vásárolt a templomhajó megvilágítására.¹⁰⁶

Jegyzetek

- ¹ A templom egykori pénzes ládáját két kulcs nyitotta: az egyik a plébánosnál, a másik a kurátornál volt. A láda egyik felében beolvasztásra váró gyertyacsonkokat gyűjtöttek, míg egy másik, belső rekeszben a pénzt tartották.
- ² VPL APar. Cs. 1888. október 5. Hegyi Antal levele a váci püspöknek.
- ³ VPL APar. Cs. 1827. május 3. A templom felszereléseinek, paramentumainak összeírása Szabó László plébános által. Csongrád,
- ⁴ A liturgiában használt kelyhek tartozékai. Ld. a szakkifejezések magyarázatát!
- ⁵ VPL. APar. Cs. 1881. december 23. Inventárium, Edelenyi János.
- ⁶ VPL APar. Cs. 1888. május 11. Hegyi Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak.
- ⁷ *Csongrádi Közlöny*, 1894. március 15. I. évf. 1. szám, 3. old.
- ⁸ *Csongrádi Közlöny*, 1895. június 16. II. évf. 24. szám 3. old.
- ⁹ *Csongrádi Lap*, 1903. október 25. XIII. évf. 43. szám, 3. old.
- ¹⁰ *Tiszavidék*, 1899. augusztus 6. X. évf. 32. szám, 3. old.
- ¹¹ *Tiszavidék*, 1893. augusztus 27. IV. évf. 35. szám, 4. old.
- ¹² Dudás 1998. 105.
- ¹³ Kovácsik 2010. 153.
- ¹⁴ Hasonló tapasztalatait rögzítette kunszentmártoni példák alapján Barna 2011.
- ¹⁵ *Csongrádi Újság*, 1929. június 2. VIII. évf. 66. szám, 4. old
- ¹⁶ *Csongrádi Újság (II)*, 1931. október 1. X. évf. 78. szám, 2. old.
- ¹⁷ *Csongrádi Újság (II)*, 1931. október 4. X. évf. 80. szám, 1–2. old.
- ¹⁸ VPL 1778: Liber VII. p. 285–297.
- ¹⁹ Nagy része feltehetően a korábbi plébániatemplomból került át.
- ²⁰ NPI Historia Domus I. 41. old.
- ²¹ VPL APar. Cs. 1827. május 3. A templom felszereléseinek, paramentumainak összeírása Szabó László plébános által.
- ²² *Rochetum*: Hosszú, szűk ujjú, térdig érő karing. Mihályfi 1933. 265.
- ²³ NPI Historia Domus I. 83.
- ²⁴ VPL APar. Cs. 1849. március 26. Banó Mihály plébános levele a váci püspöknek.
- ²⁵ VPL. APar. Cs. 1881. december 23. Inventárium, Edelenyi János.
- ²⁶ VPL APar. Cs. 1888. május 11. Hegyi Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak.
- ²⁷ NPI Historia Domus, 1884. 117. old.
- ²⁸ VPL APar. Cs. 1889. május 6. Hegyi Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak.
- ²⁹ VPL APar. Cs. 1888. május 13. Gr. Károlyi Sándor levele Hegyi Antal plébánosnak.
- ³⁰ VPL APriv. Hegyi Antal, é. n. (1898) Droppa Károly adminisztrátor levelének hiteles másolata.
- ³¹ Hegyi Antal plébános politikai tevékenységéről és annak hatásairól bővebben lásd: Gyöngyössy 2014.
- ³² *Tiszavidék*, 1893. június 4. IV. évf. 23. szám, 3. old.
- ³³ *Csongrádi Közlöny*, 1895. április 7. II. évf. 14. szám, 3. old.
- ³⁴ NPI Átadás-átvételi leltárbavétel, Dr. Somogyi Tibor beiktatása évéből 1958.
- ³⁵ A különleges színű miseruhát az egyházi szabályok szerint csak advent harmadik, illetve nagyböjt negyedik vasárnapján viselhette a pap. Ld. Mihályfi 1933. 271.
- ³⁶ A rózsafüzér társulati zászlók a Mária oltár közelében kaptak helyet.
- ³⁷ A csongrádi céhek történetéről, a céhzászlók sorsáról bővebben lásd: Gyöngyössy 2013.
- ³⁸ VPL 1778: Liber VII. p. 285–297.
- ³⁹ VPL 1784: Liber VIII. 698–713.
- ⁴⁰ *Idők Tanúja*, 1862. április 23. Hiv. rá: Dudás 1998. 105.
- ⁴¹ VPL APar. Cs. A templom 1875. évi leltára (Supellex ecclesiae exterioris).
- ⁴² VPL APriv. Mátyus János, 1822. július 23.
- ⁴³ Dudás 1998. 105. A szücsök zászlaja ma a Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum gyűjteményét gazdagítja. Leltári száma: CsKK TLM TA 82.2.1.
- ⁴⁴ MNL CsML CsL Ipartestületi jegyzőkönyvek, 1894. június 17. gyűlés jegyzőkönyve.
- ⁴⁵ VPL APriv. Hegyi Antal, 1890. február 10. Hegyi Antal levele a váci püspöknek.
- ⁴⁶ A csongrádiak búcsújáró gyakorlatáról lásd. Gyöngyössy (kézirat) 2018.
- ⁴⁷ Váry Gellért piarista atya nővére.
- ⁴⁸ *Tiszavidék*, 1899. november 19. X. évf. 47. szám, 3. old
- ⁴⁹ VPL APriv. Hegyi Antal, 1898 augusztus 27. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv.
- ⁵⁰ VPL APriv. Hegyi Antal, 1898 augusztus 27. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv.

- ⁵¹ VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. július 22. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv, Máté János vallomása.
- ⁵² VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. május 19. Droppa Károly levele a váci egymásmegyei hatóságnak.
- ⁵³ VPL APar. Cs. 1881. december 23. Inventárium, Edelényi János. Ezek beszerzése körül sokat fáradt Buzder Lantosné és Ifj. Hajdú János. NPI Historia Domus I. 117.
- ⁵⁴ VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 27. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv.
- ⁵⁵ A csongrádi vallásos társulatokról bővebben lásd: Gyöngyössy 2014.
- ⁵⁶ VPL APar. Cs. 1899. március 20. számla.
- ⁵⁷ VPL APar. Cs. 1875. március 19. Szvoboda József csongrádi plébános levele a váci püspöknek a zászlók felszenteléséről.
- ⁵⁸ VPL APar. Cs. 1881. december 23. Inventárium, Edelényi János; NPI Historia Domus I. 117.
- ⁵⁹ NPI Historia Domus I. 117.
- ⁶⁰ Interjú Galli Jánosnéval (sz. 1924) 2018.
- ⁶¹ *Csongrádi Újság (II)*, 1923. január 21. II. évf. 6. szám, 2. old.
- ⁶² *Csongrádi Újság (II)*, 1927. május 17. VI. évf. 61. szám, 1. old.
- ⁶³ NPI Átadás-átvételi leltárbavétel, Dr. Somogyi Tibor beiktatása évéből 1958.
- ⁶⁴ *Csongrádi Újság (II)*, 1922. szeptember 17. I. évf. 7. szám, 4. old.
- ⁶⁵ VPL APar. Cs. 1779. október 9. Tóth Tamás plébános levele a váci püspöknek.
- ⁶⁶ VPL 1778: Liber VII. p. 285–297.
- ⁶⁷ VPL 1784: Liber VIII. 698–713.
- ⁶⁸ VPL 1784: Liber VIII. 698–713.
- ⁶⁹ „...devoto populo osculandum praeberere solet.” VPL Lib. Vis. 1842. Ecclesiae Structura Interioris.
- ⁷⁰ Janes Zoltán szíves közlése.
- ⁷¹ P. Brestyánszky 1972. 32, 112.
- ⁷² Talpára vésett felirata szerint Kanyó András plébános adományozta a templomnak 1799-ben. P. Brestyánszky 1972. 54, 113.
- ⁷³ P. Brestyánszky 1972. 41, 42, 113, 24. sz. kép
- ⁷⁴ VPL 1842: Liber XVII. 143–.
- ⁷⁵ VPL APar. Cs. 1827. május 3. A templom felszereléseinek, paramentumainak összeírása Szabó László plébános által.
- ⁷⁶ VPL APar. Cs. 1875. március 23. Szvoboda József levele a váci püspöknek.
- ⁷⁷ NPI Historia Domus I. 118.
- ⁷⁸ VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. július 22. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv, Német Imre vallomása.
- ⁷⁹ VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. május 19. Droppa Károly levele a váci egymásmegyei hatóságnak.
- ⁸⁰ VPL APar. Cs. 1889. december 28. Hegyi Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak.
- ⁸¹ *Csongrád Közlöny*, 1897. január 31. IV. évf. 5. szám, 3. old. Keli Istvánné Galambosy Erzsébet és Doktor Ferenc 100 forintot fizetett érte. VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 27. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv.
- ⁸² 2007-2009 között csongrádi plébános.
- ⁸³ *Csongrádi Közlöny*, 1894. december 23. I. évf. 41. szám 3. old.
- ⁸⁴ NPI 1940. május 2. Egyházművészeti hivatal kérdőíve,
- ⁸⁵ NPI Historia Domus II. 105-107.
- ⁸⁶ Dudás 2000/b. 54.
- ⁸⁷ *Tumba pro requiem decora*. VPL APar. Cs. A templom paramentumainak összeírása 1827-ből.
- ⁸⁸ *Csongrádi Lap*, 1891. március 1. I. évf. 4. szám, 3. old.
- ⁸⁹ *Tiszavidék*, 1890. március 2. I. évf. 1. szám, 3. old.
- ⁹⁰ VPL APar. Cs. 1898. október 30. Hegyi Antal levele a váci püspöknek.
- ⁹¹ *Tiszavidék*, 1904. július 10. XV. évf. 28. szám, 3. old.
- ⁹² *Csongrádi Lap*, 1900. május 6. X. évf. 19. szám, 3. old; VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 31. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv, Bába Szabó Rókus vallomása.
- ⁹³ Interjú Tyukász Imrénével 2010.
- ⁹⁴ VPL APar. Cs. 1879. szeptember 12. A váci püspök levele a csongrádi plébánosnak.
- ⁹⁵ Lásd: Bara – Gyöngyössy 2016.
- ⁹⁶ V. ö. Mihályfi 1933. 232–233.
- ⁹⁷ NPI Historia Domus I. 83.
- ⁹⁸ Ugyanez a Lásd: VPL APar. Cs. A templom 1875. évi leltára (Supellex ecclesiae exterioris)
- ⁹⁹ VPL APriv. Hegyi Antal, 1893. február 3. Hegyi Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak.
- ¹⁰⁰ Flóra Első Magyar Stearingyertya és Szappangyár Rt. terméke.
- ¹⁰¹ VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. január 25. Bagossy József számlájának másolata.
- ¹⁰² VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 31. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv, Bába Szabó Rókus vallomása.
- ¹⁰³ Dudás 2000./a 84. Ajánlattétel: NPI 1912. június 11. Hazai Villamossági Rt ajánlata.
- ¹⁰⁴ NPI Átadás-átvételi leltárbavétel, Dr. Somogyi Tibor beiktatása évéből 1958.
- ¹⁰⁵ Murányi László szíves közlése.
- ¹⁰⁶ Janes Zoltán szíves közlése.

JÉZUS SZENTISÉGÉS SZÁMA!

CSONGRÁDNAK MENEKÜL

IRGALMAZZ NEMÜNK

A Nagyboldogasszony-plébániatemplom „régí nagyharangját” a torony elkészültének évében (1784) készíttette Kanyó András csongrádi plébános. A *Historia Domus* első magyar nyelvű bejegyzése a plébános beszéde, melyet buzdításnak szánt a hívek adakozó kedvének fellendítésére. Ebből a szövegből derül ki, hogy a plébános, két másik pap, a káplánok és a plébániai cselédek jóvoltából 142 forint 9 krajcár már rendelkezésre állt a harang céljára.¹ A csongrádi hívek minden bizonnyal szívükre vették a plébános szavait, hisz már abban az évben megrendelték Brunner János budai műhelyéből azt a nagyméretű harangot,² mely az oltalmazó Szentháromságot dicsőítette. Haláleset alkalmával a csongrádiak *versenként*³ 50 krajcárt fizettek megszólaltatásáért. A plébániatemplom kisebb harangjait ingyen kezelte a harangozó.⁴

A templom „kis második” harangja Dudás Lajos feljegyzései szerint Anton Zechenter műhelyében készült 1760-ban.⁵ A készítés ideje arra utal, hogy eredetileg a korábbi plébániatemplom (mai Szent Rókus-templom) számára készülhetett. Dudás állítja, hogy a harangon – bár felírta a mennybe felvett Szűzanyát dicsőítette – a szent kereszt volt látható álló alakokkal övezve, és 1917-ben rekvirálták. A plébánia egyik raktárában található ugyanakkor egy megrepedt harang, mely felirata szerint Anton Zechenter műhelyében készült 1758-ban. Egyik oldalán Mária mennybevétele, másik felén talán Szent Borbála apja látható, akit éppen villám csap agyon. Borbála apjának kezéből éppen kihullik a tör, mellyel szentéletű lánya halálát okozta.⁶ A Dudás Lajos által említett harang és a raktárban pihenő harang megkülönböztetését vagy azonosságát a

rendelkezésre álló történeti adatok alapján nem lehet megnyugtatóan megállapítani.

A templom kétmázsás „kis harmadik” Agnus Dei (Isten báránya) harangját repedés miatt 1891-ben újraöntötték és megnagyobbították; április 24-én nagy érdeklődés közepette húzták fel a toronyba.⁷ Az 1842. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv egy negyedik harangról is megemlékezik, melyet ismeretlen időpontban öntöttek a Szentlélek tiszteletére.⁸ A kis harang súlya 32 libra⁹ volt.

Hegyi Antal plébános Jézus Szíve kultuszát egy új harang vásárlásával kívánta megkoronázni. 1891-ben kőművesekkel mérette fel a plébániatemplom tornyának teherbírását. Csalódottan vette tudomásul, hogy a tervbe vett három mázsás harangot a torony nem bírná el.¹⁰ A kőművesmesterek által megállapított legnagyobb harangot (1,8 mázsa) Walser Ferenc budai műhelyében rendelte meg 4800 forint értékben, 15 év garanciával.

A Jézus Szíve harangot a Nagyboldogasszony-napi búcsúra érkezők szeme láttára szálították a plébániatemplom elé. A hagyomány szerint ugyanabból az óriási belga ágyúból öntötték, melyből a budapesti Mátyás-templom harangja is készült.¹¹ Az ünnepélyes felhúzás alkalmával a plébános a toronyból aprópénzt szórt a báméskodók közé.¹² Hegyi Antal erre az eseményre a plébániatemplom többi harangját is átalakíttatta.¹³

A Jézus Szíve harangot Nagypéntek kivételével – Jézus kereszthalálra emlékezve – minden pénteken délután három órakor megkongatták; nagyobb egyházi ünnepeken hajnalban, délben és este is ez a harang szólalt meg. A harangnak külön pénztára volt: minden *vers* után két forint 30 koronát fizetett a gyászoló család. Igen jelentős bevétele lehetett, tekintve, hogy Csongrádon a tehetősebb halottak lelki üdvéért egészen a temetés napjáig minden órában harangoztattak a rokonok.¹⁴

A Nagyboldogasszony-templom tornyában lakó négy harang súlya és a kibocsájtott rezgés

hatására a templom boltíve a századforduló tájékán repedezni kezdett. A *Csongrádi Lap* cikkírója vészjóslóan jegyezte meg, hogy mióta a Jézus Szíve harangot a toronyba helyezték, azóta attól kell tartani, hogy a boltív egyszer az ájtatoskodók fejére szakad.¹⁵ Egy évvel később valóban lezuhant egy mázsányi darab a templomtorony külső vakolatából.¹⁶ 1910 nyarán a harangokat – tengelycseré okán – hosszabb időre kivonták a forgalomból. 1913-ben a régi nagyharangot kellett néhány napig elnémítani, hogy a rendszeres használatból keletkezett hibákat kijavítsák.¹⁷

1915-ben az állam felkérte az egyházakat, hogy különként négy korona térítési díj ellenében önként mondjanak le azokról a harangokról, melyeket nélkülözni tudnak.¹⁸ A katonai leszerelő-bizottság 1917. február 24-én érkezett Csongrádra. A Nagyboldogasszony-templom tornyában – mivel hangjával tűzvédelmi feladatot is betöltött – csak a legnagyobb, Jézus Szíve harang maradhatott.

1918-ban a háborús igények minden más szempontot fölülírtak. A hatóságok példátlan türelmetlenséggel láttak hozzá a korábban meg-

hagyott, „kérdéses” harangok leszereléséhez. 1918. január 7.-én Csongrádon is megjelent egy katonai bizottság, és azonnal hozzálátott a Jézus Szíve harang leszereléséhez. A harang eleste mélyen megrázta a csongrádiakat. Az ekkoriban bíróként szolgáló egykori plébánosnak, Hegyi Antalnak is meg kellett élnie azt a napot, amikor a roppant áldozatokkal életre hívott harangot darabokra törve, szekérre hánnyva viszik a vasútállomásra.¹⁹

A két világháború között Szedlacsek István plébános vette kezébe a harangok pótlásának ügyét. A plébános kezdeményezésére a helyi képviselőtestület egy Szentháromság-relieffal ellátott, az Atya-Isten dicsőségére dedikált harangot öntetett 1921-ben. A 711 kilogrammos, Fisz hangú harang Szlezák László műhelyében készült.²⁰ A jóval kisebb, 181 kilogrammos Szentháromság-harangot 1926-ban húzták fel a toronyba.²¹ Ezen harangokat 1944 nyarán hadi célokra rekvirálták.

Napjainkban a Nagyboldogasszony-templom tornyában három harang szolgál. A legnagyobb harang az első világháború idején elvitt Jézus

Szíve dedikációját örökölte, súlya is egyezik elődjével (1450 kg). A Szedlacsek István plébános által életre hívott csongrádi harangalapgyűjtő bizottság jóvoltából készült 1921-ben.²² A hívek magánadományait koncertek, estélyek, előadások bevételei egészítették ki, de még a helyi járásbíró-ságon is elrendelték, hogy a perekben bűnösnek ítélt felek adakozzanak a harang javára.²³ 1921. december 22-én szentelték fel. Szedlacsek István a következőképpen idézi fel az eseményt: „A jelzett napon a járási és községi előljáróság, hatóságok, egyesületek, intézetek és 10 ezernyi hívő nép ment az állomásra a harangokat elhozni a templom elé. A két gyönyörű harangot két felvirágozott kocsin, melyet 10-10 fehér és feldíszített ökör vitt, kísértük a templom elé. A harangszentelési ünnepségen mintegy 15.000 lélek vett részt. Azt mondják, hogy Csongrádon még soha se láttak ily lelkes és nagy közönséget együtt. A harangok megáldása, melyeket Zadravecz István tábori püspök úr consecrált, a templom előtt ment végbe, majd felhúzták a harangokat a toronyba. A lelkes tömeg hálaadó istentiszteletre bevonult a temp-

lomba. Délután félnégy órakor szólaltak meg a harangok először, amikor sok nép gyülekezett a templomtérre. Midőn megkondult először a kisebbik, azután a nagyobbik, majd mindkettő együttesen, a hívek levették kalapjukat, imába emelkedve könnyes szemekkel adtak hálát az Úrnak, hogy ezt az örömet ők megélhették.”²⁴

A nagyharang mellett függ egy Szűz Mária mennybevételének szentelt, 412 kilogrammos középharang, mely ugyancsak az első világháború után került a toronyba.²⁵

Dudás Lajos feljegyzései szerint Anton Zechenter 1758-ban öntött, napjainkban az egyik oratórium raktárában lévő harangja az 1990-es években még a nagytemplom lélekharangjaként szolgált. Mióta a harang megrepedt, funkcióját egy határból behozott harang tölti be.²⁶ A mindössze 80 kilogrammos harangocskát 1929-ben öntették a kónyaszéki hívek „Magyarok Nagyasszonya” tiszteletére. A két nagyobb harang idomacél jármon függ, míg a legkisebb egyenes fajarmon. Valamennyi harang lekötött nyelves-húzó mágneses meghajtású.²⁷

Jegyzetek

¹ NPI Historia Domus I. kötet, 37–40.

² Súlya 843 kg, átmérője 113 cm, magassága 100 cm. Felirata: IN HONOREM SS. TRINITATIS SUM BUDAE ANNO 1785. PRO CSONGRÁD. JOHANN BRUNNER GOSS MICH IN OFEN. NPI Historia Domus II. kötet, 26.

³ Vers (itt): a harang megkondításának egy egysége.

⁴ VPL APar. Cs. 1891. július 4. Hegyi Antal levele az Egyházmegyei Hatósághoz.

⁵ Dudás (kézirat) 1997. 5. Az 1842. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a harangot az Atya Isten dicsőségére öntötték. VPL Lib. Vis. 1842. Ecclesiae Structura Exterior.

⁶ Borbálát többek között a harangöntők védőszentjeként is ismerik. Apja halálának jelenete a harang viharúzó erejét jelképezheti.

⁷ *Csongrádi Lap*, 1891. április 26. I. évf. 12. szám, 3. old. A harang eredeti súlya 85 kg volt. Újjáöntés után súlya 204 kg, átmérője 67 cm, magassága 60 cm lett. Felirata: AGNUS DEI QUI TOLLIS PECCATA MUNDI MISERERE NOBIS / IN HONOREM FILII DEI PRO ECCLA PAROCHIALI CSONGRADIENSI HAEC CAMPANA REFUSA ET AMPLIFICATA EST ANNO 1891. Walsér F. Budapest, 1893. szám. NPI Historia Domus II. kötet, 26.

⁸ VPL Lib. Vis. 1842. Ecclesiae Structura Exterior.

⁹ Egy libra 0,454 kg.

¹⁰ VPL APar. Cs. 1891. június 22. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.

- ¹¹ *Csongrádi Újság*, 1909. június 13. VII. évf. 24. szám. 2. old. Dudás Lajos adatai szerint a harang valamivel könnyebb, 1431 kg volt. Dudás (kézirat) 1997. 6. Felirata: IN HONORUM SS. CORDIS D.N. JESU CHRISTI REGNANTE SS. MO PONTIFICE LEONE XIII. ANTISTITE VACIENSI SCHUSZTER REGE APOSTOLICO FRANCISCO JOZEFO I. PATRONO ALEXANDRO KÁROLYI COMITE J. V. K. HAEC CAMPANA MAJOR CURIS ET STUDIIS ANTONII HEGYI PAROCHI PRO ECCLESIA CSONGRADIENSI FUSA EST ANNO 1891. Öntötte Walser Ferenc Budapesten. NPI Historia Domus II. kötet, 29.
- ¹² *Csongrádi Lap*, 1891. augusztus 30. I. évf. 30. szám, 3. old.
- ¹³ „A régi harangok közül igen jól sikerült a nagy harang és lélekvaltság átalakítása, de nem sikerült az úgy nevezett nagy másodiké, mert ennek üteje annyira nehézkessé vált, hogy a haranggal jelt adni alig lehet. A baj okául a harangöntő azt hozza fel, hogy a régi köldök nem volt a harang közepére helyezve s így a megfordítás által a harang nincs kellő egyensúlyban. [Hegyi Antal szerint az volt a baj, hogy a harang túl közel volt az alatta levő régi nagy haranghoz, ezért nem lehetett az ütőnek elég hosszú vezérkalapácsot hagyni. Így az csak a harang egyik, a kötéllel átellenben lévő oldalát verte]. Hiba továbbá az is, hogy a kis második harang tengelyágya a felcsavarásnál ketté pattant s újjal kicserélni szükséges.” VPL APar. Cs. 1891. szeptember 18. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatóságnak.
- ¹⁴ VPL APar. Cs. 1891. július 4. Hegyi Antal levele a váci Egyházmegyei Hatósághoz.
- ¹⁵ *Csongrádi Lap*, 1904. június 5. XIV. évf. 23. szám, 3. old.
- ¹⁶ „Az a sok harang és harangozás bizonyára nem használ a toronynak.” *Csongrádi Újság*, 1904. május 1. II. évf. 18. szám, 3. old.
- ¹⁷ *Csongrádi Újság*, 1913. július 20. XI. évf. 29. szám, 2. old.
- ¹⁸ VKM (Vallási és Közoktatásügyi Minisztérium) 1915. VIII. 18: 7903. eln. szám alatti körirat, majd az 1916. III. 21: egyházi főhatóságokhoz intézett 413/1916. körlevél.
- ¹⁹ Dr. Thury Károly a következőképpen nyilatkozott elődéről, Hegyi Antalról: Plébánoskodásom alatt mindig atyai jóindulatot tanúsított irántam, és én gyermeki szeretettel csüggttem rajta.” NPI Historia Domus II. 35.
- ²⁰ Felirata: MENNYBÉLI JÓ ATYÁNK, LÉGY KEGYES CSONGRÁDI HÍVEIDHEZ. / EZEN HARANGOT ÖNTETTE AZ ATYA ISTEN DICSŐSÉGÉRE A KÖZSÉG KÖZVAGYONÁBÓL BÓDI MIHÁLY KÖZÉGI BÍRÓ ÉS KOVÁCS ELEMÉR FŐJEGYZŐ VEZETÉSE ALATT CSONGRÁD NEMESLELKŰ KÉPVISELŐ-TESTÜLETE. DR. HANAUER ISTVÁN VÁCI MEGYÉSPÜSPÖK IDEJÉBEN 1921. ÉVBEN. ÖNTÖTTE: SZLEZÁK LÁSZLÓ HARANGÖNTŐ BUDAPESTEN. Dudás (kézirat) 1997. 8.
- ²¹ Felirata: CSONGRÁD NÉPE TÖRNETETLENÜL HISZ A SZENTHÁROMSÁG EGY ISTENBEN. EZEN HARANGOT A TELJES SZENTHÁROMSÁG EGY ISTEN IMÁDÁSÁRA XI. PIUS PÁPASÁGA IDEJÉBEN HANAUER ISTVÁN VÁCI PÜSPÖKSÉGE ALATT A TEMPLOM KÖLTSÉGÉN ÖNTETTE SZEDLACSEK ISTVÁN APÁTPLÉBÁNOS AZ ÚRNAK 1926. ESZTENDEJÉBEN.
- ²² Felirata: JÉZUS SZENTSÉGES SZÍVE! CSONGRÁDIAK MENEDÉKE! IRGALMAZZ NEKÜNK! EZEN HARANGOT ÖNTÖTTE A CSONGRÁDI BUZGÓ HÍVEK ADOMÁNYÁBÓL A SZEDLACSEK ISTVÁN APÁTPLÉBÁNOS ÉS TEKULICS SÁNDOR ELNÖKSÉGE ALATT ÁLLÓ CSONGRÁDI HARANGALAP GYŰJTŐ BIZOTTSÁG. DR. HANAUER ISTVÁN VÁCI MEGYÉSPÜSPÖK IDEJÉBEN AZ ÚRNAK 1921. ÉVÉBEN. ÖNTÖTTE SZLEZÁK LÁSZLÓ HARANGÖNTŐ BUDAPESTEN.
- ²³ NPI Historia Domus II. 44.
- ²⁴ NPI Historia Domus II. 45.
- ²⁵ Felirat: MENNYBEN SZÁLLÓ ÉGI PATRONÁNK ŐRIZD CSONGRÁDI HÍVEIDET A MENNYORSZÁG ÖRÖMEIBE! EZEN HARANGOT TEMPLOMUNK VÉDŐSZENTJE A MENNYBEVITETETT SZŰZ ANYÁNK TISZTELETÉRE XI. PIUS IDEJÉBEN, HANAUER Á. ISTVÁN VÁCI PÜSPÖKSÉGE A TEMPLOM KÖLTSÉGÉN ÖNTETTE SZEDLACSEK ISTVÁN APÁT-PLÉBÁNOS AZ ÚRNAK 1926-ÉVÉBEN. ÖNTÖTTE SZLEZÁK LÁSZLÓ HARANGÖNTŐ
- ²⁶ Felirata: EZEN HARANGOT ÖNTETTÉK MAGYARORSZÁG NAGYASSZONYÁNAK TISZTELETÉRE A CSONGRÁD KÓNYASZÉKI HÍVEK 1929 ÖNTÖTTE SZLEZÁK LÁSZLÓ HARANGÖNTŐ BUDAPESTEN.
- ²⁷ Bajkó Ferenc adatai. Lásd: <http://magyarharangok.hu>

Templomi viselkedés, ülőhelyek és térhasználat

Bár a templom méretei kezdetben jócskán meghaladták a korabeli igényeket, már a 19. század első felében találunk forrásokat arra vonatkozóan, hogy a hívek alig fértek be egy-egy vasárnapi szentmisére.¹ A zsúfoltságban többen elájultak, még a főoltár körül is álltak, térdepeltek. Ráadásul a hívek egy része a sekrestyén keresztül közelítette meg a templomot, jelentősen akadályozva a templomszolgák és a plébános közlekedését: „a pap asperges alkalmával csak féloldalt fordulva mehet végig a nép közt egy rendőr vagy templomatyja által kalauzoltatva, mert nincs annyi üres térség, ahová a szó szoros értelmében egy mogyorót leejteni lehetne.”² Hegyi Antal plébános így 1894-ben elrendelte,

hogy amíg a pap az oltárhoz kimegy, a sekrestye ajtaját tolózárral torlaszolják el.³ A tér elválasztására kancellust (*cancelli*, áldoztatórácsot) vásárolt a szentélybe, és a templom kibővítésének terveit is elkészíttette.⁴ A 42 ezer forintos beruházás azonban sem az előjáróság, sem a kegyúr tetszését nem nyerte el, hisz akkoriban már egy új (a piroskavárosi Szent József) templom építésének terve és a plébánia megosztásának ötlete volt napirenden.⁵

A tűzveszélyességi kérdés erősen aggasztotta Hegyi Antalt. Már plébánossága első évében jelezte megyéspüspökének, hogy a templom keményfából készült ajtajai mind befelé nyílnak, és egyetlen helyi asztalos sem vállalja a zsanérok

kifordítását.⁶ Bár kérése a kegyúri család jóvoltából 1890-ben teljesült, félelme nem volt alaptalan: 1890-ben a húsvéti nagymisén Jézus sírjának egyik terítője,⁷ 1903-ban az egyik leány ruhája,⁸ 1905-ben az egyik mellékoltár díszítése gyulladt ki. A hívek pánikszerűen, jajveszékelve menekültek a templomból; többen sérüléseket, zúzódásokat szenvedtek, vagy az ijedtségtől elájultak.⁹

A hívek sokasága miatt a viselkedési morál gyakran alacsony szinten volt: „A reggeli tanítás alatt, kivált idejövetelem elején, a nép nagyon rendetlenkedett, ki-bejárkált örökké emiatt intettem, feddtem a népet, sőt volt idő, mikor egy időre a tanítást is abba hagytam, mert minden körülmény közt megkövetelem a néptől, hogy becsülje meg az Isten igéjét” – írja egyik levelében Hegyi Antal.¹⁰ Vasárnap a karzaton helyet foglaló kisdíákok zavarták a szentmisét pusmogásukkal, nevetgélésükkel.¹¹ 1897-ben a Szent Anna-oltár előtt zajongó legények még az őket megintó a rendőrökkel is szembeszálltak.¹² Hegyi plébános kiprédikálással, nyilvános dorgálással és a szentmise félbeszakításával küzdött a kisebb-nagyobb rendzavarások és akadályoztatások ellen.¹³

A szentmise nyugalmát a templom keleti oldala mellett felállított publikáló kő közelsége is zavarta. A vasárnap reggel nyolc órakor kezdődő misét a plébánosnak időben be kellett fejeznie, mert a *publikáló* kilenc órakor dobolta ki a közérdekű híreket és egyéb hirdetményeket.¹⁴ Bár 1889-ben a követ a szemben lévő (régi) városháza előtti emelvénybe építették, a probléma lényegileg nem oldódott meg.¹⁵ 1928-ban az új városháza helyét többen a Tisza partjára javasolták azért, mert a mise csendesebb részei közben azt is hallani lehetett a templomban, hogy hány kupac szalma eladó a városban.¹⁶

A templomhajó bal (ú.n. *evangéliumi*) oldalán a nők foglaltak helyet. A padok közti folyosókon jellemzően hajadonok és kisgyermek álltak. Az Élő Rózsafüzér Társulat tagjai a lourdes-i Mária-oltár előtti, első padnegyedben ültek.¹⁷ A házas férfiak és legények a templom jobb oldali padsoraiban (az ú.n. *leckeoldalon*) foglaltak helyet

illetve a Szent Anna-oltár előtt álltak. A nemek szerinti elkülönülés a körmeneteken is jellemző volt.¹⁸ A módosabb nagygazdák az első sorokban ültek le.

A 19. század első felében Szabó László plébános hat tölgyfa padot készíttetett a szentélybe összesen 300 forint értékben az egyházpártoló helyi előkelőségek használatára.¹⁹ 1861 után egy főispáni leirat utasítására a helyi előjáróságnak „a lakosság jó példájára, a nép épülésére és saját vallási gyarapításokra” jól látható, kitüntetett helyen kellett a vasárnapi prédikációt végigülnie. A polgármester a közösség költségén külön padokat készíttetett az oltártól jobbra eső oldalon.²⁰ 1881-ben Edelényi János plébános is készíttetett pap vendégei számára egy barnára festett, oldalán zárható padot. A padot Faragó Mihályné úrasznony is használta.²¹ Ekkoriban már több családi pad is feltorlódott a templomhajóban. Ahogy Edelényi plébános írja: „A csongrádi templom a nép számarányához már régebben kicsinek bizonyult. Ennek következtében számtalan család már az előbbeni plébánosok alatt annak minden szögletét privát padokkal látták el.”²² Az 1890-es években összesen 16 családi pad volt a Nagyboldogasszony-templomban.²³ Ezeknek jó része még az 1940-es években is a helyén volt.²⁴ A jelenleg is használt padrendszer 1904–05-ben készíttette Tandari Mátyás csongrádi asztalosmester.²⁵ A templomhajó különböző pontjain, az orgonakarzaton illetve a keresztelőkápolna fölötti oratóriumban napjainkban is több, 19. századi családi pad található. Feliratuk szerint Forgó János (oratórium), Gyánti Pál (hajó bal hátsó taktusa) és Máté János (orgonakarzat) készíttette családja részére. A legrégibbi „privát padot” Sziszik Ignác pintérmester és családja használta 1823-tól (Pietà-oltár).

Napjainkban a templom padsoraiban változatos színű, anyagú és méretű ülőpárnák jelölik tulajdonosaik állandó helyét.²⁶ Az ülőpárnák egy részén hímzett monogram olvasható. Fogadalmi célból, egy imameghallgatás emlékére is készítenek ilyen párnákat.

Mint ahogy a legtöbb helyen szokásban volt, a csongrádi leányok is a vasárnapi misén „avatták fel” új ruháikat.²⁷ 20. század eleji adatok tanúskodnak arról, hogy megfelelő viselet hiányában a legszegényebbek inkább hanyagolták a templomba járást.²⁸ A tanyai férfiak vasárnap reggel először borbélyhoz siettek, mert „hetes szakállal” nem illett misét hallgatni.²⁹ A koldusok, szegény nyomorékok kéregetése a templom bejáratánál a szentmisék idején Csongrádon is általános volt.³⁰

Hétköznapiakon a templom reggeltől estig nyitva volt a magánajátoskodók számára. 1927-ben a következő életkép fogadta a csongrádi templomba betérőt: „Kevesen vannak ilyenkor. Csak néhány öregasszony ül a padokban, mint a varjak egy téli fának az ágain. Az ajtónál diákok, diáklányok imádkoznak a Szent Antalkához, hogy ne kapjanak szekundát. Susogó mise szokott lenni.”³¹

Jegyzetek

- ¹ Gyöngyössy 2015. 73.
- ² VPL APar. Cs. 1887. november 10. Hegyi Antal levele a püspöknek.
- ³ VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. július 10. Hegyi Antal levele a váci püspöknek.
- ⁴ *Csongrádi Közlöny*, 1896. május 17. III. évf. 20. szám 4. old.
- ⁵ MNL CsML CsL Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 1902. dec. 2. jk. 404. sz. *Csongrádi Közlöny*, 1896. május 24. III. évf. 21. szám 4. old.
- ⁶ VPL APar. Cs. 1887. november 10. Hegyi Antal levele a püspöknek.
- ⁷ *Csongrád*, 1890. április 13. I. évf. 13. szám, 3. oldal.
- ⁸ *Csongrádi Lap*, 1903. június 28. XIII. évf. 26. szám, 3. old.
- ⁹ *Csongrádi Lap*, 1913. március 30. XXIII. évf. 13. szám, 2. old.
- ¹⁰ VPL APriv. Hegyi Antal, 1894 július 10. Hegyi Antal levele a váci püspöknek.
- ¹¹ *Tiszavidék*, 1894. február 18. V. évf. 27. szám, 4. old.
- ¹² *Csongrádi Közlöny*, 1897. január 24. IV. évf. 4. szám, 2. old.
- ¹³ „Blászik Mária asperges alatt előttem hangosan fecsegett a szomszédjával, ezért őt rendre utasítottam”. „Az a bizonyos asszony a főoltár lépcsőjén épp oda térdelt, hol a pap az introitust mondja s én misézni menvén az oltárhoz, nagyon természetes, hogy onnét az útban lévő nőt elküldöztem.” VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. július 10. Hegyi Antal levele a váci püspöknek.
- ¹⁴ VPL APar. Cs. 1867. dn. Sohlya Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak.
- ¹⁵ *Csongrádi Közlöny*, 1894. március 25. I. évf. 2. szám, 4. old.
- ¹⁶ *Csongrádi Újság*, 1928. szeptember 21. VII. évf. 114. szám, 1. old.
- ¹⁷ Interjú Gresó Imrével 2010.
- ¹⁸ Interjú Gresó Imrével, 2010.
- ¹⁹ NPI Historia Domus I. 83.
- ²⁰ Forgó–Forgó 1987. 50.
- ²¹ VPL. APar. Cs. 1881. december 23. Inventárium, Edelenyi János.
- ²² VPL APriv. Edelenyi János, 1884. augusztus 28. Edelenyi János levele a váci püspöknek.
- ²³ VPL APar. Cs. 1898. november 22. Bába Szabó Rókus levele a váci egyházmegyei hatóságnak.
- ²⁴ „A templom hajója tulságosan tele van keményfából készült csinos régi padokkal”. NPI 1940. május 2. Egyházművészeti hivatal kérdőíve,
- ²⁵ *Csongrádi Újság*, 1904. november 20. II. évf. 47. szám, 1. old.
- ²⁶ Ezek tulajdonosaik halála után is a templomban maradnak.
- ²⁷ „Az ünnepek alatt egy csapat hölgyet láttam a templomban – mind új ruhában, de az imakönyvbe bele sem néztek: amikor egy 14 éves leánytól azt kérdeztem: Hát ön miért nem volt templomban? Azt felelte: Hiszen nincs új ruhám!” *Független Újság*, 1905. július 11. I. évf. 56. szám, 1. old.
- ²⁸ Pehm Mária tanítónő éveken keresztül nem kapta meg fizetését, így ruhája elrongyolódott, kesztyűje, kalapja elkopott. Panaszos levelében arra is utal, hogy ilyen külsővel fél a nagytemplom közelébe menni. Hegyi Antal plébános egy 1907-ben keletkezett levelében jelzi, hogy „a kik a templomba nem képesek befáradni, valamint a nép legszegényebb osztályához tartozó oly elhagyatott egyének, kik ruhátlanságuk mellett eddig nem jártak templomba, a temetői kápolnába járnak prédikációt hallgatni.” VPL APar. Cs. 1867. június 15. Pehm Mária tanítónő levele a váci püspöknek; VPL APriv. Hegyi Antal, 1907. július 6. Hegyi Antal levele a váci püspöknek.
- ²⁹ *Csongrádi Újság (II)*, 1929. október 31. VIII. évf. 118. szám, 3. old.
- ³⁰ *Csongrádi Lap*, 1899. április 9. IX. évf. 15. szám, 2. old; *Csongrádi Újság*, 1912. június 23. X. évf. 25. szám, 3. old.
- ³¹ *Csongrádi Újság (II)*, 1927. március 22. VI. évf. 37. szám, 2. old. Jelen sorok írójának volt alkalma megfigyelni (és kipróbálni), hogy az a gimnazista, aki aznap nem akart felelni az iskolában, reggel a templom zárt ajtajához szaladt, és megfogta annak kilincset.

Miserend és az egyházi év ünnepei

A 19. században a lakosságszám ugrásszerű gyarapodásával¹ a csongrádi segédlelkészek száma is növekedett, az egyházmegye több káplánt küldött Csongrádra. Az 1850–60-as évektől kezdve négy káplán és egy ferences atya segítette a plébános munkáját. A szentmisék, esketések és temetések felosztásával terheik közel azonosak voltak.² A második világháború után a papi hivatást választók száma rohamosan csökkent; a csongrádi plébános is csak egyetlen segédlelkészt tarthatott. Zsótér Antal az 1980-as évek végén káplán nélkül szolgált.³

Az 1820-as években két vasárnapi mise kevésnek bizonyult,⁴ így a század közepére négy vasárnap délelőtti alkalom vált általánossá.⁵ Két évtizeddel később iktatták be a hétköznapi meg szokott „nyolcórás” mise elé a hat órakor kez-

dődöt, melyet a hajnali munkára igyekvő földművelők látogattak.⁶ A 19–20. század fordulójától a helyi polgári iskola tantestületének és a tanuló ifjúságnak vásár- és ünnepnapokon külön szentmisét tartottak.⁷ Az államszocializmus időszakában a káplánok elküldésével a misealkalmak megfosztak, a plébános terhei jelentősen megnöttek. Zsótér Antal 1986-ban egymaga négy vasárnapi misét is megtartott.⁸

Csongrád javarészt földművesekből álló lakosságának vallási buzgalmát a 19–20. század fordulóján megerősödő szociális mozgalmak, kisebb mértékben a közép- és felsőbb társadalmi csoportokban terjedő szekularizáció erodálták. A templomba-járási szokásokat történelmi események is befolyásolták. 1919-ben, a román csapatok megszállása idején például „sokszor üres padok

tátongtak a szónoknak, mert a hívek nem merték tanyájukat elhagyni. Az oláhok kivonulása után jobban megtelt a templom, de zsúfolásig csak a legnagyobb ünnepeken.”⁹ 1944-ben a légiveszély és a folyamatos riadók miatt a misék időpontját korábbra helyezték.¹⁰

Az esketések rendes ideje az első világháborút megelőzően hétfőn és szerdán, a reggeli hat illetve nyolc órás mise után volt. A szombati és vasárnapi esküvőket – nehogy a násznép a nagymisé elmulassza – a papság rendszerint nem engedélyezte.¹¹ A napjainkban megszokott, szombati esketési rend a 20. század első felében alakult ki.

Az elsőáldozásokat a 19. század végén Virágvasárnap, a 20. század elején Áldozócsütörtökön tartották. Míg Hegyi Antal plébános az 1890-es években körülbelül 1600 csongrádi elsőáldozóról számolt be püspökének, az 1930-as években 300 gyermeket említ a helyi sajtó.¹² A két világháború között a Szent Margit és Szent Teréz leánykongregáció tagjai a templomkertben vendégelték meg a gyerekeket.

A bérmálások a megyéspüspök részvétele illetve az esemény ritkasága miatt nagyobb pompában zajlottak. 1896-ban például Jung Károly püspök vonattal érkezett Csongrádra, az állomáson a főszolgabíró, a bíró és a főjegyző fogadták.

Onnan harangzúgás közepette érkezett a nemzeti lobogókkal és virágokkal díszített nagytemplom elé. Bent a szokásos köszöntő után virágot hintő, fehérbe öltözött leánysereg és a papság kísérete mellett a plébániára vonult. A következő napon csendes misével kezdődött a bérmálás kiosztása. A nyolcszáz bérmálandó két sorban térdepelt a főoltártól kezdődően a Kossuth téren át, egészen a városháza kapujáig. A második nap délelőttjén

négyszázan vették a bérálás szentségét. Délután további 560 tanyai bérálandó következett. 1896-ban összesen közel kétezren bérálkoztak Csongrádon.¹³ 1910-ben a csongrádi plébános és impozáns lovas bandérium fogadta a szentesi vashídnál fogaton érkező megyéspüspököt, aki ezen alkalommal háromezer bérálkozót részesített áldásban.¹⁴ 1931-ben Hanauer A. István püspök autóval érkezett Tömörkény felől, a csongrádi fogadóbizottság a plébániatemplom előtt sorakozott fel.¹⁵

A jezsuiták népmissziói mindig rendkívül hatásosak és népszerűek voltak Csongrádon.¹⁶ A nőknek és férfiaknak, iparos és földművelő legényeknek, lányoknak illetve az iskolás növendékeknek tartott prédikációk hatására a gyónások és áldozások száma ugrásszerűen megnőtt; vadházasságban élők hivatalosították kapcsolatukat, régi haragosok békültek ki. 1922-ben a népmisszió ideje alatt a gyónók száma 5600 volt, körülbelül hétezer járultak szentáldozáshoz.¹⁷ 1923-ban – ugyancsak a népmisszió hatására – két Mária kongregáció: egy Szent Ágnesről és egy Szent Margitról nevezett leánykör alakult.¹⁸

A regnáló uralkodópár, későbbiekben a kormányzó (I. Ferenc József, Erzsébet királyné, IV. Károly, Horthy Miklós) név- illetve születésnapján Csongrádon is „hivatalos nagy misét”¹⁹ tartottak, melyeken az előjáróság és az iskolák képviselői is részt vettek. Haláluk után ezen alkalmakat évfordulós gyászmisék váltották fel. A nemzetet sújtó történelmi kudarcokról (aradi vértanúk kivégzése, trianoni szerződés) gyászmiséken emlékeztek meg. Március 15-én, a „haza jólétéért és felvirágzásáért” tartott emlékmisén az 1848-as veteránok égő gyertyákat tartottak az oltár előtt, a toronyból kuruc nótákat játszottak tárogaton.²⁰ A két világháború között a limanowai csata²¹ emlékére is szerveztek Csongrádon gyászistentiszteletet, hol a helyi hatóságok és iskolák képviselői is megjelentek.²²

Az egyházi ünnepek naptári rendjéből a továbbiakban csupán a napjainkra eltűnt, helyi jellegzetességekkel színezett alkalmakat van lehetőségünk sorra venni.

A karácsonyi ünnepkör kiemelkedően fontos eseménye az ünnep első napján, hajnali hat órakor kezdődő *pásztorok miséje* volt. A misealkalmon a pásztorok családjuk társaságában, kifordított su-

bában, égő fáklyákat tartva örködtek a főoltár körül. Felajánlaskor ősi szokás szerint megkerülték az oltárt, majd a miséző pap kezében megcsókolták a feszületet és aprópénzt helyeztek a tabernákulum elé.²³

A csongrádi hívek *Szent Márk napjának* reggelén szentmisét hallgattak, majd (az 1860–70-es évektől kezdve) a temető mellett elterülő búzaföldre vonultak, hogy egy-egy marék szentelt búzát vihessenek haza.²⁴ A mindössze egy hold kiterjedésű búzaföld haszna a temetőcsőszé volt, a búzaszenteléssel járó károk is őt sújtották.²⁵ A templomba vezető Szent Márk-napi processzióhoz kötődően „csak Csongrádon dívó” szokásként jegyzi fel Söhlya Antal kántor, hogy a Mindenszentek litániájának éneklése közben „a nép által teljes, megható, s mérföldre elhalló hangon énekeltetik, t.i. ’esedeztetek, a mi Urunk Jézusnál, Mi kegyes Megváltónknál. Ne tekintse a mi bűneinket, hallgassa meg buzgó kérésünket, nagy irgalmasságából.’ Vagy: ’Hogy adjon szép esőket’.”²⁶ Hogy a jelzett éneket nem csak a csongrádi búzaszentelő körmeneten énekel-

ték, arról több forrás tanúskodik.²⁷ Az 1950-es években a körmenet útvonala a Justh Gyula utcán keresztül a bökényi földekre vezetett.²⁸ A szertartás a későbbiekben a templom falai közé szorult vissza.

Szűz Mária hónapjának, *május első napjának előestéjén* a csongrádi hívő nép égő gyertyákkal, énekszóval járta körbe a templomokat és környékbeli szobrokat, kereszteteket, „hogy megköszöntsék az ég királynéját és pártfogását kérje a szép magyar hazára”.²⁹ A processzió a Szent Rókus-templomból vonult a Kerekárok mellett álló Nepomuki Szent János-szoborhoz. Rövid ájtatosságot követően a plébániatemplom előtt megkoszorúzták a Szent Szív és a Fájdalmas Anya szobrát. Az akkori piactéren álló Szentháromság-szobor felkeresése után a temetőkápolnához vonultak, ahol hosszabban megpihentek, közösen énekeltek és imádkoztak. Hazafelé útba ejtették a Mernyó-keresztet (Dob és Fő utca kereszteződése) és a mai Kereszt-téren álló útmenti feszületet, honnan hajnali két óra tájban szétoszlott a tömeg.³⁰

Virágvasárnap a barkaszentelést és ünnepi processziót követő szentmisén Máté evangélista nyomán adták elő Jézus szenvedéstörténetét. Jó idő esetén délután a temetőben tartották a keresztútjárást. Kedden Szent Márk, szerdán Lukács evangélista szerint olvasta fel a miséző pap Jézus passióját. Szerdán, csütörtökön és pénteken délután három órakor Jeremiás siralmai és a *Miserere mei Deus* zsoltár hangzottak el, melynek végén a pap néhányszor megütötte könyvével az oltár zsámolyát annak emlékére, hogy Krisztus halálakor megrendült a föld, és a sziklák megrepedeztek. A siralmak éneklése alatt keresztre állított 13 égő gyertyából tizenkettőt eloltottak annak jeleként, hogy tanítványai sorra elhagyták Krisztust. A kereszt csúcsán álló fehér gyertyát a főoltár mögé rejtették arra utalva, hogy a Megváltó sírba szállt. Nagycsütörtökön az Oltáriszentséget a templomból a sekrestyébe vitték, az oltárokat lebontották. *Nagypénteken* este szentmisét nem tartottak: a Passió éneklése közben Szentsírba helyezték „a halva fekvő Jézus szobrát”.³¹ A Szentsírt a korábbi évszázadokban a Jézus Szíve kápolna

bejárata előtt állították fel, és az Oltáriszentséget is a Szentsírba tették. Az 1870-es évekig céhtagok örködték mellette reggelig.³² Az 1930-as években Nagypénteken a cserkészek, Nagyszombaton a leventék álltak díszőrséget,³³ míg a hívek a temetőben tartott keresztútjárásból vissza nem tértek. *Nagyszombaton* reggel az Oltáriszentséget viszsztatették az úrkoporsóba, majd a templom keleti oldalánál tűzszentelést tartottak. Ebből a tűzből újra meggyújtották a templomi gyertyákat, majd a húsvéti gyertya és a keresztút megáldása következett. A reggeli szertartás a Mindenszentek litániájával és a főoltár elé húzott festmény (Keresztre feszített Jézus) eltávolításával zárult. Az esti körmeneten a pap, a kántor és (1870 előtt) a céhek fáklyákat tartva vonultak a templom körül, a baldachint katonák hordozták.³⁴ Az ünnep fényének emelésére a templom-térre néző ablakokban is gyertyákat gyújtottak.³⁵

Úrnapját a csongrádiak rendszerint kétszer is megülték: egyszer az ünnep napján, majd egy héttel később – „egyenlő dísszel” – a Szent Rókus-templomban.³⁶ A sátrakhoz szükséges zöld

gallyakat a kiskunfélegyházi országút mentén lévő nyárfákról szedette az előljáróság. A 19. század második felében egy-egy úrnapi sátor állt a templommal szemben lévő városháza és a Futó-Kovács ház előtt, a Szentháromság-szobornál és Szarka Mátyás tanácsnok portájánál.³⁷ A díszítő asszonyok és leányok dúsan rakták a sátrakat rózsákkal, élővirág-koszorúkkal. Középen egy nagyobb, rámás szentképet helyeztek el. 1899-ben az úrnapi sátrak helyét megváltoztatták, és a helyi vallási társulatok díszítették azokat: az első sátrat (Szentháromság tér keleti sarka) az Oltáregylet, a másodikat (Iskola utca és Fő utca kereszteződése) a Jézus Szíve Társulat, a harmadikat (Templom utca vége) az Élő Rózsafüzér társulat, a negyediket (Kossuth-tér) Szent Ferenc Harmadrendje. Az egy órás körmenetet az önkéntes tűzoltók zenekara kísérte.³⁸ Az ünnepi díszlovásokat lefojtott mozsárgyúkból lötték a Kossuth téren, később a plébánia kertjében.³⁹ A 20. század közepétől minden évben ugyanazok a családok díszítették a templom körül felállított úrnapi sátrakat. A tisztséget átvenni csak az oltárdíszítő család felkérésére lehetett, és lehet napjainkban is.⁴⁰

Hegyi Antal plébános legnagyobb hatású missziója a *Jézus Szíve-tisztelet* megszilárdítása volt. 1888-ban, a rendkívüli tavaszi áradás idején Jézus Szent Szívének pártfogásába ajánlotta Csongrádot. Miután a település szerencsésen megmenekült, a kultusz emléknapiját fogadalmi ünnepé emelte (1889). Bár a váci megyéspüspök nem rendelt el munkatilalmat, Jézus Szíve ünnepén a csongrádi hívek tartózkodtak a dologvégzéstől.⁴¹ Az ünnep előestéjétől, vagyis Úrnapiját követő csütörtöktől kezdve nyolc napon keresztül minden este litániát és szentségimádást tartottak a Szent Szív kiengesztelésére.⁴² A főoltárt nemzeti színű koszorúkkal és virágokból font Szent Szívvel ékesítették. A nagymisé meghívott vendégpap celebrálta, a temetőbe vezetett körmeneten a település színe-java részt vett.⁴³ Hegyi plébános a Szent Szív dicsőségére 1891-ben egy 1600 kg-os harangot öntetett.⁴⁴

Hatásos szónoklatainak és kiadványainak köszönhetően a csongrádi Jézus Szíve Társulatnak közel tízezer tagja volt.

Ide kívánczik az a tény is, hogy 1943 októberében a háborús terhektől szenvedő lakosság vigasztalására Csongrád városát Szűz Mária Szepölöten Szívének oltalmába ajánlották. A felajánlási ünnepségen közel nyolcezer hívő vonult a piroskavárosi Szent József-templomtól a városházáig. Az ideiglenes szabadtéri oltárnál hangosbeszélőn mondta a felajánló imádságot az egyház-község világi elnöke, Hajdú Mihály.⁴⁵

Az épület 1842. évi felszentelési ünnepségének emlékére június második vasárnapján tartották a *keneti búcsút*, másképp a *templom napjának* szertartását.⁴⁶ A szent olaj egykori fölkenésének helyeit a templom belső falain látható cserkoszorúk jelzik. Az évfordulós ünnepségen a falfestésekhez gyertyákat erősítettek. A délelőtti nagymise előtt körmenetet tartottak, a délutáni vecsernye alatt pedig a helyi papság sorra járta és tömjénfüsttel hintette meg oltárokat.⁴⁷

Jegyzetek

- ¹ 1828-ban 10.613, 1857-ben 16. 291, 1890-ben 20.802 volt a lakosság létszáma, mely 60 esztendő leforgása alatt a kétszeresére duzzadt. Részleteiben lásd: Sebestyén 1998. 86.
- ² A csongrádi plébános és segédlelkészeinek munkarendjéről bővebben lásd: Gyöngyössi 2014. 89–115.
- ³ NPI Historia Domus II. 137.
- ⁴ „...e két misére a nép nagyon öszve szorulván egy vasárnap sem múlik el, hogy legalább egy vagy kettő el nem ájulna a nagy szorultság végett.” VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, Makai András vallomása.
- ⁵ VPL APar. Cs. 1898. október 7. Hegyi Antal levele a váci egyházmegyei hatóságnak.
- ⁶ NPI 1840. november 1. Jancsovcics József plébános szerződése.
- ⁷ *Csongrádi Lap*, 1900. március 25. X. évf. 13. szám, 3. old.
- ⁸ Vasárnap reggel fél hétkor, fél kilenckor, tíz órakor és este. NPI Historia Domus II. 138.
- ⁹ NPI Historia Domus II. 40.
- ¹⁰ NPI Historia Domus II. 117.
- ¹¹ Mátyus János csongrádi plébánosi idejében (1800-as évek eleje) néhány szép, vágnivaló csirke fejében vasárnap – sőt! Nagyböjtben is történtek esketések. VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. tanúkihallgatási jegyzőkönyv, Takáts Jakab vallomása.
- ¹² VPL APriv. Hegyi Antal, 1894. július 10. Hegyi Antal levele a váci püspöki szentszéknek; *Csongrádi Újság (II)* 1931. május 24. X. évf. 42. szám, 5. old.
- ¹³ *Csongrádi Közlöny*, 1896. október 18. III. évf. 42. szám 3. old.
- ¹⁴ *Csongrádi Újság*, 1910. május 22. VIII. évf. 21. szám, 3. old.
- ¹⁵ *Csongrádi Újság (II)*, 1931. szeptember 27. X. évf. 78. szám, 2. old.
- ¹⁶ *Csongrádi Lap*, 1905. december 10. XV. évf. 50. szám, 3. old.
- ¹⁷ *Csongrádi Újság (II)*, 1922. december 17. I. évf. 33. szám, 3. old.
- ¹⁸ NPI Historia Domus II. 49–50.
- ¹⁹ *Csongrádi Közlöny*, 1895. október 6. II. évf. 40. szám, 3. old.
- ²⁰ *Csongrádi Közlöny*, 1895. március 17. II. évf. 11. szám 2. old.
- ²¹ 1914. november 28 – december 18. között a galíciai Limanowa mellett verte vissza az oroszokat az osztrák–magyar sereg.
- ²² *Csongrádi Újság (II)* 1925. december 13. IV. évf. 88. szám, 4. old.
- ²³ *Csongrádi Közlöny*, 1894. december 23. I. évf. 41. szám 3. old.
- ²⁴ *Csongrádi Lap*, 1891. április 26. I. évf. 12. szám, 3. old.
- ²⁵ VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. augusztus 31. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv, Bába Szabó Rókus vallomása.
- ²⁶ Sóhlya (kézirat) 1857. 237–238.
- ²⁷ Lonovics 1857. I. 221–222.; Mihályfi 1933. 156. Az adatokért Barna Gábornak tartozok köszönettel.
- ²⁸ NPI 1950. április 24. Szolnok János jelentése a Csongrádi Rendőrkapitányságnak.
- ²⁹ *Csongrádi Közlöny*, 1896. április 26. III. évf. 17. szám 4. old.
- ³⁰ *Csongrádi Közlöny*, 1895. május 5. II. évf. 18. szám, 3. old.
- ³¹ A napjainkban is használatos szobrot Bagi Veron és Samu Mária vásárolta az 1890-es években. VPL APriv. Hegyi Antal, 1898. július 22. Püspöki szentszéki kihallgatási jegyzőkönyv, Bagi Veron vallomása.
- ³² Sóhlya (kézirat) 1857. 208.
- ³³ *Csongrádi Újság (II)*, 1932. március 24. XI. évf. 3. old.
- ³⁴ Sóhlya (kézirat) 1857. 224.
- ³⁵ *Csongrádi Közlöny*, 1896. március 29. III. évf. 13. szám 3. old.
- ³⁶ Sóhlya (kézirat) 1857. 270.
- ³⁷ *Csongrádi Közlöny*, 1895. június 16. II. évf. 24. szám, 3. old.
- ³⁸ *Tiszavidék*, 1899. június 4. X. évf. 23. szám, 3. old.
- ³⁹ *Csongrádi Közlöny*, 1895. június 23. II. évf. 25. szám, 3. old.
- ⁴⁰ Interjú Tyukász Imrénével (sz. 1934) 2010.
- ⁴¹ Az 1940-es években Gresó Imréné édesanyja egy alkalommal kenyeret sütött ezen a napon. A tészta nem kelt meg, így többé nem dolgozott Jézus Szíve napján. CsKK TLM NA 47-2010. Interjú Gresó Imrénével 1996.

⁴² *Csongrádi Közlöny*, 1896. június 7. III. évf. 23. szám 3. old.

⁴³ *Tiszavidék*, 1892. június 26. III. évf. 27. szám, 2. old.

⁴⁴ *Csongrádi Újság*, 1909. június 13. VII. évf. 24. szám, 3. old.

⁴⁵ NPI Historia Domus I. 114.

⁴⁶ *Csongrádi Újság*, 1909. június 20. VII. évf. 25. szám, 3. old.

⁴⁷ *Tiszavidék*, 1899. június 4. X. évf. 23. szám, 3. old.

⁴⁸ Nagyszombati processzió Csongrádon. VPL APriv. Mátyus János, 1823. július 10. Tanúkihallgatási jegyzőkönyv, Gyarmati Mihály vallomása.

A Nagyboldogasszony-napi búcsú

A plébánia legmozgalmasabb ünnepére, a Nagyboldogasszony-napi búcsúra vonatkozó első leírások a 19. század közepéről származnak. A búcsúra elsősorban a környékbeli, kisebb települések római katolikus, földművelő lakosai látogattak el, de „itt [t.i. a csongrádi boldogasszonyi búcsún] adott találkozót a vármegye intelligenciájának nagy része [is], kikhez örömmel csatlakozott Pest és Jász–Nagykún–Szolnok vármegyék úri közönségének kisebb része”.¹ A vasútvonallal kiépülésével, a 19. század végére a fővárosból is érkeztek zarándokok, a Kiskunfélegyháza–Csongrád vonalon különvonatok közlekedtek.² A gőzhajó is több száz zarándokot szállított a csongrádi búcsúra.

A csongrádiak a búcsú előtti napon vigíliai böjtöt tartottak.³ A házak elejét kimeszelték, az utcát és az udvart felseperték; friss kalácsot, kenyereket sütöttek, tyúkot, kakast vágtak.

Az egy-kétnapi járóföldre eső településekről gyalogosan érkeztek a keresztaljak. A 19–20. század fordulóján körülbelül 7–10.000 idegen érkezett ezekben a napokban Csongrádra.⁴ A távolban feltűnő lobogókat harangszóval üdvözölték. A búcsújárók az egykori Dob utca-sarki (Mernyő) kereszt mellett, az ártézi kútnál megpihentek, átöltöztek. A csongrádi gyerekek a búcsúsok elé szaladtak „keresztet csókolni”, mire a zarándokok kis szentképpel, kaláccsal ajándékozták meg őket.⁵ A templomgondnok a helyi asszonyok

által készített süteményekkel, borral és vízzel kínálta a búcsújárókat; ha kellett, gondoskodott a szálláshelyek elosztásáról.⁶ A legtöbb háznál minden évben ugyanaz a család szállt meg.⁷

A búcsú előtti éjszaka a templomban egymást követték a szentmisék, éjféltkor Keresztutat jártak. A templom kapuját és a főoltárt élővirágfüzerek borították, az oltárokra cserepes virágokat helyeztek. Az épület homlokzatán hatalmas, nemzeti színű lobogó lengett. A búcsús csoportok a beköszönő ének elhangzása után a padsorok végeire erősített zászlótartó kapcsokba állították lobogóikat.⁸ A 10 órakor kezdődő nagymisén az ünnepi beszédet népszerű egyházi szónokok tartották.⁹ A körmenetet mozsárágyúk „üdvölvései” tették ünnepélyesebbé. A letompított ágyúgolyók a városháza teréről az alig pár méterrel távolabbi plébániai kertbe hullottak.¹⁰ A zarándokok rendszerint gyóntak és áldoztak, a misét és körmenetet követően búcsúfiát vásároltak, majd csongrádi ismerőseiknél, rokonaiknál vendégeskedtek.¹¹ Délután a búcsús csoportokat harangszóval búcsúztatták el.¹²

A mai Szentháromság-téri park helyén, az egykori piactéren illetve a templom előtti téren is volt kirakodóvásár, ahol a szentképek, rózsafüzerek, imakönyvek, kisebb porcelán szobrocskák illetve a vallásos ponyvairodalom termékei fogytak nagy számban. Egy kunszentmártoni hagyatékból került elő Bába Szabó Rókus templomgondnok 1888-ban írt beköszönő és távozó éneke a csongrádi búcsúra érkező zarándokok használatára. Ezt a pár oldalas ponyvát is a búcsúban árusították.¹³ A csongrádi búcsúban mindezek mellett csizmát, cipőt, papucsot, kendőt, kalapokat és különböző ruhaféléket, valamint mézeskalácsot, egyéb édességeket is lehetett kapni.¹⁴ A búcsúi sokadalomban rengeteg koldus és zsebtolvaj, valamint leégett templom vagy szanatórium javára kéregető csalo is megfordult.¹⁵ Bukfenchányó komédiás, *ringelspiel* másképp *ördögmotolla* (körhinta), *panoráma* (körkép), léghajóhinta és önkéntes ügyességi próbák szórakoztatták a közönséget.¹⁶ 1862-ben „Nagyboldogasszonyi búcsúkor egy 10 öles gyalult fenyő volt leásva, tetején nemzeti

zászlóval, keszkenőkkel, a boros üvegekkel meg-
rakva, amely a fölmásztól illették. Először egy
szentesi cigánygyerek mászott fel, kit követtek
több helybeli műkedvelő fiak is.¹⁷ Az „úri közön-
ség” igényeinek kiszolgálására a népkertben dél-
utáni sétahangversenyt tartottak.¹⁸

Az esti bálakat hónapokig tartó előkészületek
előzték meg. A bevételt jellemzően valamilyen
jótékonyági célra szentelték: ingyenkonyhára,
az önkéntes tűzoltók felszerelésének bővítésére,
árvízkárosultak megsegítésére. A jegyeket elővé-
telben, a Fő utcai kereskedők üzleteiben lehetett
megvásárolni, többen személyre szóló meghívót
kaptak.¹⁹ A felülfizetéseket hírlapilag nyugtázták.
Az erőteljes társadalmi elkülönülés a bálók szer-
vezésére is rányomta bélyegét: rendszerint külön
mutattak az iparosok, a gazdák, a Polgári Kör és a
48-as Népkör tagjai. A bálókra nagyobb számban
érkező, más városból származó vendégek is erő-
sen „összezártak”, egyikőjük megsértését az egész
társaság ügyeként kezelték. 1877-ben például az
egyik szentesi legény megalázását követően kis hí-
ján tömegverekedés tört ki a szentesiek és csong-
rádiak között.²⁰

A lampionokkal és fáklyákkal kivilágított ká-
véházak, szállodák, vendéglők és a népkert han-
gosak voltak a szentesi Bektai Ambrus, a kiskun-
félegyházi Rácz Károly, a csongrádi Tisza Sándor
vagy Farkas Balázs bandájának muzsikájától.²¹
A Magyar Király szállóban 1900-ban rendezett
búcsúi bálon egy Párizsba szerződött zenekar
szórakoztatta a nagyérdeműt.²² Az „aranyifjúság”
hajnalig járta a divatos táncokat: négyest, polkát,
csárdást, keringőt és mazurkát. Az 1870-es évek-
ben a leányok hófehér vagy egyszínű *tarlatán ru-
hában*, a legények attilás, dolmányos öltözékben
vettek részt a mulatságon. A 19–20. század for-
dulójára a hölgyek selyemből készült abroncsos
ruhákat, az úri ifjak frakkot viseltek.²³

A kevésbé elegáns vendéglői mulatozásoknak
rendszerint verekedések, bicskázások vetettek
véget. Borsos, Réti és Dékány doktor urak ren-
delőiben Szent Rókus hajnalára tucatjával feküd-
tek a késszúrást elszenvedett vagy a fűrkösbottal

*Nagyboldogasszony napján tartja
Csongrád a legszebb, hagyományos
katholikus ünnepet, a bucsut. Már
megelőző napon délután egymásután
érkeztek be a közeli községekből
templomi lobogók alatt, áhitatos ének-
szóval a bucsusok processiói.*

*A délelőtt a vallásos kegyeleté:
A körmeneten áhitatos szívvél vesz
részt a város és a tanyák népe,
hogy aztán délután a bucsusok ezer-
nyi szépet és jót kínáló sátrai közt
nézzen szét. Tréfás jókedeben folyik
a „bucufia” válogatása.*

*A mostani bucsu a szépen és
jól sikerült bucsuk közé tartozik:
nagy tömeg jött bucsura a városba,
hogy hódoljon a százados szoká-
soknak.*

78.13/1909. sz.

Hirdetmény.

Figyelemztetik a közönség, hogy a mai napon
a Nagyboldogasszony napi bucsu alkalmával tekintet-
tel a vasárnapi munkaszünetre az ipari és kereskedelmi
üzletek éppen úgy mint más vasárnapi napon csak
déllel 10 óráig tarthatók nyitva, 10 óra után csupán
a bucsu téren és csupán csak bucsu cikkeket u. m.
szent képeket, olvasókat, imakönyveket s ehhez ha-
sonló szent dolgokat továbbá mézeskalácsos árukat
szabad árusítani.

A 10 óra után árusítók a rendőrség által fel-
fognak jelentetni.

Ezen tilalom az élelmi cikkek elárusítóira nem
vonatkozik.

Csongrád, 1909. augusztus 14.

Előljáróság.

leütött legények. A *Csongrádi Lap* cikkírója a fel-
tűnően sok incidenst a csongrádi bor jellegzetes
hatásának tudja be: „Tudjuk, hogy míg a szentesi
vinkótól a bicska nyílik az ember zsebében, addig
a csongráditól biztosan öl, rabol vagy gyilkol az em-
ber, vagy valami csíny követ el.”²⁴

A két világháború között a vásártéri pályán
hagyománnyá vált a Nagyboldogasszony-na-
pi futballmeccs. Rendszerint a Leventék és a
Gazdaijak Sport Klubja mérkőzött meg egymás-
sal.²⁵ A Csongrádi Katolikus Jótékony Nőegylet
a búcsú előtti délutánon ruha- és ételadományok-
at osztogatott. Az ünnepi szentmisét – melyet
továbbra is augusztus 15-én, a búcsú napján tar-
tottak meg – három, rövidebb szentmise előzött
meg 7, 8 és 9 órakor. A városban piros alapon
fekete betűvel nyomtatott falragaszokon hirdet-
ték a búcsúi bálakat.²⁶ Az iparosok és a gazdaijak
továbbra is külön tartották mulatságaikat, de a
Széchenyi Szövetség és a Csongrádi Szőlősgazdák
Egyesülete is hirdetett búcsúi bálát.²⁷ A vendég-
lőkben ekkoriban már villanyfény mellett lehe-
tett táncolni. Kaszanitzky István vendéglőjében
a kiskunfélegyházi szimfonikus zenekar tartott
hangversenyt, me-
lyet Kompó Béla
zenekara közremű-
ködésével reggelig
tartó tánc köve-
tett.²⁸

1933-ban a
kormányzó fivére,
Horthy István és
számos országos
közügyi méltóság
is tiszteletét tette
a csongrádi Szé-
chenyi Szövetség
által szervezett
Nagyboldogasz-
szony-napi bú-
csún. Az eseményt
a Magyar Rádió
élőben közvetí-

tette, a Magyar Filmiroda híradós összefoglalást
készített. Az esemény idegenforgalmi jelenősé-
gére való tekintettel a szokásos búcsús progra-
mok sport- illetve szórakoztató rendezvényekkel
is kiegészültek. A szentmise és búcsúi körmenet
után a plébános megáldotta az új terményből ké-
szített kenyereket, majd egy szekér új kenyeret
osztottak ki a rászorulóknak között. A távlovaglás
nagy rajongójaként is ismert Horthy István tisz-
teletére délután lovas ünnepélyt tartottak a városi
sporttelepen. A kiemelt vendégeket új kalászból
font irredenta jelképekkel (Nagymagyarország
és Csonkamagyarország térképe) ajándékozták
meg. A lovas bemutatót ún. „népies felvonulás”
követte kubikos talicskával, aratószerszámokkal
és társzekerekkel, majd magyaros táncbemutató a
csongrádi ifjúság részvételével. A programot éjje-
li zenés sétahajózás és „tündéri tűzijáték” zárta a
Tisza-parton. Az alkalomra igyekvőknek kedvez-
ményes árú vasúti- és hajójegyet lehetett váltani, a
szomszédos városokból motorosok is fuvarozták
a Csongrádra igyekvő vendégeket.²⁹

Bár az ünnepi szentmisét és a körmenetet a két
világháború között is óriási érdeklődés kísérte, a

korábbinál jóval
nagyobb hang-
súly helyeződött
a délutáni és esti
szórakoztató prog-
ramok, különböző
műkedvelő elő-
adások, hangverse-
nyek szervezésére
és népszerűsítésére.
Budapestről, Kec-
skemétről hozatott
jazz-zenekarok, fú-
vós- és szimfonikus
zenekarok, kisebb-
nagyobb színtár-
sulatok gondos-
kodtak a kulturált
időtöltésről. Mivel
a vidéki nagyváros-

Ének

Nagyboldogasszony napján.

Dallama: Gábiel arkangyal leszál,

1. A csongrádi templom ajtaja megnyílt
Nagyboldogasszony szűz szépen tündöklök
Oh de nem ibolya a szép szűz Mária?
Menynek és földnek királyné asszonya.

2. Jertek örvendezzünk ez ékes rózsában
Csongrádi templomnak drága csillagában
Boldogasszony anyánk, rég nagy pátrónánk
Szelidséggel áldott szentséges szűz anyánk.

3. Mint pünkösdi rózsa ragyog két orcája
Kedves vendégére mintha mosolyogna
Boldog s szegényeket árva özvegyeket
Egyaránt fogadja nem tesz különbséget.

okból érkező vendégek elővételben foglalták le a jegyeket, a csongrádi nagyérdemű jó része kimaradt a programokból.³⁰ A turisztikai célú erőfeszítések mellett a trianoni nemzetgyász kifejezésére is kiemelt hangsúly helyeződött. Megkoszorúzták a világháborúban elesett hősök emlékművét, majd Boldogasszony oltalmába ajánlották a szenvedő magyar hazát, elszavalták Gyula diák Magyar miatyánk-ját.³¹

Az 1947-ben meghirdetett Mária-év legkiemelkedőbb eseménye a háromnapos Tiszai Mária Napok rendezvénysorozat volt. A hívek lelki megújulását és hitben való megerősödését célzó mozgalom fő alakja a díszszónok, Mindszenty József hercegprímás volt.³² Az országos jelentőségű eseményről készült összefoglalók³³ mind kiemelik a résztvevő papi személyzet és a zarándokok magas számát (köribelül 70 pap és 80 ezer hívő, az ország félszáz településéről) a rendezvények változatosságát (mindhárom templomban, a Tiszaparton és a köztereken), és az esemény napjainkig meghatározó fontosságát a település életében.

Csongrád három templomában magasrangú főpapok tartották a miséket, vezették az éjjeli

szentségimádásokat. Augusztus 15-én az éjféli szentmisére gyertyás körmenetben érkeztek a Szent Rókus és a Szent József templom hívei. Az áldoztatást hetven pap végezte, és csak a haj-

**Külön meghívó helyett ez uton
ertesitem a gazda-ifjuságot, hogy
f. hó 15-én, bucsu napján a főteri
vendéglőm összes. uj. fényes he-
lyiségeiben jobb**

Gazda ifjusági bálat

**rendezek. A zenét a 12 tagból álló
szentesi eiső kitünő magyar zene-
kar szolgáltatja. Belépti-díj 10.000 K.
Gondoskodtam előre, hogy főteri helyi-
ségemben es a Nepkertben reggel 4
óraig villany világítás legyen.**

Tisztelettel:

**Kaszanitzky István,
vendéglős.**

nali órákban ért véget. A legnagyobb érdekődés Mindszenty József beszédét övezte, melyet a Szent Rókus-templomban található, 18. századi Mária-oltárkép ünnepélyes átvitele előzött meg a városháza előtt felállított oltárhoz, augusztus 16-án. Ugyanazon nap délutánján a Szegedi Egyetemi Ifjak Kongregációja egy Fekete Madonna című misztériumjátékot mutatott be, majd este 9 órakor hajóra tették az Oltáriszentséget, melyet a gátoldalon gyertyás menet kísért a Nagyboldogasszony-templomba.³⁴

Az 1950-es években a búcsú és a körmenetek engedélykötelesek voltak. Bár a jóváhagyást a plébános rendszerint megkapta, a búcsút követően sorra érkeztek a hatósági felszólítások, mondvacsinált büntetések. Szolnoky János egyik levelében panaszkodik megyéspüspökének, hogy azért, mert a búcsúsok a templomtér fűvére léptek, a város kétezer forintos bírságot szabott ki. Mivel a búcsú éjjelén a szentségimádás kezdetét harangszóval jelezték, csendháborítás ügyében is eljárás indult a plébános ellen.³⁵ A búcsú külsőségei ekkoriban erősen megfakultak, elszegényedtek. A gyalogos zarándokcsoportok a rendőrség zaklatásai miatt megritkultak, a búcsú inkább egy nagyobb vasárnapi misére hasonlított. A kirakodóvásáron mezőgazdasági termények is megjelentek. 1958-ban Szolnoky plébános a búcsús sátrak mellett sétálva, mosolyogva mondta: „Sze-

gény ember búcsúja” hiszen mindenki garabollyal és dinnyével volt megpakolva.³⁶

Az 1970–80-as években Dudás Lajos tanár-helytörténész fotóin láthatjuk, hogy a templom előtti sátrak alatt mázas kancsókat, gyermekjátékokat, ruházati cikkeket is lehetett vásárolni. A templom díszítését és az oltárok takarítását továbbra is helyi asszonyok végezték. Az 1990-es években főként saját kertjeikből hozták a virágokat, később – az egységesebb templombelső érdekében – inkább pénzt gyűjtöttek a díszítésre.

Napjainkban a templombúcsút az augusztus-15-i ünnephez legközelebb eső vasárnapon tartják. Bár összességében ezen a napon fordul meg a legtöbb csongrádi hívő a templomban, az ünnepi külsőségek napjainkban jóval szerényebbek, a vidékiek érdeklődése mérsékeltebb. Galli János főkéntor kezdeményezésére az 1990-es évek eleje óta hagyománnyá vált, hogy a búcsúi körmenetet a csongrádi fúvószenekar tagjai kísérik.³⁷ A programokat a helyi plébánia szervezi, így azok tisztán vallási jellegűek: egyházi hangversenyek, litániák, szentségimádások követik egymást. A Tiszai Mária-napokra emlékezve a plébánia tíz évente ünnepi szentmisét és körmenetet tart. Utoljára 2008-ban, Janes Zoltán plébános szervezésében indult hajós körmenet a Szent Rókus-templomban lévő, ősi Mária Mennybevétele festménnyel a Nagyboldogasszony-templomig.

Jegyzetek

¹ *Csongrádi Lap*, 1891. augusztus 15. I. évf. 28. szám, 1. old.

² MNL CsML CsL Képviselőtestület jegyzőkönyvek, XVI. tétel, Cs. Vármegye alispáni hivatalának 11.835/893. sz. értesítése. 1894. jan. 19- jk. 26. sz.

³ „Megengedtetik különben, az érvényben levő pápai disputáció erejénél fogva, a zsíros eledlek használata, csupán a húsétel és a többszöri jóllakás tiltatik.” *Tiszavidék*, 1899. augusztus 13. X. évf. 33. szám, 3. old.

⁴ 1891-ben a zarándokok száma a következőképpen alakult: Szentesről 648, Szegvárról 118, Mindszentről 390, Alpárról 146, Kunszentmártonból 86, Cibakházáról 240, Félegyházáról 248, Csanytelekről 380, Tömörkényről 220, Csepárról 408, Szelevényről 114 személy. 1245-en kocsikon érkeztek, távolabbi helyekről. *Csongrádi Lap*, 1891. augusztus 23. I. évf. 29. szám, 3. old.

⁵ Kókai 2010. 9.

- ⁶ *Csongrádi Lap*, 1892. augusztus 21. II. évf. 34. szám, 3. old. A búcsúsok a nagytemplom körüli utcákban voltak elszál-
lásolva, szalmán aludtak. CsKK TLM NA 47-2010 Szentek kutatása. Interjú Sándor Antalnéval. 1996; Interjú Galli
Jánosnéval (sz. 1924.) 2018.
- ⁷ „Nagymama házához a cibakházi búcsúsok már visszajárók voltak.” Kókai 2010. 9.
- ⁸ Interjú Galli Jánosnéval (sz. 1924.) 2018.
- ⁹ *Csongrádi Közlöny*, 1895. augusztus 18. II. évf. 33. szám 3. old.
- ¹⁰ MNL CsML CsL Képviselőtestületi jegyzőkönyvek, 1899. aug. 29. jk. 221. sz.
- ¹¹ Dudás 1998. 108. Sóhlya Antal kántor kedélyesen említi egyik írásában, hogy Csongrádon szinte erőszakkal is elfogják
és megvendégelik a búcsúra érkezőket. MNL CsML CsL Dudás Lajos tanár, helytörténész iratai. Búcsúk mappá.
Kókai 2010. 9.
- ¹² *Uj ének Nagyboldogasszony napján. Egy elfogadó és egy elbocsájító énekkel, kibővítve ujhold vasárnapi énekkel. Irta: Bába
Rókus, Csongrád. Nyomt. Schwartz Sándornál 1888.* Tigyi Magdona hagyatéka (Barna Gábor tulajdonában).
- ¹³ Bálint–Barna 1994. 275. A Fő utcán lévő üzletek csak reggel 10 óráig lehettek nyitva. A szigorú zárvatartási rendre a
helyi csendőrség felügyelt.
- ¹⁴ „Oly sok csavargó és koldus özönlött el a város utcáit hogy járni alig lehetett tőlük. És amennyire ismerjük e népet
még veszedelmes is a közrendőri szempontból, mert nem egy eset volt már rá, hogy koldus ruhában tolvajokkal talál-
koztunk”. *Csongrádi Lap*, 1891. augusztus 23. I. évf. 29. szám, 3. old.
- ¹⁵ *Idők Tanúja* 1867. aug. 21. Sóllya Antal cikke.
- ¹⁶ MOL CsML CsL Dudás Lajos tanár, helytörténész iratai 1927–2004. b. Helytörténeti munkássága, gyűjtések, repro-
dukciók. Tanulmányok, újságcikkek és hozzátartozó kutatási feljegyzések. XIV. 3. 22.d.
- ¹⁷ *Közérdek*, 1891. augusztus 9. I. évf. 5. szám, 2. old.
- ¹⁸ *Tiszavidék*, 1904. július 24. XV. évf. 30. szám, 3. old.
- ¹⁹ *Szentesi Lap*, 1877. augusztus 19. VII. évf. 32. szám, 3. old.
- ²⁰ *Csongrádi Lap*, 1891. augusztus 9. I. évf. 27. szám, 3. old. Az 1870-es években Turcsi János vagy a szentesi Páci Mihály
cigányprimás bandája volt a legnépszerűbb a csongrádi búcsúi bálakon. *Csongrádi Lap* 1910. augusztus 14. XX. évf. 34.
szám, 1. old.
- ²¹ *Csongrádi Lap*, 1900. augusztus 12. X. évf. 33. szám, 2. old.
- ²² *Csongrádi Lap*, 1910. augusztus 14. XX. évf. 34. szám, 1. old.
- ²³ *Csongrádi Lap*, 1891. augusztus 30. I. évf. 30. szám, 3. old.
- ²⁴ *Csongrádi Újság (II)*, 1924. augusztus 15. III. évf. 57. szám, 3. szám.
- ²⁵ *Csongrádi Újság (II)*, 1923. augusztus 26. II. évf. 61. szám, 3. old.
- ²⁶ *Csongrádi Újság (II)*, 1932. augusztus 18. XI. évf. 66. szám, 2. old. A Kalász leányegyesület tagjai a gazdák „parasztbál-
jára” jártak, ahol a legények csizmában, fekete kalapban és nadrágban mulattak hajnalig. Ruházódásukban elkülönül-
tek az iparos legényektől, kik cipőt vagy pantallót viseltek, sötét-világos nadrágban jártak. Interjú Gresó Imrével (sz.
1920) 2010.
- ²⁷ *Csongrádi Újság (II)*, 1925. augusztus 9. IV. évf. 54. szám, 3. old.
- ²⁸ *Csongrádi Újság (II)*, 1933. július 23. XII. évf. 59. szám, 3–4. old.
- ²⁹ *Csongrádi Újság (II)*, 1934. augusztus 5. XIII. évf. 62. szám, 3. old; *Csongrádi Újság (II)*, 1934. augusztus 9. XIII. évf.
63. szám, 2. old.
- ³⁰ Vitéz Somogyváry Gyula: Magyar Miatyánk 1919-ben című verse. Az ünnepségről lásd. *Csongrádi Újság (II)*, 1934.
augusztus 19. XIII. évf. 66. szám, 2. old.
- ³¹ A Mária-émlékév társadalmi céljairól bővebben lásd: Gulyás 2015. 825-826. Részletes bibliográfiát lásd. Fodor 2017.
- ³² Gulyás 2015; Botos 2017.
- ³³ Gulyás 2015.
- ³⁴ VPL APar. Cs. d.n. Szolnok János levele a megyéspüspöknek.
- ³⁵ Tóth 2010. 10.
- ³⁶ Interjú Galli Jánosnéval (sz. 1924.) 2018.

The Church of Our Lady in Csongrád

In the middle of the eighteenth century, Csongrád was a typical Hungarian, Roman Catholic settlement from the Southern Great Plain with a continuously growing population due to the favourable tax conditions. Despite the fact that the landlord and patron, Count Ferenc Károlyi and later his son, Antal Károlyi gradually lifted the exemptions and the tax burden of the serfdom, by the middle of the century, the population of Csongrád increased to nearly six thousand people and the settlement started to expand towards the West.¹ Due to the densely built nature, the peninsula-like centre – with the church dedicated to Our Lady (present-day Saint Roch church) in the middle – was unable to serve the growing needs of the evolving city, therefore a new centre had to be established.²

The intention of building a new church already came up at the beginning of 1760; as we find out from the letter written by Csongrád's parish priest, Márton Berinkeý on April 20, 1760, in which he informed the patron Antal Károlyi (1732–1791) that as soon as he, or someone he assigned, marked out the location where the new church would be built, the priest would immediately start preparation works, supplying the limestone and the slaked lime.³ Antal Károlyi eventually trusted the people of Csongrád with choosing the location for the new church in 1761 and endorsed the launch of the construction works with a donation of 500 Forints. We learn this from a letter he sent from Hódmezővásárhely, in which he conditions that he would commission the design plans for the church himself.⁴ Antal Károlyi – the grandson of Sándor Károlyi (1669–1743) – made the final decisions about the design plans, the building materials and the interior design; the altar, the pulpit, the organ, the bells and the

various equipment, liturgical objects. These are primarily documented in the archival sources of the *Historia Domus* (history of the parish) at the Csongrád parish church archives and at the archives of the Károlyi family (National Archives of Hungary, Budapest) and at the Vác Episcopal and Chapter Archives.

Károlyi sent his ideas and concepts about the building's structure and design beforehand to the Vác episcopal office.⁵ Until the spring of 1763, several proposals and variants were made for the church's design plans. These were first sent to the parish priest who forwarded them to Antal Károlyi so that he could select the one he preferred. We learn from the count's reply dated March 29, 1763, that he decided to go with the design variant marked 'B'. He authorised, furthermore, to hire József Peitmiller, an architect from Pest considered to be the most competent for the task, to be in charge of construction. In his letter, he urged the works to begin and to lay the cornerstone, which he would be unable to attend due to other engagements.⁶ István Fábián parish priest informed the bishop of Vác about the developments, attaching a copy of Károlyi's letter to his. He asked the diocesan bishop to appoint the date of the laying of the cornerstone at his convenience; or if he would not be able to attend in person, to send someone in his place. The parish priest wished to conclude the ceremony by May 1 the latest.⁷

The foundations of the new church were marked out on the premises of an old cemetery condemned for demolition, with a small chapel dedicated to Saint Roch, Rosalia and Sebastian on it. Although the cornerstone was only laid in the spring of 1763, it is fair to assume that the preparation of the construction work, the pro-

curement of the materials and the excavation of the foundation had already begun in 1762; which is also attested by some of the sources.⁸

In 1768, in the last phases of construction, Antal Károlyi asked the bonorum director of Csongrád to send him the design plans and the budget calculations of the church. István Vargha, the inspector of Csongrád sent the requested documents on May 29, 1768, although the attached reply letter clarifies that the enclosed design plans are not the ones they eventually used for the construction; because during the implementation process they have made some minor modifications to it and the amended design plans were taken by the master mason to Pest.⁹

The count's intention with the design plans of the almost finished church is unclear. Perhaps he merely wanted to log them into the family archives; or maybe he wanted to use the plans as a pattern for designing other buildings. It is more probable, however, that he needed the plans for

designing the upper level and the spire of the unfinished steeple or the high altar. The drawings and budget calculations enclosed with the letter could be identical with the ones preserved in the Károlyi archives. The layout of the church in the design drawings – except for the later renovations, the blazoned gate structure – is almost perfectly identical with the current building.¹⁰

The modified drawings that the master mason took with him, would perhaps also answer the question whether there was or was not a 'crypt'. Even though the original plans did not include the crypt, oral tradition still preserved its memory until today. Mihály Szarka mentions in his memoir the exact date (1910–11) of the crypt being walled in.¹¹ Lajos Dudás notes that, according to local recollections, the burial place under the church (or rather under one part of the church) was never used.¹² These presumptions could only be confirmed by a comprehensive archaeological investigation.

The construction works of the church lasted seven years, until 1769: the costs were partly covered by the patron of the church and partly by the inhabitants of Csongrád.¹³ The city borrowed 6000 Forints from the landlord to fund the construction, and Károlyi also endorsed the works with 500 Forint each year. According to the data of Lajos Dudás, due to the shortage of building stones, they transported all of the building material they could find in the surrounding area to add to the foundation of the church – even the stones from the Nagykőhalom church once standing on the borderlines of the settlements of Bokros and Tiszaújfalu.¹⁴

It was in 1768 that the (tile) roofing of the church was finished.¹⁵ The two side-altars were also completed by this time; one dedicated to Saint Anne, the other to Corpus Salvatoris Nostri (Eucharist, or the Holy body of our Saviour). The high altar was completely missing at the beginning. In order to have at least a temporary altarpiece, István Vincze parish priest wrote a letter in 1770 to Kristóf Migazzi bishop of Vác in which

he asked permission to transport the privileged altarpiece from the old parish church to the new building.¹⁶ After obtaining the necessary authorisation, the painting was transferred to its new place, and József (Antal) Erdélyi provost blessed the new church with the title of the Assumption of Mary on the feast day of the Assumption.¹⁷ Thereby, the dedication to Mary of the former Our Lady parish church was transferred to the new church, and the Belsőváros church inherited the altar of the Saints Roch, Rosalia and Sebastian chapel demolished a few years later, as well as the title of Saint Roch.¹⁸

After the new parish church was finished, the settlement became typically 'bipolar'; the demarcation line between the old and the new centres (in the documentation of the age referred to as *Belsőváros* or 'inner city' and *Külsőváros* or 'outer city') became more and more distinct. According to the census conducted by András Kanyó parish priest in 1783, from the approximate population of 5700 of Csongrád, there were only around 1100 people living in the Belsőváros; which

meant that the majority of the inhabitants had already built their homes in the area between the new parish church and the River Tisza.¹⁹

In the year of consecration of the church, the tower was presumably only finished until the level of the cornice. The bells were stored in the wooden belfry raised next to the church.²⁰ Not long after the construction was finished, there were problems with the roof. Besides installing a high altar, in 1773 the parish priest also tried to convince the count of renovating the roof. Károlyi eventually lent the necessary funds for repairing the "barely finished, yet already damaged" roof from the landlord's treasury. He offered the profit of a manorial demesne to cover the costs.²¹ In 1776, the roof was damaged once again due to the strong winds. This time, organising the repairs and commissioning a tiler was the responsibility of the bonorum director.²²

In 1782 there was another heavy wind incident, which damaged the roofing of the church. András Kanyó parish priest, as his predecessors, also turned to Antal Károlyi for help; and besides

the roof repair, he also petitioned for the construction of the steeple and the high altar.²³ Finally, they hired Balthasar Fischer, a mason master from Kecskemét to repair the roof who, in order to prevent future damages, raised the cornice of the church so that it would absorb the force of the wind endangering the roof.²⁴

They started raising the steeple higher in 1784 and finished it the following year.²⁵ The work had to be done, since – as we learn from the report of János Dudovits, the *rationista dominalis* of Csongrád – the range of audibility of the low-set bells was too narrow, so the inhabitants could not be informed of the exact time of mass.²⁶ At this point, we should mention an alternative narrative, which has been popular at the turn of the nineteenth and twentieth centuries, but which lacks any real basis, according to which the building was designed to have two towers, the walls were built up to the height of the roof accordingly; but the city was unable to finish construction from its own resources and sought the sup-

port of Antal Károlyi, who had built only one steeple, which was disproportionately thin to the church.²⁷ Another popular misbelief about the construction of the steeple claimed that they ran out of bricks during construction, which is why the tower ended up to be too short.²⁸

During this same period, Károlyi had the church painted white; and had the floor laid with rectangular stones. He also saw to have new bells and a tower clock. The first clock was made in Buda in the workshop of István Miller in 1795.²⁹

In 1791, due to the bad state of the roof, the church vault cracked, so the parish priest of the time, András Kanyó, turned once again to the patron of the church, Antal Károlyi, to have the heavy roof tiles replaced with shingles.³⁰ His wishes were granted by the widow of the since deceased count, Jozefa Harruckern, in 1792.³¹

The following time when the roofing of the church needed repairing was in 1824. They had to completely replace the roof structure, men-acing to collapse, which they then covered with

shingles again.³² The patron insisted on using wood from around the Mureş River ('marosi fák') bought in Arad. He stipulated in a letter that if they cannot get the wood from Arad, it has to be transported from Pest.³³

In 1831, the wind broke off the cross and the ball of the church.³⁴ With the patronal authorisation of István Károlyi, the steeple was heightened a little in 1842.³⁵ Consecration of the church took place in the same year by the incentive of the diocesan bishop of Vác, Ferenc Nádasdy. The twelve places where they anointed the walls with holy oil, is commemorated with twelve painted consecration crosses.³⁶

Due to the frequent fires, in 1871 they built an iron gallery (or in the local vernacular: the 'go-around'). The parish priest justified it with the following explanation: "although the town provides two tower guards to watch over the great church, their service is useless, since, not having enough space to move, they fall asleep quickly; and in case of a fire, it is not them who warn the people, but the other way around."³⁷ The design plans and cost estimates of the gallery were made by the manorial geometra and approved by József Rappensberger engineer.³⁸ Gellért Váry commissioned a locksmith from Csongrád called Bócsa for the construction.³⁹ The tower and the vaults of the organ loft ('choir') was finished in 1873

under the supervision of Mihály Horváth architect.⁴⁰ The wooden flooring was replaced with iron sheets in 1912.⁴¹

The raising of the steeple, considered to be proportionately too short to the church and "not easy on the eyes"⁴², was initiated by the magistrate in 1886⁴³ of Csongrád after a violent windstorm caused grave damage to the tin roofing. The costs were covered by the treasury of the settlement and of the church, by donations and by patronal funding. The design plans were made by Endre Makai, and architect from Budapest, who was born in Csongrád made the plans pro bono to pay tribute to his home town.⁴⁴ The stone masons, the copper smith and the foreman were master craftsmen from Kecskemét and Hódmezővásárhely.⁴⁵ The original tin spire of the steeple designed by Joseph Bittheuser (the manorial architect of the Károlyi family) was replaced;⁴⁶ the new spire – presumably higher than the original – was made of red copper. On October 26, 1886, they have installed a lightning conductor, a small cross, and placed a small memorial inside the sphere supporting the cross.⁴⁷

In 1891, the magistrate installed a room for a fire watch under the bells – without asking the church authorities.⁴⁸ Antal Hegyi parish priest expressed in an angry letter to his superiors that the town had constructed a dangerous fire nest fabricated of planks and installed with the most primitive heating [...]; this so-called cabin or shelter is greatly endangering the safety of the church and its equipment, especially since there are several cords of firewood piled up in the tower."⁴⁹ His complaint was addressed by a decision of the vicecomes, which ordered the settlement to replace the plank walls of the watch cabin with a brick wall laid on lime mortar. And firewood was only allowed in a quantity necessary for the daily heating needs.⁵⁰

The fire watch was employed by the town, their task was to continuously keep watch over the boundaries of the settlement. In the 1850s and 60s, when the town had no official clock mas-

Üdvözet Csongrádról.

Rom. kath. nagytemplom belseje.

ter, they were also responsible for winding up and greasing the tower clock.⁵¹ They patrolled the balcony every fifteen minutes and shouted 'Praised be Jesus Christ' in the four cardinal directions to show that they were awake. If they noticed a fire, they rang the big bells and stuck a red flag, or in the night a red light, on the side of the gallery to indicate the direction of the peril.⁵² After 1896, Csongrád was divided into four districts, and thereafter the fire watch could signal the number of affected districts with the chimes of the bell.⁵³ It only attests the importance of their job that the first telephone line of the town was installed between the tower and the town hall across in 1901.⁵⁴ In the 1920s, the members of the fire watch also served as sextons.⁵⁵

The watchtower's heating in the winter was a permanent issue, for as long as their post existed. "These God-given old men are sitting around in the windy tower wearing almost summer clothes in this freezing cold. Before, they had a small cabin with an iron stove where they could warm up their numb limbs every now and then. The council, however, demolished it by saying that the guards were around the warm stove instead of keeping watch." – reported a Csongrád newspaper in the winter of 1911.⁵⁶ A little later, the town bought a petroleum heater for the tower. The new stove was not only an unhealthy choice, they also did not provide the petroleum on which it would run.⁵⁷ The guards ended up carrying up firewood in a cauldron to the watch tower.⁵⁸

In the 1850s, the town first hired József Schweizner, György Kammerer, then József Kammerer for the greasing, winding up and the maintenance of the tower clock. In the subsequent decades, it was Pál Kammerer, Balázs Szöllősy, then Dezső Kammerer who were responsible for the operation of the clock.⁵⁹ In the last third of the nineteenth century the superannuated clockwork became very unreliable. Despite the efforts of regularly repairing and synchronising it with the clocks of the train station, the ship harbour and the telegraph office, it often failed to give

the right time, to the great regret of travellers. As a temporary solution, the clockwork received a wooden pulpit in 1897 to protect it from the wind.⁶⁰

Antal Hegyi parish priest desolately reported to his ecclesiastical superiors in 1889 that "although the architecture of the parish church of Csongrád is incomparable, so is the dilapidated state of the building, inside and outside."⁶¹ Parish priest Hegyi, being an active and an orderly person, worked strenuously on embellishing the church and improving the equipment. His dedication, his (usually realised) new ideas are attested in his letters addressed to the Bishopric of Vác. He sacrificed part of his own wages for covering the interior walls of the church (1.5 meters high) with an oily paint, for laying the mosaic tiles and making the ceramic coating of the sanctuary and the sacristy.⁶² He effected an insurance for the interior equipment and transformed the inward-opening oak doors into outward-opening doors for fire safety reasons.⁶³

In 1895, Count Sándor Károlyi, the patron of the church had the roof tarred, and a year later – on the occasion of the Millennium – he also had the exterior walls whitewashed.⁶⁴ In 1904, the exterior plastering of the steeple was quite worn down by weather/time and by the bell-ringing: both the paint and the ornaments were coming off. The patron renovated the walls for the feast day of Our Lady.⁶⁵ In the summer of 1905, the vaulting of the gallery cracked under the exceptional weight of the regularly used Sacred Heart bell, therefore it had to be reinforced with iron bars.⁶⁶

In the same period, the town authorities had enough of the population's complaints and took measures to renovate, or replace if necessary, the tower clock. However, the issue of the clock remained unsolved for years due to the heated debate about the price offers. In 1910, the *Csongrádi Újság* (a local newspaper) sharply criticised the inability of the council and gave a sarcastic description of the circumstances.⁶⁷

Originally, there was only one door on the façade of the church: the door leading to the choir; the other 'blind' door was installed in 1910–1911 for the sake of symmetry.⁶⁸ Electric lighting was introduced in 1913 by Dr Károly Thury parish priest; first around the altar of Mary of Lourdes.⁶⁹ Between 1914–1915 the interior walls of the church were repainted; and at the same time, various restorations were done as well: the altars were renovated and they made new stained-glass windows. The long-awaited replacement of the tower clock finally took place between the two world wars, in 1925. The worn-down clockwork was installed in the tower of the Saint Roch church. The dial of the new clock was made in Budapest and made of milk glass with electrical background lighting.⁷⁰

In 1940, the town invested in sound amplifiers for the church with the aim of improving the acoustics.⁷¹ The building was replastered in 1946. In the same year, there was a leak in the roof and the paint was damaged in several places. The Eternit factory in Pest took on the renovation of the roof in exchange for 275 kg of lard.⁷²

The transformation of the storage space on the left side of the church (Our Lady's side) into a baptistery was approved by the Diocesan Bishop of Vác in 1952. His only condition was to send him the plans for approval to Vác in case they were going to make a figurative painting.⁷³

In 1958 the city council authorised the exterior renovation of the church, referring to monument preservation. The renovations were led by a master mason from Budapest, József Jentetics. They also repaired the slate roofing; and the eaves were repaired by a tinsmith from Budapest, Endre Marosi.⁷⁴

The exterior of the church was renovated once again in 2010: the construction was done by the Prefabrication and Construction Contractor Limited Liability Company of Kiskunfélegyháza. The walls were insulated and the façade was renovated; the roofing was repaired and the tile cladding was finished. The diocese had to ensure 13 million forints as own contribution to fund the renovations.⁷⁵

The East-West orientated church building consists of a nave extended with three compartments on each side and closes in an apse and a lengthened chancel. The south side of the chancel is connected to the sacristy; the northern side to the former baptistery, currently used as a storage unit, with an oratory above them.⁷⁶ The oratory on the Gospel side of the altar serves today as a storage unit; the oratory on the Epistle side was formerly used as a divinity lecture room.

The main elements of the church walls' decorative painting are the murals decorating the sanctuary and the nave vaults. In the centre intrados of the chancel's vault we see an angel against a background of golden-lit clouds, holding the Saviour's rose-adorned cross and a key. Next to him is a putto raising a chalice referring to the Holy communion. In the left, lower corner, we can read the signature of the painter: Lohr F[erenc] 1914. In the right section is a painting depicting the stone tablets of the Ten Commandments; on the left we see putti carrying the Lamb of God (*Agnus Dei*). The centre of the semi-dome above the chancel is decorated with a mural of the Lord God giving out blessings from his heavenly throne, he is surrounded by an army of angels. Beneath them are archangels looking down from a gallery marked with the letters A and Ω: in the middle is Saint Michael holding a flaming sword and scales; on his right is Gabriel archangel with a lily; on his left is another archangel. The pendentives are decorated with flower bouquets. Above the windows of the oratory there are images of Saint Stephen and Saint Ladislaus with the inscriptions: 'King Stephen, look down on us, let the prayer of the Hungarians come true' and 'Oh, Saint Ladislaus, defend our faith, protect the Hungarian people'. On the arch, the inscription refers to the title of the church (*Honori Beatae Mariae Virginis Assumptae*).

The Bohemian vault of the nave is divided into three segments by transverse arches; all three sections are decorated with three mural paintings each. In the axis of the first vault unit, there

is a cartouche decorated with clouds, on the two sides of which we see the scenes of the Annunciation and the Adoration of the Shepherds. In the latter, we also see the angels who accompanied the shepherds to Bethlehem, and who were the firsts to greet the baby Jesus. The main theme of the centre vault unit is the scene of Saint Stephen offering the country to the Virgin Mary. She appears sitting on her throne in the clouds, with the baby Jesus in her arms, surrounded by angels and putti. At her feet kneels Saint Stephen, and a little further we find the coronation regalia. Below them – in the earthly sphere – we see an armed, bannered crowd on the right and, on the left, a group of simple harvest workers standing. The two side compartments each represent angels standing under a canopy. Similar to the first compartment on the chancel's side, in the centre of the last vault compartment, the one closest to the organ loft, there is another cartouche decorated with clouds with two adjacent figural representations. The one on the left is of Mary meeting Elisabeth in the company of Saint Joseph and Zachary; the one on the right depicts the engagement

of Mary. In the latter, besides the Virgin Mary and Saint Joseph holding a rod in bloom; we also see a pontiff and a parish clerk holding a scroll, as well as Joachim and Saint Anne and a figure of an angel. Above the organ loft the inscription reads *Sing to the Lord!*

The layout and furnishing of the church interior, as well as its early-twentieth-century decorative painting harmoniously form a whole, despite the fact that they are dated to different periods.

The high altar is raised at the closing of the lengthened chancel under a Bohemian vault and a semi-dome. The central part of the high altar's structure supported by columns, which includes the main altarpiece depicting the Assumption of Mary, is enclosed by the two windows segmenting the sanctuary. The lateral, structurally separate elements are on the nave-side of the windows and stand somewhat forward, thus closing down the apse; while also optically providing a unified frame for the main altar. The altar piece is framed by two columns with Ionic capitals with accented rosettes and dentils decorating its cornice. On top of the cornice we see the statues of Saint

Ladislaus and Saint Stephen wearing Hungarian garments. On the right, Saint Stephen dedicates his crown, on the left Saint Ladislaus his sword to the Virgin Mary. The round-arched pediment of the altar is raised above the cornice, with urns decorating each side of the gable, with a composition of the Holy Trinity in its tympanum. The columns beside the central part of the altar structure also support cornices with half-kneeling, adoring angels on top of each.

The structure of the main altar was not finished by the consecration of the church (1769), thus, the altarpiece was presumably placed in the sanctuary without the surrounding structure. It was Antal Károlyi himself who promised to set up a high altar. The preparations of this work, taking the necessary measurements, consulting with master craftsmen, ordering the sculptures and the altarpiece, was commissioned to Joseph Bittheuser manorial architect. According to Bittheuser's report to Antal Károlyi on 16 April 1787, the

design plans for the altar were already finished by then; he even enclosed two of the plans to a sculptor by the name Fischer.⁷⁷ They asked Joannes Godefridus Brindrich from Bratislava to make the main structure of the altar. The gilding was done by the master gilder József Hinger; they were paid a total of 741 florins for his work. According to the *Historia Domus*, the white marble tabernacle and the two angel figures were also finished at this time.⁷⁸ The tabernacle is probably the work of Johann Martin Fischer, based on its similarity of design with the altar in Nagykároly (*Carei*). The main altar was eventually finished after the death of Antal Károlyi, with the help of his widow, Jozefa Harruckern, in 1792.⁷⁹ The altar table was too narrow for solemn masses (celebrated with three sacred ministers); therefore, in 1904, during the time of József Porubszky parish priest, it was extended by supplementing the edges of the marble altar mensa with planks. At the same time, the tabernacle was given a new bronze

door and an embroidered silk tapestry. The altar structure was covered with a white-based mosaic paint, the sculptures received polychrome coating and the ornaments were re-gilded.⁸⁰

Joseph Bittheuser, who had been observing the construction of the high altar, sent a report to the patron in 1787, which included a document containing – among others – the dimensions of the planned altar piece representing Mary's assumption⁸¹ as well as a proportional scale of the altar for the painter Ignaz Cimbal.⁸² The altar piece of the baroque high altar painted by Cimbal was replaced in 1873, during the time of Ferenc Alvinczy parish priest. The new painting was painted by György Körrey, painter from Szegvár, and modelled on the main altarpiece by Michelangelo Grigoletti representing the Assumption of Mary⁸³ – copying the painting of Titian – made for the Esztergom Basilica. The altarpiece was replaced for a third time in 1894 with the painting of Ferenc Vannay local art teacher. As its predecessor painted by Körrey, this painting also copied Titian's *Assunta* (Assumption of Mary).⁸⁴ The current altarpiece was painted by Lajos Tary – according to Lajos Dudás and to the signature in the corner of the painting.⁸⁵ However, according to contemporary press information and the contract concluded with the artists, one can assume that Tary only renovated the painting of Ferenc Vannay in 1917.⁸⁶

The structures of the two side altars (dedicated to Saint Anne and to John of Nepomuk) are practically identical: the altarpiece with semi-circular closing is enclosed by two, remarkable fluted columns with composite capitals supporting a cornice accentuated by dentils and following the arch of the semi-circular closing of the altarpiece, with allegoric sculpted decoration on top of it. In front of the columns, on both sides, are life-size statues of prophets (Isaiah, Jeremiah, Ezekiel, and Daniel) standing on separate pedestals.

The pediment of the Saint Anne altar is decorated with the allegoric statue of Hope holding an anchor and appearing in the company of an angel

and putti. The painted glass window above the altar represents Saint Joseph. The first altarpiece depicting Saint Anne was painted by a layman painter. In the 1770s, Pál Adamovits, the bailiff of the Károlyi family, had another picture painted in Eger; and he even had a new altar raised at his own expense.⁸⁷ It is unclear whether it is the old or a new painting of Saint Anne decorating the structure of the side altar, which was raised approximately at the same time as the high altar.⁸⁸ One thing is certain, however, that the 'outworn and tasteless' altarpiece of Saint Anne was replaced in 1867 with a new painting by György Körrey. Today, in place of Körrey's Saint Anne altarpiece we find the painting of Ferenc Vannay, local art teacher.

In the eighteenth century, instead of the present-day John of Nepomuk altar with its classicizing, late-baroque structure across the Saint Anne altar, was probably an altar dedicated to the Holy Communion – presumably as an after-effect of the late-medieval Holy Eucharist.⁸⁹ The new altar, built at the beginning of the 1790s, was already dedicated to Saint John of Nepomuk, re-

placing the original altar dedication.⁹⁰ The previous painting of the church representing John of Nepomuk did not stay survive. The currently seen painting was painted in 1892 by a painter named F(erenc) Müller.⁹¹

The sculpture of the altar of Mary of Lourdes next to the John of Nepomuk altar was commissioned in 1884 by János Edelényi parish priest from the workshop of master Josef Delago in St. Ulrich in Gröden (Tyrol). The purchase of the sculpture was initiated by the believers. After its arrival to the church, Mrs Pál Cseh, née Rozália Bagi, had an altar structure made for 600 florins in the Budapest factory Kriszta and Leitner specialised in church decoration. The new altar was consecrated on the name day of Mary on 10 September 1885. Due to its peculiar, 'modern' style, the new altar made a very heterogeneous impression in the late-baroque church.⁹² The authorisation for reconstruction was approved by the diocesan bishop of Vác in 1957 on the condition that they harmonise it with the style of the pulpit across the altar.⁹³ The present-day altar was made

by Isván Hatlacky in Budapest. The new altar structure, copying the details of the pulpit across it, did not display the inscription, which was formerly on top of the altar in a circle reading *I am the immaculate conception*. The Mary of Lourdes is the favourite altar of the Csongrád believers.

The paintings decorating the two middle compartments of the church are works by Csongrád painter István Piroska from 1910. The painting of Jesus on the cross was donated to the church by the widow of Pál Forgó, née Veronika Ürmös, according to the inscription on the bottom of the painting. The one representing the Virgin Mother holding his son (Pietà) – also painted by Piroska – was donated by János Máté and his wife, Márta Gyáni, wealthy local farmers. The paintings were consecrated on 14 August 1910.⁹⁴

The Purgatory altar of the church is in the compartment to the right of the entrance. The first, accurate source discussing the history of the altar is a protocol of an interrogation by the Episcopal See from 1898, which reveals that Antal Hegyi parish priest commissioned a painting of

the Purgatory in 1890 from local art teacher Ferenc Vannay.⁹⁵ We only know from allusions that, even before, there was a Purgatory painting decorating the side altar close to the entrance. In the picture, we see Our Lady of Mount Carmel in her brown scapular appeasing the souls suffering in the purgatory.

On the nave-side wall of the chancel arch's southern end there is large, classicising late Baroque ('copf'-style) pulpit with a rich, sculpted decoration. It was commissioned by Tamás Tóth parish priest in the 1770s and 80s.⁹⁶ The pulpit structure is carved of wood, decorated with gilded festoons and ribbon motifs. On the lower cornice of the pulpit there are four accentuated, approximately one-meter tall, dynamic sitting statues of the four evangelists; each one with their attributes: Mark with a lion, John with an eagle, Lucas with a bull, and Matthew with a putto (instead of an angel). Left to the pulpit is the red marble baptismal font, which Tamás Tóth parish

priest had had made between 1778-79. The font originally had a wooden cover decorated with the painted figure of John the Baptist.⁹⁷

The first organ of the Our Lady church was finished around 1778.⁹⁸ For one hundred years, the 16-stop instrument⁹⁹ only required minor renovations;¹⁰⁰ then, from the 1880s, its state deteriorated gradually.¹⁰¹ Parish priest Edelényi therefore commissioned two new organ bodies, increasing the 16 stops to 26, and drawing the organ closer to the centre of the church.¹⁰² Despite all efforts, the hundred-year-old instrument needed continuous maintenance and regular repair. The population started to collect funds, with the participation of several local merchants and cooperatives, as well as of numerous private individuals.¹⁰³ The organ building committee accepted the 20,000 korona price offer of Otto Rieger.¹⁰⁴ The new, two-manual pneumatic organ with 38 solo and 2 subsidiary stops was inaugurated at the end of 1910.¹⁰⁵

In the sanctuary, on the right of the high altar, is the painted, gilded wooden statue of the glorious Virgin made in the last third of the 1700s. Mary, wearing a red cloak over a blue dress, is sitting on her throne of clouds, holding a sceptre and an orb. According to the census, the carved, painted wooden statue representing the resurrected Jesus Christ was already part of the church furnishing in the eighteenth century. Jesus is wearing a red cloak, raising one hand to give blessing, the other holding a victory banner, on top of a globe. The presumably restored statue, in excellent condition, is currently resting in the inlaid cabinet in the sacristy: it is only moved outside, next to the holy grave – or nowadays, on a podium in the sanctuary – on Holy Saturdays and on Easter Sundays. The life-size statues of the founders of the Franciscan and Dominican orders were commissioned in 1894 by Antal Hegyi parish priest from the workshop of János Géberth in Budapest, for 180 florins a piece. The statue of Saint Dominic was paid for by the Rosary Association, and that

of Saint Francis by the Csongrád members of the Third Order of Saint Francis.¹⁰⁶ The statues are currently in the Saint Anne chapel. There are two Jesus statues in the Our Lady church: one is in the Sacred Heart chapel; the other at the entrance of the church. The first statue was presumably brought here from Tirol by János Edelényi parish priest, at the same time as the Mary of Lourdes. The other, made of plaster, could have been purchased by Antal Hegyi parish priest at the turn of the nineteenth and twentieth centuries. The latter is displayed in an easily accessible place, close to the entrance: its pedestal is always covered in fresh flowers and small gifts (angel statues, candles, impossible bottles) and slips of paper asking for answered prayers.

There were several votive paintings over the course of time in the Sacred Heart chapel. According to the inscription on the painting representing the child Jesus of Prague, it was commissioned by János Máté and Márta Gyánti in remembrance of their deceased son, Béla, in

1900.¹⁰⁷ The most modern painting of the chapel is also dedicated to the memory of a deceased person, Orsolya Dányi.¹⁰⁸ In the same chapel, we find a representation of Saint Wendelin, patron saint of cattle; which was ordered in 1857 by a wealthy local farmer, István Csany Forgó. In the back of the nave, on the left side, we see the painting of the Blessed Vilmos Apor bishop. The painting was commissioned by Veronika Simon M.¹⁰⁹

In 1897, to honour the patron saint of the poor, Antal Hegyi parish priest had a statue of Saint Anthony set up in the church. Hegyi had the statue placed in the present-day Saint Anthony chapel with the aim of using the donations placed next to it to bake bread “to help the lost, helpless poor people with the bread of Saint Anthony”.¹¹⁰

The veneration of the ‘modern’ saint who chose the innocence of Christ as her lifestyle, Saint Thérèse of Lisieux, appeared in Csongrád between the two world wars. At first there was a painting of her in the parish church. The statue

seen today, which represents the saint nun with roses and a crucifix, is a plaster product made in the first decades of the twentieth century. It is probably a contemporary of the ‘Ecce Homo’ type statue of Jesus at the torture stake and of the statue of the Madonna of Victories to the left of the nave’s entrance. At the turn of the nineteenth and twentieth centuries, there was even a donation box next to the statue of Saint Joseph, patron saint of labourers, the earnings of which were spent to cover the expenses of holy masses. The statue was made in 1891, at the same time as the statue of Mary’s Immaculate Heart.¹¹¹ The votive painting across the Saint Joseph statue represents Saint Anthony of Padua with a mother and her daughter praying at his feet. It is an early work of Géza (Szegedi) Molnár from 1933.

The Saint Rita wall altar to the right of the nave entrance was in part set up by Mrs Ferenc Esztergályos who attributed her recovery from a serious illness to the intervention of Saint Rita, the patron saint providing assistance in impossi-

ble situations. In the 1980s or 90s, she had a votive plaque made and also donated an altar frontal with embroidery from Kalocsa dedicated to the saint. Between Saint Rita and the Our Lady of Mount Carmel altars, we find a representation of the thirteenth-century virgin martyr, Saint Philomena. As in the case of Saint Rita, the veneration of Saint Philomena has also become stronger in the modern-age. Besides being an exceptional patron of the youth, she is also associated with miraculously answered prayers, escapes from hopeless situations, inexplicable healings. There are many people who solicit their help in difficult life situations; therefore, Saint Rita and Saint Philomena have a suited place in the tract of the church, which is easily accessible even during the day.

Over the course of the nineteenth century, several family pews were installed in the nave. In the 1890s, there was a total of sixteen family pews in the Our Lady church.¹¹² Many of these were still in place in the 1940s.¹¹³ The currently used pew system was made by the master carpenter Mátyás Tandari in 1904 and 1905.¹¹⁴ We find several family pews in various points of the nave, for instance on the organ loft and in the oratory above the baptistery. According to their inscriptions, they were commissioned by János Forgó (oratory), Pál Gyánti (left posterior tract of the nave) and János Máté (organ loft). The oldest 'private pew' one can visit today was used by Ignác Sziszik master cooper and his family from 1823 (Pietà altar).

The 1827 visitation protocol enlists among the furniture of the church numerous objects used during mass, such as chalice veils and other fabrics, embellished chalice palls, altar frontals and pulpit cloths.¹¹⁵ The rapidly worn down, unadorned white purificators and corporals were replaced by parish priests mostly at their own expense; in the nineteenth and twentieth centuries, the daughters and wives of local, church-supporter families were competing with each other to sew ornate chalice veils, altar frontals and pillows

for the prayer stools. The gift-giving gesture was often motivated by personal fate events, tragedies or vows. Between the two world wars, the members of the Altar Club of the Catholic Women's Association of Csongrád made chasubles, albs, altar pillows and altar frontals for the church.¹¹⁶

The replacements and renewal of chasubles, albs and ministrant's garments was an especially important and perpetual responsibility of both the believers and the parish priests. The church's chasuble collection was especially rich in white chasubles adorned with flowers and angels embroidered with bouillon or gobelin technique, and lilies with wire embroidery. Some have traditional Hungarian folk embroidery motifs. The collection also has cloaks and chasubles adorned with motifs of the Sacred Heart, the painted image of the resurrected Christ, Christograms, patterns of doves, wheat or grapevines. The labels on the chasubles suggest that they were made by the companies Oberbauer A. utóda in Budapest or A. Flemmich's Söhne in Vienna.

The various guilds, religious clubs, catholic associations and other establishments kept their flags in the nave of the parish church, besides certain altars¹¹⁷ and in the sanctuary. Until the mid-nineteenth century, the majority of the flags in the church were those of guilds.¹¹⁸ In the second half of the nineteenth century the guild flags were joined by banners used during the pilgrimage¹¹⁹, as well as association banners. Among the religious associations, the Rosary Association, the Sacred Heart Association and the Altar Club had their own banners.¹²⁰ In the last quarter of the nineteenth century, associations of certain professions also made their church flags. Today, there are fifteen flags and banners in the nave.

Among the most important furniture of the church we find the goldsmith objects used in liturgy. Although certain eighteenth-century chalices enrich the collection of the church, the chalices, ciboria and other liturgical instruments used today are from the nineteenth century. In front of the Pietà and the Holy Cross altars, we

find reliquaries: one holding a bone fragment of Saint Theresa of Avila and of Saint John the Baptist; the other contains a fragmentary remain of the True Cross.

Chandeliers and dozens of candelabra – placed on the altars and installed on the walls – were necessary for the appropriate lighting of the church. The electricity was installed in the church in 1913.¹²¹ In the 1958 sacristy inventory 36 candelabra were registered, the majority of which was probably no longer in use.¹²² The three church chandeliers were taken down during the period of State Socialism. Representative László Murányi worked hard for having an authentic replica of the central, copper and crystal chandelier made. The chandelier was fabricated abroad and assembled in Budapest; its consecration ceremony took place in December 2007, celebrated by Dr Zoltán Jenes parish priest.¹²³

Today, there are three bells serving in the belfry of the Our Lady church. The biggest of the three inherited the dedication of the Sacred Heart bell taken during World War I; it even weighs the same as its predecessor (1450 kg). It was made in 1921 by favour of the bell fundraising commission established by István Szedlacsek parish priest.¹²⁴ Besides the big bell is a 412-kilogram medium bell dedicated to the Assumption of the Virgin Mary, also installed in the church tower after World War I.¹²⁵ The bell cast by Anton Zechenter in 1758, currently stored in the storage room of one of the oratories, served as the passing bell of the parish church until the 1990s. Since the bell cracked, its function has been filled by a bell brought in from the border.¹²⁶ The small bell weighing only 80 kilograms was cast in 1929 in honour of the *Patrona Hungariae* of the believers of Kónyaszék. The two larger bells are suspended on a steel profile yoke, while the smallest bell on a straight wooden yoke. All three bells have strapped clappers and powered by pulling magnets.¹²⁷

The first descriptions of the biggest festival of the parish, the feast day of the Assumption of Our Lady are dated to the mid-nineteenth cen-

tury. The pilgrimage was primarily attended by the Catholic farmer population of smaller neighbouring settlements. The people of Csongrád held a vigil fasting on the day before the feast day.¹²⁸ They whitewashed the facades of their houses, swept clean the streets and the courtyards; baked fresh *kalács* (sweet bread) and breads, butchered chickens and roosters.

The groups of pilgrims arrived on foot from settlements at a one- or two-day walking distance. On the turn of the nineteenth and twentieth centuries there were approximately 7 to 10 thousand pilgrims arriving to Csongrád during these days.¹²⁹ The banners appearing on the horizon were greeted with bell chimes. The children of Csongrád ran to welcome the pilgrims and to 'kiss the cross' in exchange for which the pilgrims gave them small icons and sweet bread.¹³⁰ The church curator offered sweets made by local women, wine and water to the pilgrims; if there was need, he helped them find accommodation.¹³¹ Most families stayed with the same family every year.¹³²

During the night before the feast day, they celebrated masses one after the other at the church; at midnight, they proceed to the stations of the Cross. Following the introductory song, the groups of pilgrims put their banners in the buckles fastened to the end of the pews.¹³³ The sermon at the 10 o'clock high mass was given by popular preachers.¹³⁴ The ceremonial character of the procession was anchored by 'greeting' mortar shots. The muffled cannon balls shot from the town hall square landed in the garden of the parish a few meters further.¹³⁵ The pilgrims usually confessed and had a communion; after the Mass and the procession, they bought some memorabilia at the fair (*búcsúfia*); then visited their friends and relatives in Csongrád.¹³⁶ In the afternoon, they bid farewell to the groups of pilgrims with bell chimes.¹³⁷

In the place of today's Szentháromság square park, on the former marketplace, and on the square in front of the church, there were fairs

where they mostly sold icons, rosaries, prayer books, small porcelain statues and the products of religious pulp literature. The evening balls were preceded by months of preparations. The income of the event was dedicated to some charitable end: a meal centre, new gear for the volunteer fire fighters, helping flood victims.

The most prominent event of the 1947, proclaimed as the Year of the Virgin Mary, was the three-day event series of the Tisza Marian Days. The main figure of the movement aiming to reinforce the believers in their spiritual renewal and in their faith was the principal speaker, the Prince Primate József Mindszenty.¹³⁸ The reports of the event of national importance all emphasised the high number of clerical and pilgrim participants (approximately 70 priests and 80 thousand believers, from fifty settlements of the country), the variety of the events (in all three churches, on the

Tisza river bank and in public squares), and the determinative importance of the event in the life of Csongrád.

Today, the church feast day is celebrated on the Sunday closest to the August 15 festival. Although it is still the day when the most local believers go to church, the festivities are much more modest today and the pilgrims from the countryside also show a more moderate interest in the event. On the initiative of János Galli chief cantor, it became a tradition since the 1990s for the members of the Csongrád brass band to accompany the procession.¹³⁹ The programs are organised by the local parish; therefore, they are purely religious events: a series of ecclesiastic concerts, litanies, Eucharistic adorations. Every ten years, the parish celebrates a festive Holy Mass and a procession commemorating the Tisza Marian Days.

Jegyzetek

¹ Erdélyi 1998. 7; Gyöngyössy 2014. 31–37. Kovács 1977 (1929).

² About the early eighteenth-century history of the settlement and for a more detailed account of the former Our Lady (present-day Saint Roch) church see: Bara – Gyöngyössy 2016.

³ MNL OL, P 398, 6691.

⁴ MNL OL, P 392, Lad. 35. No. 83a. // MNL OL, P 392, Lad. 35. No. 83a.

⁵ The importance of the letter's content is also confirmed by the fact that István Fábián parish priest later asked to have the letter at the archives of the bishopric, or to have it sent back to the parish so they can preserve it there. See: VPL APar. Cs. April 4, 1763, letter from István Fábián parish priest to the bishop of Vác.

⁶ VPL APar. Cs. 29 March 1763, letter from Antal Károlyi about building a new church.

⁷ VPL APar. Cs. 4 April 1763, letter from István Fábián parish priest to the bishop of Vác about the building of a new church.

⁸ According to the 1784 visitation and the *Historia Domus* of the church, the beginning of the construction and the laying of the cornerstone was in 1762. The unreliability of the latter document is well demonstrated by the fact that first, it associates this date with the time when Berinkei was parish priest, and later with the time when István Fábián was filling this position. See: 1784. VPKL, Liber VIII. 698–713. Cf. NPI *Historia Domus* I. 22, 105.

⁹ MNL OL, P 398, 78623. 29 March 1768, letter from István Vargha inspector of Csongrád to Antal Károlyi. Derekegyház.

¹⁰ MNL OL T 20, No. 195/1. Layout plans of the Csongrád church.

¹¹ Szarka (manuscript) 1967. 1.

¹² Dudás 2000/b. 54.

¹³ VPL 1778: Liber VII, 285–297.

- ¹⁴ Dudás 1999. 18–19. In 1767, they started the construction of a new parish building in the neighbourhood of the church. In a gesture of support, Károlyi waived part of the wine tithe. MNL OL, P 398, 11537. Petition of the city of Csongrád about the debt of 6000 Forints claimed for the construction of the church; VPL, 1842. Liber XVII. 149; NPI Historia Domus I. 22–23.
- ¹⁵ NPI Historia Domus I. 23.
- ¹⁶ VPL APar. Cs. é.n. Letter from István Vincze to the bishop of Vác. Thus far there are no clarifying source documents concerning the indulgence privileges presumably obtained from the pope in relation to the altar pieces.
- ¹⁷ VPL. APar. Cs. 3 March 1771. Letter from István Vincze to Vác about the benediction of the church (August 15, 1770). To be noted that according to a later entry of the Historia Domus and to the protocol of the 1784 episcopal visitation, the benediction of the church took place in 1769 on the occasion of the Assumption of Mary; that is, before the altar corresponding to this title had been set up. Cf. NPI Historia Domus I. 24. and VPL 1784. Liber VIII, 698.
- ¹⁸ For more detail see: Bara – Gyöngyössi 2014.
- ¹⁹ NPI Historia Domus I. Census by András Kanyó.
- ²⁰ VPL 1778. Liber VII, 285–297.
- ²¹ MNL OL, P 398, No. 33000. July 18, 1773. Letter from Antal Károlyi to his bonorum director. “As regards the damaged roof of the church, I wonder how it can be deteriorated even before it is completely finished, and the Town would not repair it? How much would the cost [of the repair] be, I am expecting your report, until then I am not allocating any funds.”; MNL OL P 398, 33005. 6 August 1773. Letter from Antal Károlyi to his bonorum director. “As regards the barely finished, yet already damaged roof of the church in Csongrád, I give my approval for your project of giving one year’s profit of a piece of cultivable manorial land to cover the costs of the roof renovation, and meanwhile, to borrow the money from the landlord’s treasury.”
- ²² MNL OL P 398, 42958. 19 July 1776. Letter from András Krecsmári, inspector of Hódmezővásárhely to Antal Károlyi.
- ²³ MNL OL, P 398, 32438. 22 April 1782. Letter from András Kanyó parish priest of Csongrád to Antal Károlyi.
- ²⁴ MNL OL, P 398, 43114. 30 May 1782. Letter from András Krecsmári inspector of Hódmezővásárhely to Antal Károlyi. Hódmezővásárhely; Ibid: No. 43118. 25 July 1782. Letter from András Krecsmári inspector of Hódmezővásárhely to Antal Károlyi. Hódmezővásárhely (with the cost estimates of Balthasar Fischer master mason enclosed).
- ²⁵ NPI Historia Domus I. 37.
- ²⁶ See: MNL OL, P 398, 32438. The enclosure of the letter of András Kanyó parish priest of Csongrád.
- ²⁷ VPL APar. Cs. 25 June 1891. Letter from Antal Hegyi to the Vác diocese; *Csongrádi Újság*, 20 June 1909. Volume VII. Nr. 25, p. 3.
- ²⁸ Dudás 1998. 109.
- ²⁹ NPI Historia Domus I. 37.
- ³⁰ MNL OL, P 398, 32440. 25 June 1791. Letter from András Kanyó to Antal Károlyi. Csongrád.
- ³¹ See: NPI Historia Domus I. 104–; They held a ceremonial funeral Mass at the church to the memory of Antal Károlyi who died on 24 August 1791 in Penzingen (Vienna). See: NPI Historia Domus I. 42.
- ³² VPL APar. Cs. é.n. Documents related to the repair of the church roof. János Erdélyi bonorum director’s instruction to the bailiff of Csongrád; correspondence between Ferenc Már manorial bailiff and the chapter of Vác.
- ³³ VPL APar. Cs. 11 June 1823. Letter from Ferenc Már bailiff to the Csongrád council.
- ³⁴ Dudás 1998. 115.
- ³⁵ VPL APar. Cs. 26 May 1842. Authorisation of István Károlyi for the heightening of the church. Fót.
- ³⁶ VPL APar. Cs. 26 May 1842. Certificate of Count István Károlyi István.
- ³⁷ NPI Historia Domus Volume I, 111.
- ³⁸ VPL APar. Cs. Correspondence between the Vác diocese and the Ferenc Alvinczi parish priest about the construction of the organ loft. (with enclosures).
- ³⁹ Váry 1974. 31.
- ⁴⁰ VPL APar. Cs. 18 February 1873. Letter of parish priest Alvinczy about the construction of the tower and the organ loft; VPL APar. Cs. 8 February 1873. The cost calculations of Mihály Horváth about the completed works.
- ⁴¹ *Csongrádi Újság*, 12 May 1912. Volume X. number 19, p. 3.
- ⁴² *Tiszavidék*, 20 December 1894. Volume V. number 51, p. 2.
- ⁴³ It is unclear whether, at this time, there was any structural change made to the tower, or only the original tin spire was replaced with a taller one.
- ⁴⁴ MNL CsML CsL Council Documents 1872–1829. History of the Catholic Church and the city, 1886.
- ⁴⁵ Dudás 1998. 109.

- ⁴⁶ Bittheuser's design drawings for the Csongrád spire was also the basis for finishing the spire of the church of Hódmezővásárhely. See: MNL OL, P 398, 43108. 26 September 1783. Letter from András Krecsmári inspector of Hódmezővásárhely to Antal Károlyi. Derekegyháza: "The walls of the tower of Hódmezővásárhely are built high [...], the steeple can be covered by the same spire as the one designed by Pittheuser for the tower in Csongrád."
- ⁴⁷ Published by: *Szentesi Lap*, 6 November 1896. Nr. 45; Referred to by: Tari 1977. 8.
- ⁴⁸ VPL APar. Cs. 29 January 1892. Letter from the bishop of Vác to Albin Csáky minister.
- ⁴⁹ VPL APar. Cs. 12 November 1891. Letter from Antal Hegyi to the diocese of Vác.
- ⁵⁰ VPL APar. Cs. 12 December 1891. Measures of the chief noble judge of Csongrád district. Notification of the office of *vicecomes*.
- ⁵¹ MNL CsML CsL Documents of the Town Council Meetings, 1848-1871. 5 March 1858. jk. 70. sz.
- ⁵² *Tiszavidek*, 11 September 1898. Volume IX. Nr. 37, p. 3.
- ⁵³ Szarka (manuscript) 1967. 4.
- ⁵⁴ MNL CsML CsL records of the Town Council meetings, 22 October 1901. jk. 284. sz.
- ⁵⁵ A proposal was made in February 1922 about the fire guards, besides their service of fire detection, should also toll the church bells thrice, at dawn, at noon, at seven and nine o'clock in the evening, as well as before Sunday Mass and high Mass, weekday Mass and litanies, and before Masses that are not held for the salvation of certain families. MNL CsML CsL Documents of the Mayor and of the Chief Justice 1872-1949 (1955). 6 February 1922. Assembly records of the Town Council about the wage increase of the church employees.
- ⁵⁶ *Csongrádi Lap*, 19 February 1911. Volume XXI. Nr. 8, p. 3.
- ⁵⁷ *Csongrádi Újság*, 14 January 1912. Volume X. Nr. 2, p. 3.
- ⁵⁸ *Csongrádi Újság*, 21 January 1912. Volume X. Nr. 3, p. 2.
- ⁵⁹ Forgó – Forgó 1987. 70-71; MNL CsML CsL Council Documents (1802) 1849-1871. Protocols of local Council meetings, a/7 – 13 k. 26 November 1859. jk. 315.
- ⁶⁰ *Csongrádi Lap*, 30 October 1898. Volume VIII. Nr. 44, p. 3.
- ⁶¹ VPL APar. Cs. 6 May 1889. Letter from Antal Hegyi to the diocese of Vác.
- ⁶² VPL APriv. Antal Hegyi, 3 February 1893. Letter from Antal Hegyi to the diocese of Vác.
- ⁶³ VPL APar. Cs. 15 April 1890. Letter from Antal Hegyi to the diocese of Vác.
- ⁶⁴ *Csongrádi Közlöny*, 29 September 1895. Volume II. Nr. 39, p. 3.
- ⁶⁵ *Tiszavidek*, 24 July 1904. Volume XV. Nr. 30, p. 2.
- ⁶⁶ *Csongrádi Újság*, 22 October 1905. Volume III. Nr. 43, p. 2.
- ⁶⁷ "The tower clock of our main church, which is the only public clock of our town, for which it is also the common chronological point of reference for every fellow inhabitant, is old and shabby, unwell and weary and stops working every now and then. Which is no wonder, since the poor clock was already old in 1785 when the city magistrate of the time instated it in its 'high' and important position. They bought it at a rag fair and, thus, it is no wonder that after 125 years of labour it yearns for some well-deserved rest; because even if it had been brand new at its arrival to the Csongrád church tower, it could have been justified to grow tired of 125 years of service." *Csongrádi Újság*, 4 December 1910. Volume VIII. Nr. 49, p. 1. Even in 1924, the school children of Csongrád rather adjusted their morning wakeup calls to the sound of the mill horn.
- ⁶⁸ Szarka (manuscript) 1967. 1.
- ⁶⁹ Dudás 2000./a 84. Offer: NPI June 11, 1912. The offer of the Hungarian Electricity company.
- ⁷⁰ *Csongrádi Újság (II)* 2 August 1925. Volume IV. Nr. 53, p. 3.
- ⁷¹ NPI Historia Domus II. 104.
- ⁷² Dudás Lajos 2000/a. 102.
- ⁷³ NPI 27 December 1952. Letter from the bishop of Vác to János Szolnoky.
- ⁷⁴ NPI 15 July 1958. Letter from the Csongrád Városi Tanács Végrehajtóbizottságának levele a helyi plébánosnak.
- ⁷⁵ *Hirmondó*, newspaper of the Our Lady parish, summer 2010, 12.
- ⁷⁶ The former baptistery, currently used as storage space, served as a confession sacristy in the 1940s. It contained five "very simple" confessionals. NPI 2 May 1940. Survey of the Office of Ecclesiastical Art.
- ⁷⁷ MNL OL, P 1511, box 1, 229r. 16 April 1787. Report from Joseph Bittheuser to Antal Károlyi. Nagykároly.
- ⁷⁸ The angel figures mentioned in the source document are not identical with the current (plaster) statues on the main altar.
- ⁷⁹ NPI Historia Domus Vol. I, 165. One of the early-twentieth-century press reports refers to the main altar as a gift from the Countess Erzsébet Károlyi. It is probably a mistaken information, the mentioned countess, the elder sister of Mihály Károlyi, lived between 1872 and 1954. See: *Csongrádi Lap*, 18 August 1912, Vol. XXII, No. 36, p. 3.
- ⁸⁰ NPI 14 May 1914. Price offer of István Szubota; Kovácsik 2010. 156.
- ⁸¹ The planned dimensions of the altarpiece: 7 feet wide, 14 feet tall.

- ⁸² The scale is presumably left off from a previously sent sketch or design plan. MNL OL, P 1511, box 1, 229r. Joseph Bittheuser's report to Antal Károlyi. Nagykároly, 16 April 1787. Enclosed to the report, Joseph Bittheuser's proportional sketches drawn for the painter, Cimbal, including the proportional scale of the Csongrád high altar's design plan, as well as the draft plans detailing the size of the altarpiece of Mary's Assumption. See: MNL OL, P 1511, box 1, 185r.
- ⁸³ The latter painting is a copy of Titian's: *Assunta*.
- ⁸⁴ Vannay was born in 1862 in Upper Hungary. Between 1883 and 1886 he studied at the University of Fine Arts in Budapest, and then he moved to Csongrád. He was chosen for the position of art teacher at the Csongrád Civil School in 1890. Very soon, he became a determining figure of the Csongrád public life. He was an enthusiastic supporter of the local consumer association; he was first deputy president, then president of the association. He worked as editor-in-chief with Mihály Sággy at the monthly journal *Szövetkezet* [Association]. He was a talented portraitist and copy painter. Although a radical liberal and a Calvinist, he was continuously commissioned by the local magistrate and the local Roman Catholic parish office. In 1900, he painted a Károly Csemegi portrait, and a portrait of Lajos Kossuth for the 1902 Kossuth memorial event. He also made set decoration and background paintings for theatre plays. He was only 49 years old when he passed away in 1911 in Dobsina, where he had moved from Csongrád in 1905. *Csongrád*, 30 March 1890. Vol. I, No. 11, p. 3; *Csongrádi Közlöny*, 1 July 1894, Vol. I, No. 16, p. 3; *Csongrádi Lap*, 20 May 1900, Vol. X, No. 21, p. 2; *Vasárnapi Újság*, 4 June 1911. Vol. LVIII, No. 23, p. 468.
- ⁸⁵ Dudás 2000/b. 53.
- ⁸⁶ NPI 16 May 1914. Contract between the parish and the entrepreneurs.
- ⁸⁷ NPI Historia Domus I. 25.
- ⁸⁸ It is more likely that they had a new altarpiece made taking the size of the altar structure into account, as in the case of the Saint John of Nepomuk altar and the high altar.
- ⁸⁹ VPL, 1778: Liber VII, p. 285.; VPL, 1784: Liber VIII. 698.
- ⁹⁰ The sources first mention it in 1842. See: VPL 1842: Liber XVII, 144.; VPL APar. Cs. List of vestments of the church from 1827.
- ⁹¹ Dudás 2000/b. 53.
- ⁹² NPI 2 May 1940. Survey of the Office of Ecclesiastical Art.
- ⁹³ NPI 27 February 1957. Letter from the bishop of Vác to the parish priest of Csongrád.
- ⁹⁴ *Csongrádi Újság*, 14 August 1910. Vol. VIII, No. 33, p. 3.
- ⁹⁵ VPL APriv. Antal Hegyi, 27 August 1898. Interrogation protocol of the Episcopal See.
- ⁹⁶ Dudás 1999. 10.
- ⁹⁷ Around 9 October 1779, Antal Károlyi with his son, the then 11-year-old József Károlyi visited the church personally. See: VPL APar. Letter from Tamás Cs. Tóth parish priest to the bishop of Vác. Csongrád, 9 October 1779.; VPKL 1778. Liber VII, 285–297.
- ⁹⁸ NPI Historia Domus I. 165.
- ⁹⁹ An organ with 18 mutations: 1784. VPL Liber VIII. 698–713.; 1842 VPL Liber XVII. 143–
- ¹⁰⁰ In 1790, they decorated (painted and gilded) the structure of the organ: NPI Historia Domus I. 104–.
- ¹⁰¹ NPI Historia Domus I. 119.
- ¹⁰² In the visitation protocol, they mention an organ of 18 mutations; and the cited *Historia Domus* claims that it was extended to 24 stops: "I had the entire organ drawn closer to the centre of the church by one fathom, and had a new double grooved positivum body, two brand new keyboards, 4 new mutations and a harmonium; I had the entire instrument placed on two iron columns and thus, the damaged 16 stop organ became a 24 stop, impressive, ornate, and good organ." They placed a commemoration scroll inside the organ body.
- ¹⁰³ *Csongrádi Lap*, 27 February 1910, Vol. XX, No. 9, p. 2.
- ¹⁰⁴ *Csongrádi Újság*, 13 March 1910, Vol. VIII, No. 11, p. 3; The organ eventually cost 17,220 koronas. 8,000 was donated by László Károlyi, 500 by the city, and the rest was covered from private donations. See: NPI Historia Domus II. 5.
- ¹⁰⁵ *Csongrádi Újság*, 27 November 1910. Vol. VIII, No. 48, p. 3.
- ¹⁰⁶ VPL APar. Cs. 1 June 1891. Letter from Antal Hegyi to the Vác diocese. The pedestals were made by János Géberth, a church decorator and gilder from Budapest.
- ¹⁰⁷ Kovácsik 2010. 156; VPL APriv. Antal Hegyi, 31 August 1898. Interrogation protocol of the Episcopal See. The couple's name is also associated – among others – with one of the János Piroška paintings, an ostensory stand, and several processional crosses. They financed the re-gilding of the high altar and donated a considerable amount to the organ fund. Their family pew can be still seen in the church, to the right of the church entrance. VPL APriv. Antal Hegyi, 22 June 1898. Interrogation protocol of the Episcopal See. Confession of János Máté.
- ¹⁰⁸ The painting was done in 2006–2007. The inscription of the copperplate on the frame reads: "We are only wanderers and travellers on this earth, our home is Heaven. – in memory of Orsi Dányi."

- ¹⁰⁹ Veronika M. Simon's paintings representing Vilmos Apor can be found in several churches: in Segesvár (Sighișoara), Transylvania; in the basilica of Nagyvárad (Oradea); in churches in Székesfehérvár, Budapest, Jászó, Gyula and Szolnok.
- ¹¹⁰ VPL APriv. Antal Hegyi, 28 February 1899. Letter from Antal Hegyi to the Vác diocese.
- ¹¹¹ VPL APar. Cs. 1 June 1891. Letter from Antal Hegyi to the Vác diocese.
- ¹¹² VPL APar. Cs. 22 November 1898. Letter from Rókus Bába Szabó to the Vác diocese.
- ¹¹³ "There are too many pretty, old pews made hardwood in the nave of the church." NPI 2 May 1940. Survey of the Office of Ecclesiastical Art.
- ¹¹⁴ *Csongrádi Újság*, 20 November 1904, Vol. II, No. 47, p. 1.
- ¹¹⁵ VPL APar. Cs. 3 May 1827. The list of the church furnishings and vestments by László Szabó parish priest. Csongrád, *Csongrádi Újság*, 2 June 1929. Vol. VIII, No. 66, p. 4.
- ¹¹⁶ The flags of the rosary association were placed close to the Mary altar.
- ¹¹⁷ About the history of the guilds of Csongrád and the fate of the guild flags see: Gyöngyössi 2013.
- ¹¹⁸ About the pilgrimage practice of the people of Csongrád see: Gyöngyössi (manuscript) 2018.
- ¹¹⁹ For more on the religious association of Csongrád see: Gyöngyössi 2014.
- ¹²⁰ Dudás 2000./a 84. Offer: NPI 11 June 1912, offer from Hazai Villamossági Rt (Hungarian electric company).
- ¹²¹ NPI Dr. Somogyi Tibor, 1958.
- ¹²² Information kindly provided by László Murányi.
- ¹²³ Inscription: THE SACRED HEART OF JESUS! THE REFUGE FOR THE PEOPLE OF CSONGRÁD! HAVE MERCY FOR US! THIS BELL WAS CAST FROM THE DONATIONS OF THE ZEALOUS BELIEVERS OF CSONGRÁD BY THE BELL FUNDRAISING COMMISSION PRESIDED BY ISTVÁN SZEDLACSEK PARISH PRIEST AND SÁNDOR TEKULICS. IN THE TIME OF DR ISTVÁN HANAUER DIOCESAN BISHOP OF VÁC IN THE YEAR OF OUR LORD 1921. CAST BY BELLFOUNDER LÁSZLÓ SZLEZÁ IN BUDAPEST.
- ¹²⁴ Inscription: OUR HEAVENLY PATRON, KEEP YOUR FOLLOWERS OF CSONGRÁD IN THE JOYS OF HEAVEN! THIS BELL WAS CAST IN HONOUR OF THE PATRON SAINT OF OUR CHURCH, OUR VIRGIN MOTHER ASSUMED INTO HEAVEN, IN THE TIME OF PIUS XI AND ISTVÁN Á. HANAUER DIOCESAN BISHOP OF VÁC AT THE EXPENSE OF THE CHURCH BY ISTVÁN SZEDLACSEK PARISH PRIEST IN THE YEAR OF OUR LORD 1926. CAST BY BELLFOUNDER LÁSZLÓ.
- ¹²⁵ Inscription: THIS BELL WAS CAST IN HONOUR OF HUNGARY'S PATRON BY THE BELIEVERS OF KÓNYASZÉK 1929 CAST BY BELLFOUNDER LÁSZLÓ SZLEZÁ IN BUDAPEST.
- ¹²⁶ Data of Ferenc Bajkó. See: <http://magyarharangok.hu>
- ¹²⁷ "By the power of the papal disputation in force, the consumption of greasy food is permitted; only meat and multiple satiety is prohibited." *Tiszavidék*, 13 August 1899, Vol. X, No. 33, p. 3.
- ¹²⁸ The number of pilgrims in 1891 was as follows: 648 from Szentes, 118 from Szegvár, 390 from Mindszent, 146 from Alpár, 86 from Kunszentmárton, 240 from Cibakháza, 248 from Félegyháza, 380 from Csanytelek, 220 from Tömörkény, 408 from Csépa, 114 from Szelevényről. 1245 people arrived on coaches from more distant settlements. *Csongrádi Lap*, 23 August 1891, Vol. I, No. 29, p. 3.
- ¹²⁹ Kókai 2010. 9.
- ¹³⁰ *Csongrádi Lap*, 21 August 1892. Vol. II, No. 34, p. 3. The pilgrims were accommodated in the streets around the church, they slept on straw. CsKK TLM NA 47-2010 Study of Saint. Interview with Mrs Antal Sándor. 1996; Interview with Mrs János Galli (born 1924) 2018.
- ¹³¹ "The pilgrims from Cibakháza were returning guest at Grandmother's house." Kókai 2010. 9.
- ¹³² Interview with Mrs János Galli (born 1924) 2018.
- ¹³³ *Csongrádi Közlöny*, 18 August 1895. Vol. II, No. 33, p. 3.
- ¹³⁴ MNL CsML CsL Records of the Town Council meetings, 29 December 1899. jk. No. 221.
- ¹³⁵ Dudás 1998. 108. Antal Söhlyá cantor mentions convivially in one of his writings that, in Csongrád, the pilgrims are sometimes forcefully captured and invited for a feast by locals. MNL CsML CsL Documents of Lajos Dudás teacher and regional historian. Folder of pilgrimages.
- ¹³⁶ Kókai 2010. 9.
- ¹³⁷ For more detail about the social objectives of the Marian year see: Gulyás 2015. 825-826. For a detailed bibliography, see: Fodor 2017.
- ¹³⁸ Interview with Mrs. János Galli (born 1924) 2018.

Illusztrációk jegyzéke

Címnegyed és köszöntők

5. old. A csongrádi Gazdasági Egyesület zászlója, részlet (1910). Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
6–7. old. A Szent Kereszt oltár felépítménye, részlet (20. század). Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
8. 10. és 12. old. Monstrancia, részlet (18. század) Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
14. old. Angyal szobor a főoltár párkányán (18. század) Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.

A templom építésének története

16. old. A csongrádi Nagyboldogasszony-templom. Fotó: Ötvös Sándor, 2017.
17. old. Feltehetően az egykori temető főkeresztjének megmaradt talapzata (18. sz.) Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
18. 19. és 20. old. A csongrádi Nagyboldogasszony-templom tervrajza (részlet) MNL OL T 20, No. 195/1.
21. old. Károlyi István engedélye a templom felszentelésére vonatkozóan. VPL APar. Cs. 1842. május 26.
22. old. Váry Gellért rajza a csongrádi Nagyboldogasszony-templomról 1890-ben. In: Váry 1974. 23.
22. old. A templom az 1910-es évek elején. Képeslap Ujszászi Róbert tulajdonában.
23. old. A Károlyi család címere a templom bejárata fölött. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
24. old. A csongrádi Nagyboldogasszony-templom. Fotók: Ötvös Sándor, 2017.

A templom külső-belső leírása

28. old. A csongrádi Nagyboldogasszony-templom főoromzata. Fotó: Révész Gábor, 2019.
29. old. A templom északi oldala. Fotó: Révész Gábor, 2019.
30. old. A templom déli oldala. Fotó: Révész Gábor, 2019.
31. old. Nepomuki Szent János szobra a templom homlokzati fülkéjében. Fotó: Révész Gábor, 2019.
31. old. Páduai Szent Antal szobra a templom homlokzati fülkéjében. Fotó: Révész Gábor, 2019.
31. old. A templom kőkeretes kapujának faragott díszítései: Károlyi címer és Istenszem-motívum. Fotó: Révész Gábor, 2019.
32. old. A torony bádorgisakja (1886) Fotó: Révész Gábor, 2019.
33. old. fent: A toronysisakon lévő évszám. Fotó: Révész Gábor, 2019.
33. old. lent A toronyóra számlapja. Fotó: Révész Gábor, 2019.
34. és 35. old. A kálvária-szoborcsoport szobrai. Jézus a kereszten; Mária Magdolna; Szent János; Szűz Mária (1802). Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
36. old. A Pietá és Szent Szív szoborcsoport a templommal. Fotó: Révész Gábor, 2019.
37. old. fent: Mária Szíve és Jézus Szíve szobrai. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.

37. old. lent: Gerenday Antal számlája a Pietá szobor és a Szent Szív-szobrok szállításáról. NPI 1888. december 21.
38. old. Szent István szobra a templom előtt. Tóth Béla alkotása, 2001. Fotó: Révész Gábor, 2019.
39. old. Szubota István és Nándor templomfestő-aranyozó mesterek szignója a templom szentélyében (1955). Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
40. old. A templom belseje a 20. század elején. Képeslap Ujszászi Róbert tulajdonában.
41. old. fent: A templom belseje a 19–20. század fordulóján. Képeslap Ujszászi Róbert tulajdonában.
41. old. lent: A templom belseje 2015-ben. Fotó: Révész Gábor, 2015.
43. old. Mennyezeti freskók. Fotó: Révész Gábor, 2019.
44. old. A szentélyben lévő freskók. Fotó: Oravecz János, 2018.
45. old. fent: A szeplőtelen fogantatás ábrázolása. Fotó: Oravecz János, 2018.
45. old. lent: A kisdéd Jézus születésének jelenete. Fotó: Oravecz János, 2018.
46. old. Szent István országfelajánlása. Fent: Fotó: Révész Gábor 2019. Lent: Fotó: Oravecz János, 2018.
47. old. Angyalábrázolások a mennyezeti freskókon. Fotó: Oravecz János, 2018.
48. old. fent: Mária eljegyzése. Fotó: Oravecz János, 2018.
48. old. lent: Szűz Mária és Erzsébet találkozása. Fotó: Oravecz János, 2018.
49. old. Felhőket imitáló freskórészlet. Fotó: Oravecz János, 2018.
50. old. Szent István ábrázolása a szentélyben. Fotó: Oravecz János, 2018.
51. old. Szent László ábrázolása a szentélyben. Fotó: Oravecz János, 2018.

A templom oltárai

52. old. A templom főoltára és építményei. Fotó: Oravecz János, 2018.
53. old. A templom főoltára. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
54. old. A főoltár mellékalakjai: Mária megkoronázása. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
55. old. Szűz Mária üdvözlése – felirat a főoltár építményén. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
56. old. Mária Mennybevétele – főoltárkép. Tary Lajos [Vannay Ferenc?] 1917. Fotó: Takács Gábor, 2018.
58. old. Szent Anna asszony tisztelete – A csongrádi keresztény hívek használatára (1896), NPI.
58. old. Vannay Ferenc rajztanár számlája a Szent Anna oltárkép elkészítéséről. NPI 1898. június 3.
59. old. Szent Anna-oltár festménye, felépítménye és mellékalakjai. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
60. old. Szent Anna oltárkép a Nagyboldogasszony-templomban (részletek) Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
61. old. Nepomuki Szent János festmény a Nagyboldogasszony-templomban (részlet). Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
62. old. Nepomuki Szent János oltárképének részlete. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
63. old. Nepomuki Szent János-oltár építményének mellékalakjai (részletek). Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
64. old. Lourdes-i Mária-oltár a csongrádi Nagyboldogasszony-templomban. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
65. és 66. old. Részletek a lourdes-i Mária-oltár szobrairól, oltármenzájáról, az oltárhoz tartozó hála-táblákról. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.

68. old. felső sor: A Szent Kereszt oltár felépítménye, részletek. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
 68. old. alsó sor: A Szent Kereszt oltár. Fotó: Oravecz János, 2018.
 68. old. alsó sor: A Pietá oltár. Fotó: Oravecz János, 2018.
 69. old. A Szent Kereszt oltár építménye (részlet). Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
 70. old. Purgatóriumi oltár. Fotó: Oravecz János, 2018.
 72. old. A purgatóriumi oltárkép alakjai (részletek). Fotó: Oravecz János, 2018.

Szószerék és keresztelőkút

- 74, 76. és 77. oldalak: A csongrádi Nagyboldogasszony-templom szószeréke (részletek). Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
 78. és 79. old. A csongrádi Nagyboldogasszony-templom keresztelőkútja és egykori felépítménye. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.

Orgona

80. old. a Nagyboldogasszony-templom Rieger Ottó gyárában készült orgonájának sípjai (részlet) Fotó: Oravecz János, 2018.
 81. old. Angyalfej-középmotívum az orgonán. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
 83. old. fent: A Rieger-gyár által 1910-ben készített orgona látványtervei. NPI.
 83. old. lent: A plébániatemplom orgonája. Fotó: Révész Gábor, 2018.

Szobrok és festmények

84. old. A feltámadt Krisztus-szobor (18. század). Fotó: Takács Gábor, 2018.
 85. old. Stációkép részlet (19. század). Fotó: Takács Gábor, 2018.
 86. old. A trónoló Madonna szobra. Fotó: Oravecz János, 2018.
 87. old. bal oldal: Szent Domonkos szobra a templom Szent Antal-kápolnájában. Fotó: Oravecz János, 2018.
 87. old. jobb oldal: Szent Ferenc szobra a templom Szent Antal-kápolnájában. Fotó: Oravecz János, 2018.
 88. old. Oltár a Jézus Szíve kápolnában. Fotó: Takács Gábor, 2018.
 89. old. Jézus Szíve szobor (részletek) Fotó: Oravecz János, 2018.
 90. old. Jézus Szíve szobor a templom előterében. Fotó: Takács Gábor, 2018.
 91. old. felső sor, bal: Stéhlík Lajos: Jézus Szíve (festmény, részlet). Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
 91. old. felső sor, jobb: Prágai kis Jézus (festmény). Fotó: Oravecz János, 2018.
 91. old. alsó sor, bal: Szent Vendel (festmény). Fotó: Oravecz János, 2018.
 91. old. alsó sor, jobb: Dányi Orsolya emlékére (festmény). Fotó: Oravecz János, 2018.
 92. old. Szent Antal-oltár. Fotó: Oravecz János, 2018.
 93. old. fent: Oltárterítő Szent Antal tiszteletére. Fotó: Takács Gábor, 2018.
 93. old. lent: Szent Antal szobor (részlet). Fotó: Oravecz János, 2018.

94. old. Madonna-szobor. Fotó: Oravecz János, 2018.
 95. old. fent: Lisieux-i Szent Teréz szobra. Fotó: Oravecz János, 2018.
 95. old. lent: Szent József szobra. Fotó: Oravecz János, 2018.
 95. old. lent: Ecce Homo szobor. Fotó: Oravecz János, 2018.
 96. old. Szent Filoména festménye a templom előterében. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
 96. old. Szent Rita falioltár a templom előterében. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2012.

Klenódiumok

98. old. A sekrestyében lévő intarziás tárolószekrény faragványa (részlet). Fotó: Oravecz János, 2018.
 99. old. A sekrestye intarziás tárolószekrénye (18. sz.) Fotó: Oravecz János, 2018.
 100. old. fent: Dr. Galcsek György oltáregyleti igazgató tájékoztató levele a csongrádi plébánosnak. NPI 1908. október 20.
 100. és 101. old. Kehelytakaró kendők. Fotó: Takács Gábor, 2018.
 102. old. Hímzett oltárterítők a Nagyboldogasszony-plébániatemplom gyűjteményében. Válogatás. Fotó: Takács Gábor, 2018.
 103. old. Pallák a templom gyűjteményében: vörössel hímzett palla Szent Ferenc ábrázolásával; arany színű palla (18. sz.); fehérhímzéses palla Jézus Szíve motívummal. Fotó: Takács Gábor, 2018.
 104. old. Hímzett kehelytakaró palást (19. század). Fotó: Takács Gábor, 2018.
 105. old. Hímzett és gobelin technikával díszített miseruhák (részletek). Fotó: Takács Gábor, 2018.
 106. old. Esketési pluvialé csatja (részlet). Fotó: Takács Gábor, 2018.
 107. old. fent: Rózsaszínű miseruha 1792-ből. Alatta a Mészáros testvérek bejegyzése a miseruha bel-sejében. Fotó: Takács Gábor, 2018.
 107. old. lent: Hímzett fehér miseruha (részlet). Fotó: Takács Gábor, 2018.
 108. old. fent: Évközi és esketési pluvialék. Fotó: Takács Gábor, 2018.
 108. old. lent: Gyermecketemetéseken használt és gyászpluvialé. Fotó: Takács Gábor, 2018.
 109. old. Jézus Szíve képével hímzett miseruha. Fotó: Takács Gábor, 2018.
 109. old. Pünkösdi stóla. Fotó: Takács Gábor, 2018.
 110. old. fent: Gobelin virágmintával ellátott fehér miseruha, feltehetően a csongrádi Oltáregylet hölgytagjainak ajándéka (20. század eleje). Fotó: Takács Gábor, 2018.
 110. old. lent: Pünkösdi, dróthímzéses miseruha (19. század második fele). Fotó: Takács Gábor, 2018.
 111. old. fent: Sárga kazula (18–19. század). Fotó: Takács Gábor, 2018.
 111. old. lent: Nagyböjti, gobelin-nel díszített, Szent Szív motívummal ellátott miseruha. Feltehetően a csongrádi Oltáregylet hölgytagjainak ajándéka (20. század eleje). Fotó: Takács Gábor, 2018.
 112. old. Dróthímzéssel ellátott, fehér selyem „angyalos” miseruha (19. század eleje). Fotó: Takács Gábor, 2018.
 113. old. bal oldalon: Az „angyalos” miseruha részlete. Fotó: Takács Gábor, 2018.
 113. old. jobb oldalon: Aranyszínű miseruha (18–19. század). Fotó: Takács Gábor, 2018.
 114. old. Zászlók a csongrádi Nagyboldogasszony-templom főhajójának bal hátsó taktusában. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
 115. old. fentről lefelé: Lobogó a legméltóságosabb Oltáriszentség tiszteletére (1922); Fehér richelieu hímzéses lobogó, Szent Szív motívummal (20. század); A csongrádi Katolikus Leánykör lobogója a Jótanács Anyja tiszteletére (1942). Fotó: Takács Gábor, 2018.

116. old. Dr. Thury Károly plébános csongrádi leányok gyűrűjében, kik a szegedi 48. gyalogos ezred részére zászlót készítettek az I. világháború idején. Fotó: CsKK TLM Fotógyűjteménye LTSZ. N.
117. old. fent, bal: Árpádházi Szent Erzsébetet ábrázoló, festett lobogó, részlet (20. század eleje). Fotó: Takács Gábor, 2018.
117. old. fent, jobb: Patrona Hungariae hímezett ábrázolása a csongrádi Gazdasági Egyesület zászlaján (1910). Fotó: Takács Gábor, 2018.
117. old. lent, bal: Assisi Szent Ferenc stigmatizálódásának jelenete a csongrádi Gazdasági Egyesület zászlaján (1910). Fotó: Takács Gábor, 2018.
117. old. lent, jobb: Vörös színű lobogó, rajta a szeplőtelen fogantatás festett jelenetével. Fotó: Takács Gábor, 2018.
118. old. Lobogók a Nagyboldogasszony-templomban. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.
119. old. Lobogó középmotívum (Szent Szív). Fotó: Takács Gábor, 2018.
120. old. Monstrancia, részlet (18. század). Fotó: Takács Gábor, 2018.
121. old. Füstölő (19. század). Fotó: Takács Gábor, 2018.
122. old. Monstrancia (18. század). Fotó: Takács Gábor, 2018.
123. old. Szent Kereszt ereklyetartó (1820 körül) Fotó: Takács Gábor, 2018.
124. és 125. old. Keresztelő Szent János és Lisieux-i Szent Teréz csontszilánkját tartalmazó ereklyetartó, részletek (20. század vége). Fotó: Takács Gábor, 2018.
126. old. Misézőkehely, részlet. Fotó: Takács Gábor, 2018.
127. old. Misézőkelyhek és cibóriumok a templom gyűjteményében. Fotó: Takács Gábor, 2018.
128. old. Használaton kívüli örökmécses, szőlőinda-mintával, részlet (19. század). Fotó: Takács Gábor, 2018.
129. old. Ostyatartó, 19. század. Fotó: Takács Gábor, 2019.
130. old. fent: Kézi csengettyű angyalmotívumokkal. Fotó: Takács Gábor, 2018.
130. old. lent: Csengettyűvel ellátott kézi perselyek (19. század). Fotó: Takács Gábor, 2018.
131. old. fent: Talpas feszület. Fotó: Takács Gábor, 2018.
131. old. lent: Körmeneti feszület. Fotó: Takács Gábor, 2018.
132. old. fent: Angyalos kézi csengettyű részlet. Fotó: Takács Gábor, 2018.
132. old. lent: Szentostya-tartó, feltehetően utolsó kenet feladásakor használták. Fotó: Takács Gábor, 2018.
133. old. fent: Szentelt olajok tárolására alkalmazott üvegcsék. Fotó: Takács Gábor, 2018.
133. old. lent: Tömjéntartó. Fotó: Takács Gábor, 2018.
135. 136. 137. 138. oldalak: A Máriahegyi János által faragott csongrádi betlehem figurái (1943). Fotó: Takács Gábor, 2018.
139. old. A Nagyboldogasszony-templom kristálycsillárja. Fotó: Martini János, 2019.
140. old. A Nagyboldogasszony-templom kristálycsillárja. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2011.
141. old. Gyertyatartók a templom oltárain (részletek). Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.

Harangok

144. old. A Nagyboldogasszony-templom Jézus Szíve harangja. Fotó: Takács Gábor, 2018.
145. old. A Nagyboldogasszony-templom Jézus Szíve harangja, részlet. Fotó: Takács Gábor, 2018.

146. és 147. old. Az 1758-ban öntött Zechenter-harang reliefjei. Bal oldalon Mária mennybevételének jelenete, jobb oldalon feltehetően Szent Borbála apjának halála. Fotó: Takács Gábor, 2018.

148. old. A hadi célokra rekvirált csongrádi harangok búcsúztatása 1917-ben. CsKK TLM Fotótár, 92.2. 9-10.

149. old. Harangszentelési ünnepség 1921. december 22-én. MNL CsML CsL Fotók gyűjteménye, II. g. 2-1.

Templomi viselkedés, ülőhelyek és térhasználat

152.153. 154. oldalak: Nagyboldogasszony-napi búcsú 2016-ban. Fotó: Révész Gábor, 2016.

156. old. Családi pad vésett felirata (Pietá oltár előtt). Fotó: Takács Gábor, 2018.

Miserend és az egyházi év ünnepei

158. old. Úrnapi sátordíszítés a két világháború között. CsKK TLM Fotótár LTSZ. N.

159. old. Úrnapi körmenet a két világháború között. MNL CsML CsL Fotótár II.g.10753-2.

160. old. fent: Pásztorjáték a csongrádi plébániatemplomban, 2017-ben. Fotó: Dinnyés József, 2017.

160. old. lent: A csongrádi betlehem (részlet). Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2017.

161. old. Szentmise a csongrádi plébániatemplomban 2015-ben. Fotó: Dinnyés József, 2015.

162. old. Szentsír Csongrádon a feltámadt Jézus 18. századi szobrával. Fotó: Dinnyés József, 2016.

163. old. bal: Szentsír Csongrádon a Jézus Szíve kápolna bejárata előtt, 1960-ban. Fotó a csongrádi Nagyboldogasszony-plébánia tulajdonában.

163. old. jobb: Szentsír Csongrádon a Nepomuki Szent János-oltárnál felállítva. Előtte keresztútjárást végző asszonyok térdepelnek. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2010.

164. old. Úrnapi processzió képei a csongrádi plébániatemplom körül, 2009-ben. Fotó: Kálmán István, 2009.

165. old. Szolnoky János, 1945–58 között csongrádi plébános a plébániaépület udvarán egy elsőáldozó leánnyal. Fotó: Galli Márta tulajdonában.

167. old. Feltehetően Úrnapi processzió a két világháború között. MNL CSML CsL Fotótár II.g.10754-2.

A Nagyboldogasszony-napi búcsú

168. és 169. old. Körmenet a csongrádi Nagyboldogasszony-napi-búcsún, 2016-ban. Fotó: Révész Gábor, 2016.

170. old. Nagyboldogasszony-napi búcsú Csongrádon 1935 körül. CsKK TLM LTSZ. N.

171. old. fentről lefelé: Híradás a Nagyboldogasszony-napi búcsúról a két világháború között. Csongrádi Újság, 1927; Tiszai Mária-napok Csongrádon, 1947-ben. MNL CsML CsL Fotótár, II.g.10385-1; A csongrádi előljárátság hirdeteménye a búcsús árusítókra vonatkozóan. Csongrádi Lap, 1909.

172. old. *Ének Nagyboldogasszony napján (részlet)*. Új ének Nagyboldogasszony napján. Egy elfogadó és egy elbocsájto énekkel, kibővítve ujhold vasárnapi énekkel. Irta: Bába Szabó Rókus: Csongrád.

Nyomt. Schwartz Sándornál 1888. Tigyi Magdona hagyatéka. Barna Gábor tulajdonában.

173. old. fent: Búcsúi körmenet Csongrádon a két világháború között. MNL CsML CsL Fotótár, II.g.10105-1.

173. old. lent: A Gazdai Ifúsági Bál hirdetése a helyi sajtóban. Csongrádi Újság, 1923.

174. old. Képek az első Tiszai Mária-napokról. Fent: A Városháza előtt felállított oltár az ősi Mária-mennybevétele-képpel. MNL CsML CsL Fotótár, II.g. 373-2; Gyertyát tartó gyermekek ünnepélyes sorfala a városháza előtt. MNL CsML CsL Fotótár, II.g.10140-1; Lent: Mindszenty József bíboros, a rendezvény dísz-szónoka a papsággal. CsKK TLM Fotótár LTSZ. N.; Az ünnepi processzió eleje. MNL CsML CsL Fotótár, II.g.10104-1.

175. old. Fent: A 18. századi Mária-mennybevétele-oltárkép ünnepélyes átvitele a plébániatemplomba 1947-ben. MNL CsML CsL Fotótár, II.g.10162-1; Lent. Emlékezés az első Tiszai Mária-napokra, 2008-ban. Fotó: Kálmán István, 2008.

The Church of Our Lady in Csongrád (English Summary)

178. old. Zománckép, Szűz Mária képével egy 19. századi áldoztató-kelyhen. Fotó: Takács Gábor, 2018.

180. old. A csongrádi Nagyboldogasszony-plébániatemplom bejárata. Fotó: Révész Gábor, 2019.

181. old. Ablak a sekrestyén. Fotó: Révész Gábor, 2019.

182. old. Kereszt a nyeregtető szélén. Fotó: Révész Gábor, 2019.

183. old. A plébánia korai pecsétje. NPI.

184. old. A templom belseje a 20. század legelején. Képeslap Ujszászi Róbert tulajdonában.

187. old. Antependium dróthímzéses kehelymotívuma (18. század) Fotó: Takács Gábor, 2018.

188. old. Gyászluviálé díszcsatja. Fotó: Takács Gábor, 2018.

189. old. Füstölő (részlet). Fotó: Takács Gábor, 2018.

190. old. Az orgona regiszterei (részlet). Fotó: Oravecz János, 2018.

191. old. Az orgona faragott frontdísze (részlet) Fotó: Révész Gábor, 2015.

192. old. Áldoztatókehely (részlet). Fotó: Takács Gábor, 2018.

193. old. Áldoztatókehely (részlet). Fotó: Takács Gábor, 2018.

194. old. Üvegablak, Jézus Szíve ábrázolással. Fotó: Oravecz János, 2018.

Illusztrációk jegyzéke, Idegen szavak és szakkifejezések magyarázata, Irodalomjegyzék

202. old. Zászlók, orgona, mennyezeti freskók. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.

210. old. A templom orgonája, részlet. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.

214. old. Oszlopfő, részlet. Fotó: Gyöngyössy Orsolya, 2018.

220. old. Processzió Nagyboldogasszony napján, 2016-ban. Fotó: Révész Gábor, 2016.

Degen szavak és szakkifejezések magyarázata

Adoráció • hódolatot kifejező testmozdulat (térdre borulva imádkozni).

Alba • kéz- illetve lábfejig érő, fehér színű miseing, a papi liturgikus viselet része.

Antependium • oltárterítő, használatban színe lehetőleg azonos a napi miseruha színével.

Aspergile • szenteltvízhintő pálca.

Aspersorium • hordozható szenteltvíztartó.

Attribútum • az ikonográfiában jelképes, ill. jelvénytárgy, esetleg ember- vagy állatalak, mely az ábrázolt személyt vagy allegóriát teszi felismerhetővé.

Casula lásd kazula

Cibórium • fedéllel ellátott áldoztató kehely, melyben az átváloztatott szentostyákat őrzik.

Cibórium vélum • a cibórium takarására szolgáló, díszes, köpenyszerű takarókendő.

Corporale lásd korporálé

Feszület • önálló kereszt, korpusszal.

Filia • leányegyház.

Hangvető • szószékkorona, a szószék felső része.

Historia Domus • 'háztörténet', az egyes plébániák lelkipásztorai által vezetett kéziratos könyv, melyben a helyi történeteket, jelentős hitéleti eseményeket rögzítik. A váci egyházmegyében az 1770-es évektől tették kötelezővé a latin nyelvű Historia Domusok vezetését.

IHS • Jézus nevének latin rövidítéséből származó monogram (Iesus Hominum Salvator)

Inventárium • leltár.

Kazula • miseruha, melyet csak felszentelt pap viselhet a szentmise ideje alatt.

Kehelytakaró vélum • a miseruha színével egyező, többnyire kereszttel díszített, négyszögletű kehelytakaró kendő.

Kereszt • Jézus szenvedésének jelképe, korpusz nélkül.

Korporálé • ostyaabrosz. Négyyszer összehajtott vászonkendő, melyen az Oltáriszentség pihen.

Korpusz • a kereszten függő Jézus megjelenítése.

Körmeneti kereszt • a körmenetek élén, hosszú száron vitt feszület.

Krisztogram • Jézus Krisztus nevének görög kezdőbetűiből (khi, ró) kialakított jel.

Kusztódia • a szentségtartóban tisztelt nagy szentostya őrzésére szolgáló kerek tároló szelence.

Lizéna • a fal síkjából enyhén kiugró, lábazat és fejezet nélküli függőleges falsáv.

Mensa lásd menza

Menza • oltárasztal, az oltár vízszintes része.

Monstrancia • művészien elkészített, aranyozott szentségtartó vagy szentségmutató, régi nevén úrmutatató, belül aranyozott lunulára (félhold) fogott, átváloztatott papi szentostyával, nagyostyával.

Navicula • tömjéntartó.

Örökmécses • katolikus templomokban állandóan égő lámpás, Krisztus jelenlétének jelképe.

Pacifikálé • kézi/talpas feszület.

Palla • négyszögletű, többnyire díszes, kartonnal keményített kehelyfedő. A kehelyre helyezve az átváloztatott bort védik vele.

Paramentum • liturgikus ruhák összefoglaló neve.

Paténa • kerek, közepén bemélyedő kis kehelytányér, melyen a szentostya a mise ideje alatt pihen. Anyaga csak nemesfém lehet. Áldoztató tálcaként is használható.

Pluviálé • bő, félkör alakú palást, elől díszes csattal ellátva. Zsolozsma végzésekor, körmeneteken, szentségi áldásnál és temetéseken használják a papok.

Processio lásd processzió

Processzió • körmenet.

Purificatorium lásd purifikatórium

Purifikatórium • kehelytörlő kendő. Áldozás és öblítés után ezzel a három részbe hajtott, közepén hímzett kereszttel ellátott vászon kendőcskével tisztítja meg a pap a kelyhet.

Stipes • az oltár alsó része, faragott oltárasztal, erre kerül a mensa.

Stóla • széles, szalagszerű pánt, az aktuálisan viselt miseruha anyagából készítve. Két végén és közepén kereszttel díszítik. A papi hatalom jelképe.

Szembemiséző oltár • a II. Vatikáni Zsinat óta a szentmiseáldozat bemutatásának helye, melynél az oltár a miséző pap és a résztvevők között áll a szentélyben.

Szószerék • a templom hajójában felállított, lépcsőn megközelíthető emelvény az igehirdetés céljára.

Tabernákulum • szentségház, az Oltáriszentség őrzésének helye a főoltáron.

Vers • Csongrádon (és több más településen) egy vers a harangok megcsendítésének egy, megszakítás nélküli 'egysége'.

Vizitáció • a plébániák ellenőrzése. Magyarországon a 12. századtól vannak adataink a püspök vagy főesperesek által írt jegyzőkönyvekre, melyek kérdőpontjait a püspök állította össze. Menetét, gyakoriságát a trienti zsinat (1545-63) szabályozta. Az így keletkezett jegyzőkönyv neve: Canonica Visitatio.

Voluta • csigavonalú építészeti díszítőelem.

AK – Allgemeines Künstlerlexikon

- 1998 *Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker.* Bd. XIX. Kiadja: K. G. Saur, München – Leipzig.
 2004 *Allgemeines Künstlerlexikon. Die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker.* Bd. XL. Kiadja: K. G. Saur, München – Leipzig.

Bara Júlia

- 2016 A csongrádi Szent Rókus-templom művészeti értékei. In: Gyöngyössy Orsolya szerk.: *Belsőváros ékköve. Szent Rókus-templom, Csongrád.* Csongrád Város Önkormányzata – MTA-SZTE Vallási Kulturkutató Csoport, Csongrád–Szeged, 60–87.

Bara Júlia – Gyöngyössy Orsolya

- 2016 „Így lett ebből Szent Rókus temploma...” Templomtörténet az írott források tükrében. In: Gyöngyössy Orsolya szerk.: *Belsőváros ékköve. Szent Rókus-templom, Csongrád.* Csongrád Város Önkormányzata – MTA-SZTE Vallási Kulturkutató Csoport, Csongrád–Szeged, 18–31.

Bálint Sándor – Barna Gábor

- 1994 Búcsújáró magyarok. A magyarországi búcsújárás története és néprajza. Szent István Társulat, Budapest.

Bereznai Zsuzsanna

- 1989 Szentelmények az egyházi és a népi liturgiában. In: Bálint Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád Város történetéből 1989.* Csongrád Város Polgármesteri Hivatala Művelődési és Ifjúsági Irodája, Csongrád, 67–76.

Botos Katalin

- 2017 A csongrádi Tiszai Mária napok 70. évfordulójára. *Harang-Szó*, XIV. évf. 3. (54) szám, 2017. október. 4.

Dudás Lajos

- 1979 Az októberi diplomától a kiegyezésig. Csongrád krónikája a provizórium korából, 1860 októberétől 1867 végéig. In: Bálint Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1979.* Csongrád Város Polgármesteri Hivatala Művelődési és Ifjúsági Irodája, Csongrád, 167–184.
 1989 Csongrád város belterületének történeti és jelenkori (hely)névjegyzéke L-től Zs-ig. In: Bálint Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1989.* Csongrád Város Polgármesteri Hivatala Művelődési és Ifjúsági Irodája, Csongrád, 219–238.
 1998 Adatok a római katolikus egyház 19. századi csongrádi működéséről. In: Georgiádes Ildikó – Sebestyén István szerk.: *Oppidum Csongrád 1998.* Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 99–119.
 1999 A Római Katolikus Egyház megerősödése Csongrádon a 18. században. In: Georgiádes Ildikó – Sebestyén István szerk.: *Oppidum Csongrád 1999.* Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 7–27.

- 2000/a A Római Katolikus Egyház élete, tevékenysége Csongrádon a 20. század első felében. In: Georgiádes Ildikó – Sebestyén István szerk.: *Oppidum Csongrád 2000*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 82–113.
- 2000/b Nagyboldogasszony-templom. In: Tóth Ferenc szerk.: *Csongrád megye építészeti emlékei*. Szeged, 51–54.
- Dudás Lajos – Kőhegyi Mihály
- 2000 *Csongrád régi és mai harangjai*. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Történeti tanulmányok 3. Szeged, 387–402.
- Erdélyi Péter
- 1998 Csongrád város rövid története. In: Erdélyi Péter – Szűcs Judit szerk.: *Múzeumi Füzetek Csongrád 1*. Tari László Múzeum, Csongrád, 3–17.
- Ferenczi Imre
- 1975–76 Egy anekdotakör tanulságai (Bagi-históriák és rokonaik) I. *Néprajz és Nyelvtudomány* 19–20, 5–52. (Bibl. a jegyz.) Klny.: Néprajzi Dolgozatok 31.
- Fodor Péter
- 2017 *A Tiszai Mária Napok 70. évfordulójának emlékére kiadott alkalmi különszám*. A Csemegi Károly Könyvtár és Információs Központ kiadványa.
- Forgó Tilda – Forgó Ida
- 1987 Csongrád élete a szabadságharc bukása után. In: Bálint Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád Város történetéből 1987*. Csongrád Városi Tanács V. B. Művelődési, Egészségügyi és Sport Osztálya, Csongrád, 29–80.
- Garas Klára
- 1955 *Magyarországi festészet a XVIII. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gál Ildikó – Szabó Márta
- 1988 Jelesebb évfordulók Csongrád múltjából. In: Bálint Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1988*. Csongrád Városi Tanács V. B. Művelődési, Egészségügyi és Sport Osztálya, Csongrád, 255–256.
- Gulyás Martin
- 2015 Mindszenty József bíboros az 1947-es csongrádi Tiszai Mária-Napokon. *Vasi Szemle*, LXIX évf. 5. szám, 825–833.
- Gyovai B. Lajos
- 1989 Szentek szobrai és keresztek. In: Bálint Gyula György szerk.: *Mozaikok Csongrád Város történetéből 1989*. Csongrád Város Polgármesteri Hivatala Művelődési és Ifjúsági Irodája, Csongrád, 183–196.
- Gyöngyössi Orsolya
- 2010 Foglalkozásokhoz, egzisztenciális élethelyzetekhez kötődő szentek tisztelete Csongrádon a 18–20. században. In: Antos Balázs – Tamás Ágnes szerk.: *Rajzolatok a magyar történelemlről*. Szeged, 2010. 11–24.
- 2011 Szent Vendel tisztelete Csongrádon a 19. században. In: Zombori István szerk.: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 2011/1–2. METEM Szeged, 2011. 113–123.
- 2013 Historia Vexillorum. Céhzászlók a csongrádi Nagyboldogasszony-templomban. In: Bogár Judit szerk.: *Az áhítat nem hivatalos alkalmi és formái az 1800 előtti Magyarországon*. Lelkiségtörténeti tanulmányok 4. Pázmány Irodalmi Műhely, Piliscsaba, 71–79.

- 2014 *Plébánia és társadalom. A római katolikus alsópapság és a laikus templomszolgák társadalmi szerepe Csongrádon a 19. század második felében.* Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 48; A Vallási Kultúrakutatás Könyvei 16. Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, Szeged.
- 2015 A vallási élet konfliktusai Csongrádon a 19. század elején. Reakciók és megoldási kísérletek. In: Georgiades Ildikó szerk.: *Oppidum Csongrád 2015.* Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 70–82.
- Iványosi–Szabó Tibor
- 2004 *Kecskeméti testamentumok III. 1782–1820.* Forrásközlmények VII. Kecskemét.
- Jávor Anna
- 1993 Cimbal, Johan Ignaz. In: Galavics Géza szerk.: *Barokk művészet Közép-Európában. Utak és találkozások.* Katalógus. Budapest.
- Kovács Katalin
- 1977 (1929) Csongrád város a XVIII. században. In: Szabó Endre szerk.: *Mozaikok Csongrád város történetéből 1977.* Csongrád Városi Tanács V. B., Csongrád, 3–64.
- Kovácsik Antal
- 2010 Katolikus társadalomszervezés Csongrádon az 1900-as évek elején. Porubszky József plébános működése (1903–1911). In: Georgiades Ildikó szerk.: *Oppidum Csongrád 2010.* Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 2010. 115–161.
- Kovácsikné Gonda Anna
- 2010 100 éves az orgona. *Hírmondó, a Nagyboldogasszony-plébánia lapja, Csongrád, VII. évf. 2. szám, 2010. nyár, 16–17.*
- Kókai Márton
- 2010 Emlékeim a csongrádi Nagyboldogasszony-templom búcsújáról. *Hírmondó, a Nagyboldogasszony-plébánia lapja, Csongrád, VII. évf. 2. szám, 2010. nyár, 9–10.*
- L. Imre Mária
- 2002 Szakrális táj és kultusz a pécsi egyházmegyében. IV. Szentháromság emlékek és útmenti szobrok. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 44–45 (1999–2000), Pécs.*
- Lonovics József
- 1857 *Népszerű egyházi archaeologia I–III.* Hopf János kiadása, Bécs.
- Mihályfi Ákos
- 1933 *A nyilvános istentisztelet. Egyetemi előadások a lelkipáztorkodástan történetéből.* Szent István Társulat, Budapest.
- P. Brestyánszky Ilona
- 1972 *Csongrád megye iparművészeti kincsei. A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 1970/2.* Szeged.
- Poch–Kalous, Margarethe
- 1949 *Johann Martin Fischer: Wiens bildhauerischer Repräsentant des Josefinismus.* Wien.
- Sabău, Nicolae
- 2000–2001 Johann Ignaz Cimbal, „magister artis peritus” și pictura altarelor bisericii piariste din Carei. In: *Ars Transilvaniae, X–XI (2000–2001), Cluj Napoca. 125–143.*
- 2005 *Metamorfoze ale barocului transilvan. II. Pictura.* Cluj-Napoca.

Sebestyén István

- 1998 Forradalom és népesedés. Csongrád város néhány demográfiai folyamatának vizsgálata az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc hatásainak tükrében. In. Georgiádes Ildikó – Sebestyén István szerk.: *Oppidum Csongrád 1998*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 1998.

Szilárdfy Zoltán

- 2003 *Ikonográfia – kultusztörténet. Képes tanulmányok*. Balassi Kiadó, Budapest.

Tari László

- 1977 *Krónikák a régi Csongrádról 1704–1901*. Csongrád megyei könyvtári füzetek 7. Somogyi könyvtár, Szeged.

Thieme, Ulrich – Becker, Felix

- 1912 *Allgemeines Lexikon der bildenden Kunstler von der Antike bis zur Gegenwart*. Bd. VI. Leipzig.

Tóth Sándorné

- 2010 Nagyboldogasszonyi búcsú Csongrádon. *Hirmondó, a Nagyboldogasszony-plébánia lapja, Csongrád*, VII. évf. 2. szám, 2010. nyár, 10–11.

Ujszászi Róbert

- 2018 *Piroska István (1886–1912) élete és munkássága*. Csongrádi Információs Központ – Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Csongrád.

Kéziratok

Dudás Lajos

- 1997 *Csongrád régi és mai harangjai*. MNL CsML CsL Dudás Lajos tanár, helytörténész iratai 1927-2004. b. Helytörténeti munkássága, gyűjtések, reprodukciók. Tanulmányok, újságcikkek és hozzátartozó kutatási feljegyzések. XIV. 3. 21.d.
- é.n. *Kül-és beltéri, köz- és magántulajdonban lévő, mindenki számára látható képzőművészeti alkotások, emléktáblák, emlékével Csongrádon*. Kézirat másolat a szerző tulajdonában.

Füzesi Péter

- 1963–66 *Csongrád város krónikája. Adatok Csongrád város történetéhez*. CsKK TLM TA 67-2008

Gyöngyössy Orsolya

- 2018 *Csongrádi keresztalja. Áttekintés az 1950 előtti búcsújáró gyakorlatról*. Kézirat a szerző tulajdonában.

Sóhlya Antal

- 1857 *Egyházi ének és szent szertartás. Tanítóképezdei jegyzetek*. Nagyvárad. Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Néprajzi Adattár 91–87.

Szarka Ödön

- 1967 *Visszaemlékezés a század elejei Csongrádra*. CsKK TLM TA 95-2002.

Levéltári források

- CsKK TLM TA – Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Történeti Adattár.
CsKK TLM NA – Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Néprajzi Adattár.
MNL CsML CsL Gondnoksági iratok – Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Levéltár, Csongrád Város, 1865–1872 és 1880–1923-ig Nagyközség Iskolaszékének, 1897-től Állami Elemi és Polgári Iskolai Gondnokságának iratai 1869–1919. (1925).
MNL CsML CsL Képviselőtestületi Iratok, 1848–1871. – Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Levéltár, Csongrád Város, 1865–1872-ig Nagyközség Képviselő-testületének Iratai 1849–1871. V.B.42.
MNL CsML CsL Képviselőtestületi jegyzőkönyvek – Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Levéltár, Csongrád Város Képviselőtestületének jegyzőkönyvei V. B. 71. 1878. a. 5.
MNL CsML CsL Községi számadások 1726–1849. – Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Levéltár, Csongrád Város Tanácsának Iratai 1726–1849. V.A.1.3.d. 13. cs. Községi számadások.
MNL CsML CsL Polgármesteri és Főbírói iratok 1872–1949 (1955) – Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Levéltár, Csongrád város, 1880–1923-ig nagyközség polgármesterének ill. főbírájának iratai 1872–1949 (1955) V.B.73.
MNL CsML CsL Tanácsi Iratok 1872–1829 – Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Levéltár, Csongrád Város 1880–1823-ig nagyközség tanácsának iratai, 1872–1829. V.B 72. 42. d.
MNL CsML CsL Tanácsi Iratok (1802) 1849–1871. Tanácsülési jegyzőkönyvek. – Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Levéltár, Csongrád Város 1865–1872-ig Nagyközség Tanácsának Iratai (1802) 1849–1871 (1872) a/Tanácsülési jegyzőkönyvek. V.B 42.
MNL CsML CsL Ipartestületi jegyzőkönyvek – Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltár Csongrádi Levéltár, , Csongrád és Vidéke Ipartestület (1936-ig Csongrádi Általános Ipartestület) iratai (1884) 1890 – 1950. IX. 201. a. 1. d.
MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár. Országos Levéltára, Budapest
P 398: Károlyi család nemzetségi levéltára, Missiles
P 392: Károlyi család nemzetségi levéltára, Törzsanyag
T 20: Károlyi család nemzetségi levéltára, Tervtár
P 1511: Idegen családok iratai
NPI – Nagyboldogasszony Plébánia Irattára, Csongrád.
VPL APriv. – Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Acta Privatorum.
VPL APar. Cs. – Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Acta Parochiarum
VPL Lib. Vis. – Váci Püspöki és Káptalani Levéltár, Libri Visitationum
1778: Liber VII.
1784: Liber VIII.
1842: Liber XVII.

A csongrádi Nagyboldogasszony-plébániatemplom a város egyik legrégebbi, a településképet leginkább meghatározó épülete. Elkészültekor (1769-ben) Csongrádon kizárólag római katolikusok éltek, így az impozáns templom a teljes lakosság keresztény identitásának meghatározó jelképévé vált.

A templom történetének feltárását – az építkezések 250. évfordulója alkalmából – a Magyar Tudományos Akadémia munkatársai, Dr. Bara Júlia művészettörténész és Dr. Gyöngyössy Orsolya néprajzkutató vállalták fel. A kiadvány célja, hogy a csongrádi Nagyboldogasszony-templom értékeit megmutassa, megismertesse, és széles körben közkinccsé tegye.

